

Titel: Kirkehistorie, bibelsk eksegesi, excerpter fra Schleiermachers dogmatik og fra Baaders spekulative dogmatik m.m.

Citation: "Kirkehistorie, bibelsk eksegesi, excerpter fra Schleiermachers dogmatik og fra Baaders spekulative dogmatik m.m.", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K27*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Tonny Aagaard Olesen; Steen Tullberg, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2011 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-p2-kom-shoot-id6f80e402-139e-44ed-8239-7451bd7c3a26.pdf> (tilgået 02. maj 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K27

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Stenersen** : Stener Johannes Stenersen (1789-1835), no. teolog; cand.theol. i 1811 fra Københavns Universitet, fra 1814 lektor og fra 1818 prof. i teologi (NT, etik og kirkehistorie) ved Universitetet i Christiania (Oslo) i Norge.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 1

◀ **I D. pag. 121** : sigter til »Første Deel« af S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation, med en Indledning om Kirkens Tilstand før samme* bd. 1-2, Christiania [Oslo], 1818-19 (forkortet *Udsigt over den lutherske Reformation*); bd. 1, s. 121, der indgår i indledningens § 9.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 1

◀ **Allerede Gregor 7^d ... Kirkeforsamlingen i Toulouse 1229** : tekstnært excerpt af S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 121, l. 9-23. Efter »2 Moseb: 19, 12. 13« udelader SK »om det hellige Bjerg«. – **Gregor 7^d**: el. Gregorius VII (f. Hildebrand o. 1020), pave 1073-85. – **Toulouse**: by i det sydlige Frankrig, SØ for Bordeaux. – **Inocens d. 3^d**: el. Innocentius III (f. Lothar (i den grevelige slægt Segni) o. 1160), pave 1198-1216. – **Skr**: Skriften. – **Metz**: by i det nordøstlige Frankrig, beliggende i Mosels floddal. – **Sk**: Skriften. – **Gregor d. 9^d**: el. Gregorius IX (f. grev Hugo (Ugolino) af Segni før 1170), pave 1227-41.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 1

◀ **pag. 141. 42. 43** : sigter til S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 141, s. 142 og s. 143, der indgår i indledningens § 10.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 12

◀ **Thomas af Aquinas »Summa« indeholdt 15000 ... besvarede Spørgsmaal** : sammentrængt excerpt af følgende passage i S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 141: »Allene i Dominicanermunkenes berømte Lærer Thomas af Aquinos *Summa* eller theologiske Lærebog indeholdtes der 15000 Argumenter, det er saadanne, for største Delen unødvendigen, opkastede og med megen Kunst besvarede Spørgsmaal«. – **Thomas af Aquinas**: Thomas Aquinas el. fra Aquino (1225-74), ital., katolsk teolog og filosof; fra o. 1243 dominikansk munk, underviste ved universitetet i Paris o. 1255-61 og atter o. 1269-71, oprettede derefter et universitet i Napoli. Hans hovedværk er *Summa theologiae* (1265-72, Håndbog i teologi el. Teologisk encyklopædi); han regnes for at være den fremmeste blandt de middelalderlige skolastikere.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 12

◀ **Albertus Magnus opstillede 230 Spørgsmaal ... gennem lukte Døre ell ei?** : sammentrængt excerpt af følgende passage i S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 142f.: »Eller hvilken endnu større Lighed maatte Theologien have med et Chaos i Thomas Aquinos Lære *Albert*, af den beundrende Tidsalder kaldet *den Stores* Skrifter, da han allene i Anledning af Evangeliet paa Mariæ Bebudelsesdag kunde opkaste og besvare 230 Spørgsmaale, f. Ex. 'om ikke Bebudelsen kunde være skeet ved et Menneske? hvorfor den skedte ved en Engel? hvorfor ved en Erkeengel? om den ikke ogsaa kunde være skeet ved en Engel af de høiere Classer, eller ved den Helligaand, eller ved Sønnen, eller ved Faderen? Dernæst: i hvilken Gestalt Engelen viste sig? om som en Slange, eller Due, eller Qvinde, eller Mand, eller Yngling, eller Dreng? i hvordan Klædning? paa hvad Tid af Dagen? i hvad Tilstand Maria dengang befandt sig, i Beskuelsens, eller Virksomhedens? hvor gammel hun var? om hun var smuk? hvad Farve hendes Haar havde? hvad Farve hendes Hud og Øine? om det sømmede sig for hende at være smuk efter Kjødets? hvorfor hun ikke snarere hedte Eva end Maria? om Engelen kom til hende igjennem tilsluttet Dør eller ikke o. s. v.?'« – **Albertus Magnus**: Albert fra Bollstädt med tilnavnet Magnus, lat., 'den store' (1193-1280), ty. teolog og filosof, dominikaner; prof. i Paris og Köln. Skønt Albertus Magnus først og fremmest var teolog, fik han også stor betydning for den middelalderlige filosofi.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 14

◀ **Af saadanne var det vel ... kunde have gjort Mirakler? etc** : excerpt af S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 143, l. 20-28. Med udtrykket »Afsaadanne« vises tilbage til: »hvordan den [teologien] kom til at see ud i saadanne Mænds Hænder, der med ringe Evner stræbte i Blinde at efterligne hine beundrede Mønstre«, s. 143.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 20

◀ **pag. 152** : sigter til S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 152, der indgår i indledningens § 10.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 26

◀ **Mariale ☽: 60 Prædikener ... men var bleven afviist** : sammentrængt excerpt af følgende passage i S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 152f.: »flere [eksempler] kunne [kan] tages af det *Mariale*, eller de 60 Prædikener til Marias Ære, som Franciskanermunken Bernardinus de Bustis udgav 1493. Her anfører han for at bevise, hvad han siger, ikke blot Bibelsteder efter Vulgata, Steder af Kirkefædrene og af Skolastikerne, men ogsaa – hvad man allerede siden det 13de ja maaskee det 12te Aarhundrede havde haft for Skik – Pandekterne (det er de gamle Romerske Love), Aristoteles, de gamle Romerske og christelige Digtere, og kommer frem med de allerurimeligste Fabler, f. Ex. at Djævelen havde villet friste Maria til at indgaae Ægteskab med sig, og havde ved den Leilighed citeret de 12 Tavlers Love og Pandekterne, men var bleven afviist; at han efter Christi Himmelfart havde for hans Domstoel forlangt Herredømmet over den menneskelige Slægt, og havde derom stredet med Maria, som var Menneskeslægtens Sagførerinde, men var endelig bleven fordømt o. s. v.« – **Bernardinus de Bustis:** el. Bernhardin fra Busti (d. 1500), ital. munk, prædikant og asketisk-homiletisk forf.; størst udbredelse fik hans *Mariale*, udgivet i Milano og Strasbourg i 1493. – **Pandecter:** el. *Pandectæ* (af gr. pân, 'alt', og déchesthai, 'optage') også kaldt *Digesta*, betegnelse for et omfattende kompendium på 50 bøger bestående af rom. retslærdes responsa, kendelser, fortolkninger osv., som den rom. kejser Justinian dels i 530 beordrede udført, dels gav lovkraft i 528-34. 'Pandekterne' udgjorde en del af *Corpus juris civilis*, (rom.) samling af civile love foranstaltet tilvejebragt af Justinian i 528-34. – **Aristoteles:** fra Stageira (384-322 f.Kr.), gr. filosof, logiker og naturforsker, elev af Platon; grundlagde 335 f.Kr. den peripatetiske skole i Lykeion.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 26

◀ **Johan Tauler Dominicaner † 1361 i Kølln ... Johan Ruysbrock** : se følgende passage i S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 202: »I Tydskland havde der ogsaa levet adskillige Mænd, som havde indseet, at Salighed allene faaes ved Troen, den Troe nemlig, som virker Kjærlighed, og som havde lært overensstemmende med denne Overbeviisning, uden derfor at have vakt saa megen Opsigt, at de bleve haardt straffede, eller uden at have samlet noget egentligt Partie. Til disse kunne [kan] regnes den berømte *Johan Tauler*, en Dominicanermunk, der døde i Kølln 1361, og hans tvende Samtidige *Henrik Suso* og *Johan Ruysbroch*. Alle disse tre Mænd hørte til deres Classe, som man kaldte Mystikere, og som, uagtet al Forskjellighed, dog have en forunderlig Lighed med hinanden.« – **Johan Tauler:** Johann Tauler (o. 1300-61), ty. dominikanerpræst, mystiker. – **Henrich Suso:** Heinrich von Berg, kendt som Heinrich Seuse el. Suso (o. 1295-1366), ty. dominikanerprior, mystiker. – **Johan Ruysbrock:** Jan van Ruysbroek el. Johan/Johannes fra Ruysbroch (1294-1381), flamsk præst, augustinerprior, mystiker.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 33

◀ **Gerhard Groot født i Deventer 1340. † 1384** : oplysninger fra S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 206f., hvor Gerhard Groot henregnes til »samme Classe af Theologer« som Tauler og Ruysbroch, og hvor det oplyses, at han »blev født i Deventer i Overyssel 1340«. Og videre s. 208, hvor det oplyses, at Groot »døde tidlig, allerede i sit 44de Aar«. – **Gerhard Groot:** el. Gerrit de Groote el. Geert Gro(o)te, nederlandsk diakon, rejseprædikant, mystiker. – **Deventer:** by i det østlige Holland, i provinsen Overijssel.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 36

◀ **Thomas a Kempis født 1380 † 1471** : oplysninger fra S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 209. – **Thomas a Kempis:** Thomas Hemerken fra Kempen (o. 1380-1471), ty. munk, mystiker og opbyggelig forf.; præsteviet i 1414.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 37

◀ **Johan Wessel (Gansfoet) † 1489** : oplysninger fra S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 211, hvor det hedder: »*Johan Wessel*, eller, som han af sit Fødested kaldtes, Gansfoet«, og s. 213. – **Johan Wessel (Gansfoet):** Wessel (Harmensz) Gansfort el. Goesevort (o. 1420-89), nederl. filosof og teolog; han får undertiden tillagt fornavnet Johan; regnes ofte blandt førreformatorerne.

I trykt udgave: Bind 27 side 27 linje 38

◀ **Herman von dem Büsches. begyndte sine Reiser 1498** : oplysning fra S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 232, hvor det fortælles, at Hermann v. dem Busche (af Stenersen kaldt 'von dem Büsches') begyndte »omtrent 1498 sine lærde Omvandringer i Tydskland«, og at han overalt, hvor han kom frem, »holdt i de offentlige Skoler eller andre Bygninger Forelæsninger over de classiske Auctoror [forfattere]«. – **Herman von dem Büsches:** Hermann von dem Busche el. Hermannus Buschius (o. 1468-1534), nederlandsk humanist; beklædte en række professorater.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 1

◀ **1502 i Erfurt. Luther?** : se S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 233, hvor det fortælles om Hermann v. dem Busche: »da han kom til Erfurt 1503, og Luther var kommen did 1501 og først

gik i Kloster 1505, saa er det meget rimeligt, at ogsaa han har hørt ham, skjønt man sagtens [rigtignok] ingensteds finder ham nævnet som Luthers Lærer.« - **Luther:** Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg; som protestantisk reformator den centrale skikkelse i det opgør og brud med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv og til dannelse af en række evangelisk-lutherske kirkeordninger, især i Nordeuropa. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer; desuden oversatte han Bibelen til tysk.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 2

◀ **1522 - 1534** : se S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 1, s. 233, hvor det fortælles om Hermann v. dem Busche: »da han siden som Rector for Skolen i Wesel fik at læse Luthers og Melanchthons [28,3] Skrifter, vakttes han derved til en saa alvorlig Eftertanke, at han 1522 nedlagde sin Post og reiste til Wittenberg, for selv at høre disse Mænd, og af dem faae de svare Tvivl opløste, som da formodentlig vare vaagnede i hans Sjæl. Fra nu af var han en sand og en ivrig Protestant, og døde 1534 ligesom stridende for Kirken.«

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 2

◀ **Melanchthoni loci edidit Augusti pag 127** : sigter til *Philippi Melanchthonis Loci theologici ad fidem editionis primae MDXXI* [Philipp Melanchthons teologiske grundbegreber, baseret på den første udgave fra 1521], udg. af J.C.W. Augusti, Leipzig 1821 (forkortet *Melanchthonis Loci theologici*), s. 127. Første udg. fra 1521 havde titlen: *Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologicae* (Almene grundbegreber i teologiske emner eller omrids af teologien). - Philipp Melanchthon (1497-1560), ty. filolog og evangelisk teolog, reformator; fra 1518 prof. i græsk ved universitetet i Wittenberg og fra 1519 medlem af dets teologiske fakultet. Melanchthon var Luthers nære ven og medarbejder og forfattede de lutherske reformationsbekendelser *Confessio Augustana* (1530, Den augsburgske Bekendelse), *Apologia Confessionis Augustanae* (1530-31, Forsvar for Den augsburgske Bekendelse), *Confessio Augustana variata* (1540, Den forandrede Augsburgske Bekendelse) og *Repetitio Confessionis Augustanae* (1551, Gentagelse af Den augsburgske Bekendelse).

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 3

◀ **Imo et vilissima fuerit libertas Chr: ... similibus cupiditatibus imperet?** : lat., »Egentlig ville den kristne frihed intet være værd og være værre end trældom, hvis den kun afskaffede ceremonier, nemlig den del af alle lovens dele, der er lettest at opfylde. For hvem ofrer ikke et får med mindre besvær, end han behersker vrede, kærlighed eller lignende lidenskaber?« Citat fra *Melanchthonis Loci theologici*, s. 127. - SK forkorter 'Christiana' til 'Chr:' og skriver 'plusquam' i to ord samt sletter komma efter 'Christiana', efter 'mactet', efter 'negotio' og efter 'amori'.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 3

◀ **cfr Stenersen Reformat: H: 2, pag. 155** : jf. S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* (27,1) bd. 2, s. 155, der indgår i kap. 10 »Pavernes, Keiserens og de paveligsindede Stænders Bestræbelser paa at standse og tilintetgjøre Reformationen (fra 1521 til 1530)«. - **H:** historie.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 7

◀ **Munkebjerg** : Hvilken lokalitet der sigtes til, er ikke identificeret; navnet optræder ikke hos S.J. Stenersen.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 8

◀ nordøstlig for **Heyde:** Heide (i Ditmarsken) i Holsten, hvor Heinrich fra Zütphen (28,8) led martyrdøden; SKs kilde er ikke identificeret. If. S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 2, s. 155, led Heinrich martyrdøden i nærheden af den sydligere liggende by Meldorf.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 8

◀ **Henrich v. Zütphen** : Heinrich von Zütphen, dvs. Heinrich fra Zütphen i hertugdømmet Geldern i Holland (1488 el. 1489-1524); nederlandsk augustinereremit, prior; aflagde i okt. 1524 ordensdragten og led martyrdøden i 1524 (28,10). Han betragtes som Bremens reformator. - I S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 2, s. 156f., er der fortalt malende om, hvorledes Heinrich (Stenersen kalder ham både Henrik og Henrich) led martyrdøden i Ditmarsken.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 8

◀ **(Hans Martyrdød er beskrevet af Luther. L.W. XXI, 94** : se S.J. Stenersen *Udsigt over den Lutherske Reformation* bd. 2, s. 156, hvor det om Heinrich v. Zütphen oplyses: »Hans Martyrdød er beskrevet af Luther

selv.« Og i en dertil hørende note findes følgende reference: »L. W. XXI, 94 fgg.« Det er en henvisning til *D. Martin Luthers Sämtliche Schriften*, udg. af J.G. Walch, bd. 1-24, Halle 1739-50; bd. 21, 1749, sp. 94ff. el. sp. 94-98, som indeholder Luthers (28,2) brev el. trøsteskrift »An die Christen zu Bremen, Historie von Bruder Heinrichs von Zütphen Märtyrertode, nebst einer Auslegung des IX. Psalms.«

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 9

◀ **d. 10 og 11 Decbr. 1524** : Heinrich v. Zütphen blev den 10. dec. 1524 dræbt med et hammerslag og hans lig kastet på et bål uden for byen Heide. Da bålet ikke ville brænde, huggede man den 11. dec. hoved, hænder og fødder af liget og brændte dem, mens kroppen blev begravet under hånlige dans og sang. SKs kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 10

◀ **Gichtel af Kanne. - † d. 21 Jan: 1710.** : sigter til kap. I »Johann Georg Gichtel« i den ty. filolog, orientalist og forf. Johann Arnold Kanne (1773-1824) *Leben und aus dem Leben merkwürdiger und erweckter Christen aus der protestantischen Kirche* bd. 1 (»Nebst angehängter Selbstbiographie des Verfassers«) og bd. 2, Bamberg og Leipzig 1816-17 (jf. ktl. 589, en 2. udg., Leipzig 1842) (forkortet *Leben und aus dem Leben merkwürdiger und erweckter Christen*); bd. 2, s. 1-168, hvor det om Gichtels død fortælles, s. 161: »Endlich am 21ten Januar, nach 11 bis 12tägiger Krankheit, gieng der ritterliche Streiter in seine Heimath über.« Den ty. jurist og mystiker Johann Georg Gichtel var født i 1638.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 10

◀ **Poul Gerhard født i Gräfenheinichen ... Aar 1606. † 1679** : SKs kilde er ikke identificeret. - Paul Gerhardt (1607-76), ty. luthersk præst og pietistisk salmedigter, født i Gräfenhainichen, en lille ty. by, beliggende mellem Halle og Wittenberg i delstaten Sachsen.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 12

◀ **I A. Franke født i Lübeck 1663 ... hans Fader var Physicus ... † 1727** : se første afsnit i kap. 2 »August Herrmann Francke« i J.A. Kanne *Leben und aus dem Leben merkwürdiger und erweckter Christen* bd. 2, s. 171-206, hvor det oplyses, s. 171f.: »A. H. Francke ist im März 1663 in Lübeck geboren, wo sein Vater, Johann Francke, Syndikus [juridisk embedsmand] bei dem Domkapitel des dortigen Stifts und bei gesammten Landständen des Fürstenthums Ratzeburg war.« Og s. 189, hvor det fortælles, at den ty. protestantiske teolog og præst August Hermann Francke kom til Halle i jan. 1692, hvor han tiltrådte kaldet både som prof. i græsk og orientalske sprog ved det nyoprettede universitet og som præst i Glaucha, en forstad til den ty. by Halle, beliggende i delstaten Sachsen. Samt s. 199f., hvor der berettes om Franckes død i 1727. Francke var i øvrigt en central skikkelse i den ty. pietisme. - **Physicus**: distriktslæge. - **Waisenhuus**: se andet afsnit i kap. 2, s. 206-245, især s. 206-209, hvor det fortælles, at Francke i 1695 grundlagde en fattigskole og et vajsenhus i Halle, som blev begyndelsen på et omfattende skolebyggeri og virksomheder med bl.a. et vajsenhusapotek, -bogtrykkeri og -forlag samt et bibelselskab.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 14

◀ **Spener. født 1633. i Elsas. 1666 Præst i Dresden; 1686 til Berlin? † 1707** : SKs kilde er ikke identificeret. Sml. artiklen »Træk af Philip Jakob Speners Liv« i *For Christne. Et Tidsskrift* (28,19) bd. 6, s. 111-128. Heri oplyses det, at den ty. protestantiske præst Philipp Jakob Spener »fødtes i Rappolsweiler (i Elsaß) den 13de Januar 1635«; at han den 1. aug. 1666 tiltrådte embedet som præst i Frankfurt am Main, i 1686 tiltrådte embedet som overhofprædikant i Dresden og i 1691 som provst i Berlin. Det oplyses ikke her, men Spener døde i 1705. Spener var i øvrigt en central skikkelse i den ty. pietisme.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 17

◀ **cfr Thisted for Christne. 5^{te} Bind** : jf. *For Christne. Et Tidsskrift*, udg. af Jørgen Thisted, bd. 1-6, Kbh. 1823-25, ktl. 364-369; bd. 5, 1825. Heri findes en artikel, »En Martyrhistorie fra det sextende Aarhundrede«, der beskriver, hvorledes den protestantisk troende familie Robert og Johanne samt deres sønner Baudicon og Martin Oguier i 1556 led martyrdøden i den fr. by Lisle ved at blive brændt på et bål, s. 1-9. - Jørgen Overgaard Thisted (1795-1855), da. præst; cand.theol. i 1820, fra samme år personlig kapellan ved Budolfi Kirke i Ålborg, fra 1822-24 personlig kapellan ved Trinitatis Kirke i København og fra 1825 sognepræst i Gyrstinge og Flinterup på Sjælland. Han havde en vis tilknytning til Brødre Societetet i København og udgav en overs. af *Idea fidei fratrum, eller kort Begreb af den christelige Lærdom i de evangeliske Brødre-Menigheder*, af A.G. Spangenberg, Århus 1830.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 19

◀ **Luc: 3, 1** : I optegnelsen Papir 4:1 er rækkefølgen af de steder i de tre første evangelier, der fortolkes, den samme som i H.N. Clausens *Quatuor evangeliorum tabulae synopticae* [Synoptisk tavle over de fire

evangelier], Kbh. 1829, ktl. 467 (forkortet *Tabulae synopticae*). Luk 3,1 indgår i perikopen Luk 3,1-18, se nr. XII i *Tabulae synopticae*, s. 9. Om Clausens forelæsninger over de synoptiske evangelier, se tekstredigeringen, s. 66f.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 20

◀ **Aar 753 er Chr: født** : dvs. if. den kronologi, der blev udarbejdet af den rom. videnskabsmand og forf. Marcus Terentius Varro el. Varro Reatinus (116-27 f.Kr.), og som betegnes 'Æra ab urbe condita', lat., 'Tidsregning efter at byen [Rom] var anlagt', hvilket normalt fastsættes til 753 f.Kr. Det betyder, at Kristus er født 753 år efter Roms grundlæggelse.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 21

◀ **efter Dionys** : if. udregninger af den rumænske munk og abbed Dionysius Exiguus (o. 470 - o. 544), der o. 525 udviklede den kristne kronologi. Denne 'Æra Dionysiana' el. dionysiske tidsregning bygger på 'anno Domini', lat., 'Herrens år', dvs. det år, Jesus blev født, hvilket han fastsatte til det 754. år 'ab urbe condita' (28,21). Det formodes, at Dionysius sigtede på, at Jesus var født enten år 1 f.Kr. el. år 1 e.Kr., da år 0 ikke findes i hans tidsregning. Dionysius opholdt sig i Rom fra o. år 500.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 21

◀ **767 kom (efter D:) Tiberius paa Thronen** : dvs., at Tiberius Claudius Nero, kendt som Tiberius, blev rom. kejser i år 767 'ab urbe condita' (28,21), svarende til år 14 efter 'anno Domini' (28,21).

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 22

◀ **altsaa 14 + 15 = 29** : dvs. tidspunktet for Johannes Døbers fremtræden (jf. Luk 3,2), nemlig 767 minus 753 = 14 plus de 15 år, Tiberius har regeret if. Luk 3,1, hvor det hedder: »I kejser Tiberius' femtende regeringsår«.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 23

◀ **Dionys siger at Herodes kom paa Thronen 713 ell. 14** : dvs., at Herodes blev konge over Judæa i år 713 el. 714 'ab urbe condita' (28,21), svarende til år 40 el. 39 før 'anno Domini' (28,21). Her er der tale om Herodes den Store, der blev udnævnt til konge over Judæa i 40 el. 39 og forblev ved magten til sin død i år 4 f.Kr. Den Herodes, der er tale om i Luk 3,1 er Herodes Antipas, søn af Herodes den Store og rom. tetrark el. landsfyrste over Galilæa og Peræa fra 4 f.Kr. til 39 e.Kr., jf. G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch zum Handgebrauch für Studierende, Kandidaten, Gymnasiallehrer und Prediger*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1833-38 [1820], ktl. 70-71 (forkortet *Biblisches Realwörterbuch*); bd. 1, s. 569f.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 24

◀ **Josephus siger, at han regjerede 37 Aar** : se 17. bog, kap. 8, 1, i *Antiquitates Judaicae* (Jødiske antikviteter el. Den jødiske historie) af den jødiske historieskriver Titus Flavius Josefus (37-100 e.Kr.), jf. *Flavii Iosephi Hebraei opera omnia graece et latine* [Den jødiske historieskriver Flavius Josefus' samlede værker på græsk og latin], udg. af F. Oberthür, bd. 1-3, Leipzig 1782-85 (forkortet *Iosephi opera omnia*); bd. 2, 1783, s. 802f. – Herodes den Store var konge fra 713 el. 714 til 750 'ab urbe condita' (28,21), svarende til 40 el. 39 til 4 f.Kr., jf. G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (28,24) bd. 1, s. 566-569.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 25

◀ **750 v. 751: vel, lat., eller, eller også** (28,25).

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 28

◀ **Chr: blev født under H:** : se Matt 2,1, hvor det oplyses, at »Jesus var født i Betlehem i Judæa, i kong Herodes' dage«. Her er der altså tale om kong Herodes den Store (28,24 og 28,25).

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 29

◀ **det Bethlehemitiske Barnemord fandt Sted under ham** : sigter til beretningen i Matt 2,16-18 om kong Herodes' ordre til at lade alle drengbørn på to år og derunder myrde.

I trykt udgave: Bind 27 side 28 linje 30

◀ **Archel: bliver forviist i sit 9 Regjeringsaar** : sigter til Archelaus el. Arkelaos (23 f.Kr. - 18 e.Kr.), søn af kong Herodes den Store; han blev i år 4 f.Kr. udnævnt til rom. etnark el. statholder over Judæa, Samaria og Idumæa, men pga. af sit tyranniske styre blev han i år 6 e.Kr. landsforvist til Gallien af den rom. kejser Augustus, jf. Josefus *Antiquitates Judaicae*, 17. bog, kap. 13, 1, *Iosephi opera omnia* (28,25) bd. 2, s. 848f.,

og G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (28,24) bd. 1, s. 96.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 2

◀ **indføres Procuratores. Pontius Pil: var den 5^{te}** : se fx G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (28,24) bd. 2, s. 328, hvor der om betegnelsen 'prokuratorer' hedder: »So hiessen in der Sprache des röm. Staatsrechts (...) die den Statthaltern der Provinzen, der kaiserlichen wie der senatorischen (...) beigegebenen Verwaltungschefs, welche (...) die Einkünfte des kaiserl. Schatzes besorgten und auch Rechtsfälle, die damit in Verbindung standen, entschieden.« Og Winer oplyser videre: »Dergleichen Procuratoren wurden nun auch in Palästina aufgestellt, seitdem nach des Ethnarch Archelaus Verweisung (J. 6. n. Chr.) Judäa und Samaria zur (...) Provinz Syria geschlagen worden war (...). Der erste dieser Procuratoren über Judaea war Coponius (...), in den Evang. ist aber nur Pontius Pilatus, der sechste in der Reihe erwähnt«. Pontius Pilatus var 'prokurator' over Judæa og Samaria fra 26 til 36 e.Kr.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 3

◀ **Hos Josephus ... en anden Lysanias ... dræbt 30 Aar iforveien af Antonius** : sigter til Josefus *Antiquitates Judaicae*, 14. bog, kap. 7, 4, og kap. 12, 1, samt 15. bog, kap. 4, 1, hvor Josefus omtaler en Lysanias, som hersker over Chalkis ved Libanon, og fortæller, at han i 718 'ab urbe condita' (28,21), svarende til 34 f.Kr., blev henrettet af den rom. hersker Markus Antonius (83-30 f.Kr.); jf. *Iosephi opera omnia* (28,25) bd. 2, s. 402f., s. 452f. og s. 534-537. Se også G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (28,24) bd. 1, s. 9.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 4

◀ **Luc: 11, 39** : indgår i perikopen Luk 11,37-54, se nr. LI i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 68.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 6

◀ **I rense det Udvortes af Fade og Skaale** : sml. Luk 11,39: »Men Herren sagde til ham [en farisæer]: I Phariseer rense nu Bæggere og Fade udvortes; men det Indvortes i Eder er fuldt af Rov og Ondskab« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 7

◀ **Apostlen** : sigter til evangelisten Lukas, der ikke var apostel, men som i Filem 24 nævnes som en af apostlen Paulus' medarbejdere; se også 2 Tim 4,11 og Kol 4,14.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 8

◀ **το δε εσωθεν** : citat fra Luk 11,39: »τὸ δὲ ἔσωθεν«, gr. »men det Indvortes« (29,7), i *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, bd. 1-2, 4. udg., Halle 1829 [1797], ktl. 14-15 (forkortet *Novum Testamentum graece*).

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 14

◀ **Mc: 4, 27** : indgår i perikopen Mark 4,26-29, se nr. LIV i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 74.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 17

◀ **homo solita ratione vitam degebat ... quam ex gratia Dei** : lat., mennesket tilbragte sit liv på den sædvanlige måde, men i mellemtiden fremspirede frøene, uden at mennesket selv vidste hvordan, for Gud skænkede trivlsen, så at det viser sig, at det gode udfald ikke så meget afhang af menneskene som af Guds nåde.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 17

◀ **cfr 1 Cor: 3, 6** : jf. 1 Kor 3,6, hvor Paulus skriver: »Jeg plantede, Apollos vandede, men Gud gav Væxt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 21

◀ **Mth: 13, 36 etc.** : sigter til Matt 13,36-43, beretningen om Jesu udlægning af lignelsen om klinten el. ukrudtet i hveden; stykket indgår i perikopen Matt 13,24-53, se nr. LV i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 74.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 22

◀ **Novatianerne** : tilhængere af den rom. præst og lat. skrifteolog Novatian, der if. traditionen led

martyrdøden i 257. Da Roms biskop led martyrdøden i 250, blev Novatian den egentlige leder af den rom. menighed, men da han ved valget af ny biskop i 251 blev forbigået, ville han ikke anerkende den nye biskop og lod sig vælge af sine egne tilhængere som deres biskop; de blev dog ekskommunikeret af en rom. synode samme år. Novatian gik ind for en streng kirketugt og bodsudøvelse og hævdede, at kirkens hellighed var afhængig af dens medlemmers renhed, hvorfor frafaldne ikke kunne genoptages. Hans strenge kirkeforståelse vandt tilslutning i hele den kristne verden, og mange steder, især i Lilleasien og Syrien, opstod der novatianske kirker. Da novatianerne blev betragtet som kættere, greb den kristne statsmagt ind over for dem fra slutningen af det 4. årh., men der fandtes novatianske menigheder helt ind i det 7. årh.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 27

◀ **Donatisterne** : en skismatisk bevægelse blandt de nordafrikanske kristne, benævnt efter biskop Donatus, i 313 valgt som modbiskop i Kartago i opposition mod biskop Cæcilianus, der støttede en mildere kurs over for kejserdømmets ønske om at gøre kirken til det rom. imperiums åndelige fundament. Under kejser Konstantin kom det til åbent oprør; men den donatistiske kirke vandt voksende tilslutning, især blandt de lavere samfundslag, og o. 400 stod den stærkere end nogensinde. Augustin søgte at mobilisere hele den nordafrikanske kirke imod donatisterne og fik dem fordømt som kættere, men da der opstod nye uroligheder, søgte han hjælp hos kejsermagten, der udstedte love imod donatisterne og iværksatte systematiske forfølgelser for at få elimineret den skismatiske kirke.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 27

◀ **Mth: 15, 5** : indgår i perikopen Matt 15,1-20, se nr. LVIII i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 76.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 29

◀ **Constructio difficilis aut dicta sunt per aposiopesin ... καί illativum** : lat. med gr., Periodebygningen [er] vanskelig, enten er det sagt med en aposiopesis, så at eftersætningen suppleres på følgende måde »hvis nogen sagde til sin far og sin mor, at gaven osv., så er han uskyldig.« Eller eftersætningen begynder med ordene καὶ οὐ μὴ, derfor er καί ikke brugt som en sideordnende konjunktion, men som en partikel, der indleder en følgesætning. – καὶ οὐ μὴ er citat fra Matt 15,5 i *Novum Testamentum graece*. – **aposiopesin**: i nominativ aposiopesis, retorisk figur, pludselig afbrydelse midt i talen, (tanke)tavshed.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 29

◀ **Mc: 7, 11** : indgår i perikopen Mark 7,1-23, se nr. LVIII i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 76.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 34

◀ **κορβάν ex hebr: קרבן ... thesaurus sacer in N. T. Mth: 27, 6** : lat. med gr. og hebr., κορβάν [korbân] af hebraisk קרבן gave, offergave, læses to gange i NT Mark 7,11 [offer-gave, som] er helliget Gud. Josefus nævner, at nasiræerne kaldte sig selv κορβάν, fordi de skulle give tredive sekel til præsterne eller til templet. – heraf κορβανᾶς, ἄ, ὁ [som] er den hellige skat i NT Matt 27,6. Sammentrængt excerpt fra artiklen »Κορβάν« (gr., »Korbân«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74 (forkortet *Lexicon manuale graeco-latinum*); bd. 1, s. 686. SK udelader komma efter 'donum' og kolon efter 'est' (ved anden forekomst). – **Josephus**: Bretschneider henviser til Josefus *Antiquitates Judaicae*, 4. bog, kap. 4, 4, og *Contra Apionem*, 1. bog, 22, jf. *Iosephi opera omnia* (28,25) bd. 1, s. 360-363, og bd. 3, s. 1180f.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 34

◀ **קרבן appropinquare** : hebr. og lat., קרב nærme sig. Sml. artiklen »קרב« i W. Gesenius *Lexicon manuale hebraicum et chaldaicum in Veteris Testamenti libros*, Leipzig 1833, ktl. 72 (forkortet *Lexicon manuale hebraicum*), s. 903, hvor Gesenius angiver verbets betydning med »*appropinquavit, prope accessit*« (»nærmede sig, trådte hen i nærheden af noget«), sp. 1.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 39

◀ **Mth: 15, 32** : indgår i perikopen Matt 15,32-39, se nr. LXI i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 79.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 40

◀ **ἐκλυθῶσιν ne languescant ... deliquium patiantur** : gr. og lat., ἐκλυθῶσιν [eklythēsín] for at de ikke bliver udmattet, vansmægter, lider mangel. ἐκλυθῶσιν er citat fra Matt 15,32 i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 29 linje 40

◀ **Luc: 12, 54 sq.** : Luk 12,54 følgende, dvs. Luk 12,54-56, se nr. LXII i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s.

80.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 1

◀ **Jeg har nu forudsagt Eder ... megen Strid angaaende min Lære** : sigter til Luk 12,49-53, hvor Jesus taler om, at han ikke er kommet for at bringe fred, men for at bringe splid.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 2

◀ **μηποτε κατασυρη σε προς τον κριτην** : gr., citat fra Luk 12,58: »μήποτε κατασύρη σε πρὸς τὸν κριτήν« (»paa det [for at] han ikke skal drage dig for Dommeren« (NT-1819)), i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 7

◀ **Mth: 16, 16** : indgår i perikopen Matt 16,13-28, se nr. LXIV i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 82.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 9

◀ **Χριστος indicat munus hac in terra, uios θεου nexum cum Deo** : gr. og lat., Χριστός [(Christós), Kristus] kundgør opgaven her på jorden, υἱὸς τοῦ θεοῦ [(huiós tou theou) Guds Søn] forbindelsen til Gud.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 9

◀ **Mth: 16, 21** : 30,9.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 11

◀ **Απο τότε ηρξατο ο Ιησους δεικνυειν τοις μ. αυτου etc.** : citat fra Matt 16,21: »'Απὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερωθῆναι« (»Fra den Tiid begyndte Jesus at give sine Disciple tilkiende, at ham burde at gaae til Jerusalem, og lide Meget af de Ældste og Ypperste-Præster og Skriftekloge, og ihieslaaes, og opstaae tredie Dag« (NT-1819)).

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 11

◀ **Mth: 12, 40** : hvor Jesus siger: »Thi ligesom Jonas var tre Dage og tre Nætter i Hvalfiskens Bug, saaledes skal Menneskens Søn være tre Dage og tre Nætter i Jordens Skiød« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 13

◀ **L:** : sigter formentlig til Luk 11,29-30, hvor det fortælles: »Men der [da] Folket forsamledes til ham [Jesus], begyndte han at sige: denne Slægt [generation] er ond, den begierer et Tegn, og den skal intet Tegn gives, uden [undtagen] Jonas Prophetes Tegn. Thi ligesom Jonas var de Niniviter et Tegn, saa [således] skal og [også] Menneskens Søn være for denne Slægt« (NT-1819). Sml. nr. XLIX i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 63, hvor Matt 12,40 indgår i prikopen Matt 12,22-45 og sidestilles med Luk 11,14-36.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 13

◀ **σημειον** : fejl for σημεῖον, gr. (sēmeíon), tegn.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 13

◀ **Apostlen** : Matthæus, en af de tolv apostle, if. den kirkelige tradition forfatteren af Matthæusevangeliet, se fx G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (28,24) bd. 2, s. 73.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 16

◀ **Mth: 16, 27** : 30,9.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 19

◀ **Alii iudicium futurum ... ab eo tempore, quo ecc: mea condita est** : lat. og gr., Nogle [tænker] den fremtidige dom ἐν τῇ συντελείᾳ τῶν αἰώνων [ved tidernes ende], men genkomsten beskrives som umiddelbart forestående, andre om Jerusalems ødelæggelse. Forbindelsen mellem versene 27 og 28 skal sandsynligvis konstrueres således: ἀμὴν λέγω ὑμῖν [sandelig siger jeg jer], men det, jeg siger, behøver ikke at fremkalde denne dom, for den vil jo tage sin begyndelse på den tid, hvor min kirke er stiftet.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 19

◀ **Mth: 17, 24** : indgår i perikopen Matt 17,24-27, se nr. LXVIII i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 88.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 26

◀ **Admodum urbane tributum exigunt ... a 25 vi adhibita exigere** : lat., De opkrævede skat på en meget høflig måde, heraf har nogen sluttet, at jødiske lærere var fritaget for at betale denne skat, dog betalte de fleste frivilligt drevet af fromhed; men det er en ren formodning. Rabbinerne fortæller, at de, der opkrævede den hellige skat, anmodede hver enkelt venligt og mildt derom fra den 15. adar, opkrævede fra den 25. ved at anvende vold. – **Adar**: den tolvte måned, fra nymåne i marts til nymåne i april, se artiklen »אָדָר« i *Lexicon manuale hebraicum*, s. 17, sp. 2. Om tidspunktet for betaling af tempelskatten, se G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (28,24) bd. 2, s. 685, hvor det oplyses, at »die Entrichtung der Tempelsteuer (in Palästina) am 1. Adar proclamirt [wurde], am 15. Adar eröffneten die Wechsler (...) in der Provinz ihre Bureau's und verlegten am 25. dieselben in den Tempel. Es musste nämlich den steuerpflichtigen Juden Gelegenheit gegeben werden, die (alte) Münze, in welcher die Steuer zu entrichten war, einzuwechseln«.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 26

◀ **Mth: 18, 15** : indgår i perikopen Matt 18,15-34, se nr. LXX i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 91.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 33

◀ **μεταξυ σου και αυτου μονου** : gr., citat fra Matt 18,15: »μεταξύ σου και αὐτοῦ μόνου« (»imellem dig og ham alene«, dvs. på tomandshånd), i *Novum Testamentum graece*. Det gr. udtryk opfattes ofte som hebraiserende (30,33).

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 33

◀ **בֵּינְךָ לְבֵינִי וּבֵינֵנוּ** : hebr., egl. בֵּינְךָ לְבֵינִי וּבֵינֵנוּ (imellem dig og ham alene).

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 33

◀ **αμαρτανειν εις τινα i: e: αδικειν** : gr. og lat., ἀμαρτάνειν εἰς τινα [forsynde sig mod nogen] dvs. ἀδικεῖν [behandle uretfærdigt, tale ondt om, fornærme]. Sml. artiklen »Ἄμαρτάνω« (gr., »Hamartánē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 58, hvor Bretschneider forklarer udtrykket ἀμαρτάνειν εἰς τινα således: »aliquem laedere, offendere«, lat. (»at krænke, fornærme nogen«). Udtrykket forekommer i begyndelsen af Matt 18,15.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 34

◀ **Mth: 18, 24** : 30,33.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 35

◀ **ταλαντον** : gr. (tálan-ton), talent, gr. møntenhed

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 35

◀ **תַּנְתַּן** : egl. תַּנְתַּן, hebr., talent.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 35

◀ **Erant diversa genera ... talentum syriacum = 3000 sicli = 500 Th.** : lat., Der var forskellige typer af talenter: den attiske, den syriske, den babyloniske. Her er det uden tvivl den syriske talent = 3000 sekler = 500 Th. Hvad 'Th.' er en forkortelse for, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 35

◀ **Alii en Sekl. 4 M ... Mina = 10 Rbd. en Stater = 2 M** : Andre en sekel 4 mark. en drakme 1 mark. en talent 2000 rigsdaler. en denar 1 mark. 1 as først 110 drakme, dernæst 116. En kodrans [kvadrans] ¼ as. λεπτος [egl. λεπτον (lépton)] = ½ kodrans. en statér = 1 sekel 4 mark. mine = 10 rigsbankdaler. en statér = 2 mark. – M: symbol for 'mark', se følgende underkommentar. – 2000rd: rigsdaler, da. møntfod siden 1713, ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsbankdaler (i samtiden ofte blot kaldt 'rigsdaler' og forkortet 'rd'), mark og skilling, i 1875 afløst af kroner (2 kroner for 1 rigsdaler). Der gik 16 skilling på en mark, og 96 skilling, svarende til 6 mark, på 1 rigsbankdaler. Et par sko kostede 3 rigsdaler og et pund rugbrød 2-4 skilling. I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.200-1.800 og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn. En pige i huset fik højst 30 rigsdaler om året foruden kost og logi.

I trykt udgave: Bind 27 side 30 linje 37

◀ **Luc. 10, 26** : indgår i perikopen Luk 10,25-37, se nr. LXXV i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 101.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 1

◀ **πως αναγιγνωσκεις formula inter Rabb. solita** **ἡ ἡ** : gr., lat. og hebr., πῶς ἀναγινώσκεις [hvad læser du] den sædvanlige formel hos rabbinerne **ἡ ἡ**. – πῶς ἀναγινώσκεις; er citat fra Luk 10,26 i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 1

◀ **27** : dvs. Luk 10,27 (31,1).

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 3

◀ **ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος** : gr., citat fra Luk 10,27: »ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος« (»af hele din styrke«), i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 3

◀ **כָּל־הַכֹּחַ** : egl. כָּל־הַכֹּחַ, hebr., hele din styrke, jf. 5 Mos 6,5, hvor det hedder: »כָּל־הַכֹּחַ« (»og af hele din styrke«), jf. *Biblia hebraica. Secundum editiones*, udg. af A. Hahn, stereotyp udg., bd. 1-2, Leipzig 1839, ktl. 1.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 3

◀ **Mth: 16, 18** : indgår i perikopen Matt 16,13-28, se nr. LXIV i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 82.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 4

◀ **Pavens Primat grundet paa Peters Primat** : Pavens primat består i hans forrang frem for el. overhøjhed over alle andre. Som apostlen Peters efterfølger el. stedfortræder ('Vicarius Petri') og som indehaver af Peters 'stol' ('Cathedra Petri') er paven ikke alene biskop over Rom, men også overhoved, både hvad angår lære og jurisdiktion, for hele kirken og garant for dens enhed. Dette funderes først og fremmest på Matt 16,18-19, men også på Matt 28,20; Luk 22,31-32; og Joh 21,15-19.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 5

◀ **Pave Gelasius 1 † 496** : Gelasius var biskop i Rom fra 492 til sin død i 496; senere kendt som pave Gelasius I. I en strid med biskoppen i Konstantinopel hævdede Gelasius den rom. biskops overhøjhed over alle andre biskopper og over synoderne.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 6

◀ **den Forklaring, som Luther tyede til** : sigter formentlig til Luthers punktinddelte kommentar til Matt 16,18, hvor han under inddragelse af Augustin(us) skriver: »44. St. Augustini Meynung aber ist diese, daß Christus mit Unterschied rede. *Erstlich* zu Petro, indem er spricht: *Du bist Petrus*. Welches man also verstehen muß nach des HErrn Christi gewöhnlichen und liebreichen Leutseligkeit gegen seine Jünger; das ist: *Wohlan, du bist doch ja recht Petrus, denn du triffst den petram, den Felsen und rechten Grund, da es aufstehet und stehen muß.* / 45. *Zum andern* redet er zu sich selbst, wenn er spricht: / Und auf diesen Felsen will ich bauen meine Gemeinde. / 46. *Auf diesen Felsen*, das ist, auf mich, nicht auf dich. Denn er spricht nicht: Du bist Petrus, und auf dich, Petrum; sondern, *auf diesen Felsen* (das ist, auf mich,) *will ich meine Gemeinde bauen*. Also saget auch Augustinus: Christus spricht nicht, ich will mich auf dich, sondern dich auf mich bauen, weil Petrus selbst auf Christum, den Felsen, nothwendig muß erbauet werden. Diese Meynung St. Augustini ist deutlich genug, und die eigentliche Meynung. Denn das Wort, *bauen*, kann nicht also verstanden werden, als sollte auf Petrum gebauet werden; sintemal er nicht spricht, auf dich, sondern, *auf diesen Felsen*.« »I. Auslegungen über den Evangelisten Matthäum. A. Anmerkungen über den Evangelisten Matthäum« i *D. Martin Luthers Auslegung des Neuen Testaments*, i 1538 overs. til ty. af J.J. Greiff, se *D. Martin Luthers Sämtliche Schriften*, udg. af J.G. Walch, bd. 1-24, Halle 1739-50; bd. 7, 1741, sp. 435. – **Luther**: Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg; som protestantisk reformator den centrale skikkelse i det opgør og brud med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv og til dannelse af en række evangelisk-lutherske kirkeordninger, især i Nordeuropa. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer; desuden oversatte han Biblen til tysk.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 7

◀ **gjentaget nemlig ved Stolbergs Omvendelse ... afholde ham derfra** : Hvad der konkret sigtes til, er ikke identificeret. Men der tænkes formentlig på Friedrich Leopold Stolberg (egl.Graf zu Stolberg-Stolberg),

ofte kaldt Fritz Stolberg (1750-1819), da. holstensk rigsgreve, diplomat og digter; 1789-91 da. gesandt i Berlin, 1791-1800 præsident for Lübecks fyrste-biskoppelige regering i Eutin. I 1800 konverterede han til katolicismen og nedlagde sit embede. Stolbergs konversion vakte modstand og harme hos flere af hans (protestantiske) venner, heriblandt især J.H. Voß, F.H. Jacobi og J.C. Lavater, men også F.G. Klopstock, J.W.L. Gleim og J.W. Goethe. Se fx *Voß und Stolberg oder der Kampf des Zeitalters zwischen Licht und Verdunklung. Eine nöthige Sammlung von Belegen zur Beurtheilung des dritten Heftes des Sophronizons und des richtigen Unterschieds zwischen Katholicismus und Pabstthum. In Gesprächen*, udg. af C.F.A. Schott, Stuttgart 1820; H. Heine *Die romantische Schule*, Hamborg 1836, ktl. U 63, s. 62-68; A. Nicolovius *Friedrich Leopold Graf zu Stolberg*, Mainz 1846; Th. Menge *Der Graf Friedrich Leopold Stolberg und seine Zeitgenossen* bd. 1-2, Gotha 1862; bd. 2, s. 95-129; og J. Lagaude *Die Konversion des Friedrich Leopold Graf zu Stolberg - Motive und Reaktionen*, Leipzig og Berlin 2006.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 8

◀ **Grundtvig** : Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), da. teolog, præst, digter, historiker; cand.theol. 1803, ordineret 1811, fungerede derefter i kortere og længere perioder som præst forskellige steder på Sjælland og i København, herunder residerende kapellan ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn 1822-26 og 1832-39 fri aftensangsprædikant ved Frederiks Tyske Kirke, nuværende Christians Kirke, på Christianshavn (se *kort 2, B3-4*).

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 10

◀ **i en af sine Prædikener ... skilne mell. πέτρος og πέτρα ... Klippen var Chr:** : sigter til prædiken nr. XX, »Klippen er Christus« over 1 Kor 10,1-13, i N.F.S. Grundtvig *Christelige Prædikener eller Søndags-Bog* bd. 1-3, Kbh. 1827-30, ktl. 222-224; bd. 3, s. 449-469; s. 455f., hvor Grundtvig siger: »det løse Rygte om, at Herren skulde have erklæret St. Peder for Kirke-Klippen, og dermed hans Eftermænd paa den Romerske Biske-Stol for sine Statholdere, er jo aabenbar ingen Klippe men kun Sand at bygge paa, og læse vi med Efter-Tanke den Skrift (Math. 16, 15-18) hvorpaa Papisterne ydermere beraabe sig, da finde vi derved ingenlunde den taabelige Paastand hjemlet (...). Naar vi nemlig blot veed, at Petra paa Græsk betyder 'en Klippe', da er det klart, baade hvad Herren meende med de Ord, Man saa grovelig har misforstaaet, og at kun en grov Misforstand har givet Anledning til det løse Rygte, Papisterne vil bygge Kirken paa, men vi, med Luther, give til Priis for Verdens Latter. / Herren havde nemlig spurgt sine Discipler, hvem Folk antog ham for, og endte med det Spørgsmaal: hvem siger I da, jeg er? Simon tog Svaret, sigende: du er Christus den levende Guds Søn, og dertil svarede Jesus: priis din Lykke, Simon Jonæsøn! thi Dette har ikke Kiød og Blod, men min Fader som er i Himlene, aabenbaret dig; men nu siger jeg ogsaa dig, at du er Petrus (Klippe-Manden), og paa denne Klippe (Petra) vil jeg bygge min Kirke, og Hades-Portene (Dødning-Hallen) skal ei faae Bugt med den! / Hvem har Forstands oplyste Øine, og seer det ikke soleklart, at Herren med Klippen mener sin Apostels Troes-Bekiendelse, og kalder ham kun Klippe-Manden, fordi han byggede sit Saligheds-Haab paa den urokkelige Sandhed, at Jesus var og er Christus eller Messias (den med den Hellig-Aand Salvete) og den levende Guds (Skaberen Gud-Faders) Søn, saa det løse Rygte om Peders Klippe-Fasthed er kun opstaaet ved den groveste Forblanding af Klippen med ham der boer og bygger paa den.« Og Grundtvig siger videre, s. 457f., at når protestanterne skal forklare, »at Christi Kirke er bygt paa en Klippe, og at Klippen er Christus, da fare de sædvanlig ogsaa vild, i det de misforstaae Skrifterne og miskiende Guds Majestæt, som ikke er de Dødes Gud, men de Levendes (Marc. 12, 24-27)«. – **πέτρος**: egl. Πέτρος (Pétros), maskulinum, dannet som ordspil med **πέτρα**: (pétra), femininum, klippe.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 10

◀ **Mth: 16, 14** : 31,4.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 14

◀ **Jeremias** : en af de fire store profeter i GT, jf. Jeremias' Bog.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 14

◀ **Esræ 4 Bog** : I kommentarer til Matt 16,14 henvises der ofte til 4. Ezras Bog 2,18, hvor både Jeremias og Esajas nævnes som forløbere for Kristus, se fx § 15 i L. Bertholdt *Christologia Judaeorum Jesu apostolorumque*, Erlangen 1811, s. 58-68, og H. Olshausen *Biblischer Commentar über sämtliche Schriften des Neuen Testaments zunächst für Prediger und Studierende* bd. 1-2, 2. forbedrede udg., Königsberg 1833-34 [1830-32] (jf. ktl. 96-100); bd. 1, s. 519. Den genfortalte legende om Jeremias optræder imidlertid ikke i 4 Ezra 2,18; den findes derimod i 4. Baruchs Bog (også kaldet Paralipomena Jeremiae), i hvis første del Jeremias er hovedpersonen, og hvor der i kap. 3 berettes om, hvorledes Jeremias på Guds bud gravede de hellige kar til gudstjenesten ned i jorden for at beskytte dem i forbindelse med, at Jerusalem blev overgivet i fjendens hænder og Israels folk ført i eksil i Babylon.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 17

◀ **Luc: 17, 19** : indgår i perikopen Luk 17,11-19, se nr. XC i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 111.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 18

◀ **ἡ πίστις σου σέσωκε σε** : gr., citat fra Luk 17,19: »ἡ πίστις σου σέσωκέ σε« (»din Tro haver frelst dig« (NT-1819)) i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 18

◀ **cfr. pag. 1** : 34,15.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 25

◀ **Luc: 17, 16** : 31,18.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 26

◀ **καὶ αὐτὸς ἦν Σαμ:** : forkortet citat fra Luk 17,16: »καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης« (»og denne var en Samaritan« (NT-1819)) i *Novum Testamentum graece*. – **Σαμ:** Samaritan el. samaritaner, person fra landsdelen Samaria N for Jerusalem; der herskede et – både politisk og religiøst – spændt forhold ml. jøderne og samaritanerne.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 26

◀ **inde cognoscere discipulum Pauli ... erexit gentiles prāe Judæis** : lat., derpå genkender man Paulus' discipel. Denne bemærkning ser nemlig ud til at stamme fra Lukas selv, der ligesom Paulus fremhævede hedningerne frem for jøderne. – **Paulus:** 37,11.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 26

◀ **Luc: 17, 20** : indgår i perikopen Luk 17,20-18,8, se nr. XCI i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 111.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 29

◀ **Videtur hæc quaestio ... Quando vero illud regnum venturum est** : lat., Dette spørgsmål ser ud til at være stillet ironisk af farisæerne således: Jeres undervisning vender altid tilbage dertil, at I indskærper anger, førend Messias' rige kommer. Hvornår kommer dette rige så? – **Pharisæis:** Farisæerne udgjorde en af de mest indflydelsesrige bevægelser i den antikke jødedom i hellenistisk-rom. tid, dvs. fra o. 100 f.Kr. til Jerusalems ødelæggelse i 70 e.Kr. De lagde vægt på en nøje overholdelse af Moseloven, herunder også det komplekse af renhedsforskrifter, der angik præsteskrabet; ud fra Moseloven skabte de en omfattende mundtlig tradition for udlægning af dens bud, kaldet 'fædrenes' el. 'de gamles overlevering'. De troede desuden på de døde opstandelse til dom og på mellemvæsner, engle. Deres antal på Jesu tid skal have været o. 6.000.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 29

◀ **Luc: 17, 24** : 31,29.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 34

◀ **Fulgus adhibetur ... ita de Satana Luc. 10, 18** : lat., Lynet anvendes for at betegne den højeste hastighed, ligesom om Satan i Luk 10,18. – **Luc. 10, 18:** hvor Jesus siger: »jeg saae, at Satanas faldt ned af Himmelen, som et Lyn« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 34

◀ **Mth: 19, 7** : indgår i perikopen Matt 19,3-12, se nr. XCIII i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 113.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 36

◀ **Jussit Moses hoc in Deut 24 initio ... Chr. ... ενετειλατο in επετρεψεν** : lat., gr. og hebr., Moses påbød det i begyndelsen af 5 Mos 24. Jesus svarer: Moses påbød (ένετειλατο [(eneteílato) påbød]) det ikke, men tillod (έπέτρεψεν [(epétrepsen) tillod]) det af hensyn til jeres hårde hjerte (לב-הַשָּׁר [hårde hjerte]). Kristus vil altså hellere [ændre] ενετειλατο til έπέτρεψεν. – **Deut 24:** sigter til 5 Mos 24,1: »Naar en Mand tager en Hustru, og ægter hende, og det skeer, at hun ikke finder Naade for hans Øine, thi han fandt ubluelig Handel [skændig handling] hos hende; da skal han skrive hende et Skilsmissebrev, og give i hendes Haand, og lade hende fare af sit Huus« (GT-1740). 'Deut.' er en gængs forkortelse for Deuteronomium (af gr. 'deuteronomíon', den anden lovgivning), lat. betegnelse for Femte Mosebog.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 36

◀ **Hiericho** : af gr. Ἱερικώ (Hierichē), Jeriko, jf. Luk 19,1 (33,6).

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 40

◀ **5? (Brammer)** : sigter formentlig til den da. præst, lic.theol. Gerhard Peter Brammer (1801-84) *Det hellige Land paa Herrens Tid. En statistisk-geographisk Beskrivelse for dannede, men ulærde Bibellæsere*, Kbh. 1832 (forkortet *Det hellige Land paa Herrens Tid*), s. 93, hvor det oplyses: »Jericho, en betydelig Stad 5 Mile fra Hovedstaden [Jerusalem]«.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 40

◀ **Jordan** : flod, der løber fra Hermonbjergene i N til Dødehavet i S.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 41

◀ **bekjendt for sine Palmetræer** : se fx G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (28,24) bd. 1, s. 639.

I trykt udgave: Bind 27 side 31 linje 41

◀ **en Bæk ... salt, men Elisa forvandlede den til fersk** : sigter formentlig til 2 Kong 2,19-22, hvor det fortælles, at da Elisa fik at vide, at drikkevandet i Jeriko var usundt og fremkaldte for tidlige fødsler, kastede han salt i kilden og gjorde derved vandet sundt. Elisa virkede som profet i Nordriget i det 9. årh. f.Kr. som profeten Elias' efterfølger.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 1

◀ **Josva** : sigter dels til beretningen i Jos 2 om Josvas spioner i Jeriko, dels til beretningen i Jos 6 om Josvas erobring og ødelæggelse af Jeriko. Josva var Moses' efterfølger som israelitternes leder og hærfører.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 3

◀ **Herodes døde her** : sigter til Herodes den Store (28,24), se G.P. Brammer *Det hellige Land paa Herrens Tid*, s. 93, hvor det under »Jericho« oplyses: »Ogsaa Herodes den store fandt her sin Død.«

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 3

◀ **Den var et vigtigt Toldsted ... fra Gallilæa drog denne Vei** : se G.P. Brammer *Det hellige Land paa Herrens Tid*, s. 93, hvor det under »Jericho« oplyses: »Dens Beliggenhed gjorde den til et vigtigt Toldsted (Luc. 19, 2.), da de fleste Jøder, som skyede Samaria, drog fra Galilæa eller nordligere og østligere Lande igjennem denne Stad paa deres jerusalemske Reiser.«

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 3

◀ **Gallilæa** : betegnelse for den nordlige del af Palæstina.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 4

◀ **Luc. 19, 1** : indgår i perikopen Luk 19,1-10, se nr. CII i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 121.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 6

◀ **Ζαχαῖος ex יְחִזְקִיָּה ex הַזֵּה purus fuit** : gr., lat. og hebr., Ζαχαῖος af יְחִזְקִיָּה [variant af יְחִזְקִיָּה] af הַזֵּה 'var ren'. – **הַזֵּה purus fuit**: excerpt fra *Lexicon manuale hebraicum*, s. 300, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 6

◀ **Mth: 21, 33** : indgår i perikopen Matt 21,33-46, se nr. CIX i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 130.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 7

◀ **ληνὸν torcular 2) vas ... fovea, in quam excipiebatur succus** : gr., lat. og hebr., ληνόν perse 2) kar, hvori vindruer presses τῆ [egl. τῆ] 3) som her ἄβυσσος bassin, som tilhørte en perse, el. grube, hvori saften blev samlet. Frit excerpt dels fra artiklen »Ληνός« (gr., »Lēnós«), dels fra artiklen »Ἐπιλήνιον« (gr. »Hypolēnion«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 17 og s. 558.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 7

◀ **Mth: 21, 44** : 33,7.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 10

◀ **συνθλαω (ex συν et θλαω tero, tundo) ... Luc: 20, 18** : gr. og lat., συνθλάω [synthláē] (af σύν og θλάω [thláē] jeg ituriver, slå), jeg sønderknuser, her: han vil falde fra, miste frelsen, forekommer to gange Luk 20,18. Excerpt fra artiklen »Συνθλάω« (gr., »Synthláē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 471. – **Luc: 20, 18**: parallelstedet til Matt 21,44. Luk 20,18 (33,12) har: »Hver, som falder paa denne Steen, bliver sønderstødt [συνθλασθήσεται]; men hvem den falder paa, ham skal den knuse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 10

◀ **Luc. 20, 16** : indgår i perikopen Luk 20,9-19, se nr. CIX i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 130.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 12

◀ **μη γένοιτο** : gr., citat fra Luk 20,16: »Μὴ γένοιτο!« (»det skee aldrig!« (NT-1819)) i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 12

◀ **Alii statuunt ... certe non fiet, major enim erit Gratia Dei** : lat., Nogle påstår, at de sagde det bestyrtet af frygt: »det må Gud afværge«, andre med større ret ironisk: det vil bestemt ikke ske, for Guds nåde vil være større.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 12

◀ **Mth: 23, 16 etc.** : indgår i perikopen Matt 23,1-39, se nr. CXV i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 137.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 15

◀ **Chr: refutat doctrinam Pharisaeorum ... omne pretium jurisjurandi** : lat., Kristus afviser farisæernes lære om ed. For den, der sværger, fører altid sin ed tilbage til Gud. Deraf afhænger nemlig hele edens værdi. – **Pharisaeorum**: 31,29.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 15

◀ **Mth: 24, 24** : indgår i perikopen Matt 24,1-42, se nr. CXVII i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 138.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 19

◀ **Docet Chr: quam lubricum sit ... non naturam sed consilium** : lat., Kristus lærer, hvor farligt det er at bygge troen alene på mirakler, for at skelne mellem falske og sande mirakler behøver man nemlig den fulde erkendelse af naturen. For at dømme om dem ser vi derfor ikke hen til naturen, men til dømmekraften.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 19

◀ **Mth: 26, 3** : indgår i perikopen Matt 26,1-5.14-16, se nr. CXX i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 143.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 24

◀ **Καιαφα** : gr., citat fra Matt 26,3: »Καϊάφα« (Καϊάφα) i *Novum Testamentum graece*. Kajfas var ypperstepræst under processen mod Jesus; han blev afsat i 36 e.Kr.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 24

◀ **Observandum, Josephum narrare ... ob duritiem vel ex κριση oppressor** : lat., gr. og hebr., Det skal bemærkes, at Josefus fortæller, at hans navn var Josefus, altså var Kajfas hans tilnavn enten af κριση [formentlig fejl for κριση, aramaisk] πετρα ([pétra klippe]) på grund af hårdhed eller af κριση undertrykker. – **Josephum narrare nomen ejus fuisse Josephum**: se Josefus *Antiquitates Judaicae*, 18. bog, kap. 2, 2, jf. *Iosephi opera omnia* (28,25) bd. 2, s. 866f.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 24

◀ **Luc: 22, 48** : indgår i perikopen Luk 22,47-53, se nr. CXXIX i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 157.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 28

◀ **Sensus horum verborum ... animum tuum erga me hostilem** : lat. og gr., Meningen med disse ord afhænger af udtalen, enten: din uforskammethed er så stor, at du skændigt misbruger kysset, kærlighedens tegn, forudsat, at man lader trykket falde på φιλήματι [(philēmati) dativ af φίλημα (phílēma), kys]. Eller: tro ikke, at din sjæl, der er fjendtlig mod mig, kan være skjult for mig.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 28

◀ **Mth: 26, 61** : indgår i perikopen Matt 26,59-68, se nr. CXXXI i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 160.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 33

◀ **δυναμι καταλῦσαι ... simillima occurrunt de Stephano** : gr. og lat., δύναμι καταλῦσαι [jeg kan nedbryde] refererer til ordene i Joh 2,20. Ord af usikker fortolkning, jøderne forklarede dem uden tvivl forkert. I ApG 6,14 forekommer meget lignende ord om Stefanus. – **Joh: 2, 20:** formentlig fejl for Joh 2,19, hvor Jesus siger til jøderne: »nedbryder [λύσατε (lýsate)] dette Tempel, og i tre Dage vil jeg opreise det« (NT-1819). – **Act. 6, 14:** Her fremsætter falske vidner følgende udsagn om Stefanus: »Vi have hørt ham [Stefanus] sige, at denne Jesus af Nazareth skal forstyrre [ødelægge] dette Sted [templet], og forandre de Skikke, som Moses haver overantvordet [overdraget] os« (NT-1819). 'Act.' er forkortelse for Acta (lat., gerninger), gængs forkortelse for Acta Apostolorum, Apostlenes Gerninger. – **Stephano:** Stefanus, en kristen hellenistisk diakon i menigheden i Jerusalem, blev anklaget for gudsbespottelse og dømt til stening og blev således den første kristne martyr, jf. ApG 6-7.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 33

◀ **Luc: 23, 30 etc.** : indgår i perikopen Luk 23,26-32, se nr. CXXXV i H.N. Clausens *Tabulae synopticae*, s. 165f.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 37

◀ **ex hac narratione ... legenda de Veronica ... cum lancea, qua latus Chr: perfossum est** : lat., fra denne fortælling om kvinderne, der fulgte Kristus, opstod legenden om Veronica, den fromme, gifte kvinde fra Jerusalem, der løb hen og tørrede sveden af Jesus med et linnedklæde, og for at det skulle være hende en vedvarende belønning, udvirkede Jesus, at hans ansigt forblev indpræget på klædet, hvilken svedduk er bevaret i Rom i Skt. Peters basilika, og vises sammen med den lanse, hvormed Kristi legeme blev gennemboret.

I trykt udgave: Bind 27 side 33 linje 37

◀ **σιτιστος ex σιτιζω saginatus, altilis Mth: 22, 4** : gr. og lat., σιτιστός [sitistós] af σιτιζω [sitízē] fodret, fedet, Matt 22,4. Excerpt fra artiklen »Σιτιστός« (gr., »Sitistós«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum* (29,34) bd. 2, s. 410, hvor det hedder: »Σιτιστός, ή, όν, (a σιτιζω, frumento alo, sagino, perf. pass. σεσίτισται, *saginatus, altilis*; Matth. 22, 4)« (Σιτιστός, ή, όν, (af σιτιζω, jeg nærer med korn, jeg fodrer, perfektum passiv σεσίτισται, fodret, fedet; Matt 22,4)).

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 3

◀ **Φιμω (ex φιμος capistrum) ... φιμοομαι obmutesco** : gr. og lat., Φιμώ [Phimóē] (af φιμός [phimós] grime) 1) jeg binder munden med en grime 1 Kor 9,9. 2) jeg får nogen til at forstumme, tie stille – φιμοομαι [phimóomai] jeg forstummer, tier stille. Excerpt fra artiklen »Φιμώ« (gr., »Phimóē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 583. Sml. Matt 22,12, der indgår i Jesu lignelse om kongesønnens bryllup, hvor kongen ser en, der ikke har bryllupsklæder på, og siger til ham: »Ven! hvorledes er du kommen hid ind, og haver ikke Bryllups-Klædningen paa? Men han taug [ἐφιμώθη (ephimēthē)]« (NT-1819). – **1 Cor 9, 9:** hvor Paulus skriver: »Thi der er skrevet i Mose Lov: du skal ikke tilbinde Munden [φιμώσεις (phimēseis)] paa den Oxe, som tærsker. Er det Øxnene [okserne], Gud sørger for?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 4

◀ **διυλιζω ... percolando purgo ... vinum percolando purgare a culice** : gr. og lat., διυλίζω [di|\$\$\$|Adylízē] (af διά [diá] et ύλίζω [hylízē] jeg renser for bærm, af ύλη [hýlē] bærm, bundfald i gærede drikkevarer) jeg sier noget, jeg renser noget ved at si – διυλίζειν τόν κώνωπα at rense vinen for myg ved at si den. Excerpt fra artiklen »Διυλίζω« (gr., »Di|\$\$\$|Adylizē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 313. Sml. Matt 23,24, hvor Jesus siger til farisæerne og de skriftkloge: »I blinde Veiledere, I, som sie [οί διυλίζοντες] Myggen af, men nedsluge Kamelen!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 7

◀ **αθως ... qui culpa vacat ... η ηγ dicunt αθως απο τινος** : gr., lat. og hebr., άθως [athēos] (af det nægtende a og θωή [thēē] straf, bøde, der skal betales – LXX for ηγ som er fri for skyld. Uskyldig. Hos ikke-kristne forfattere forbindes det med genitiv: άθως τινος uberørt af noget, fri for noget, vore forfattere siger dog άθως από τινος ved at følge det hebr. η ηγ. Excerpt fra artiklen »'Αθως« (gr., »Athēos«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 28. Sml. Matt 27,24, hvor det fortælles: »Men der [da] Pilatus saae, at han udrettede Intet, men at der blev større Bulder, tog han Vand, og toede [vaskede] Hænderne for Folket, og sagde: jeg er uskyldig i [άθως από] denne Retfærdiges Blod; seer I dertil« (NT-1819). SK har 'a pr:' i stedet for 'α pr:' (dvs. 'α privativum') og udelader tankestreg foran LXX (80,13) samt skriver 'apud' med lille begyndelsesbogstav og 'conjungitur' i stedet for 'iungitur'.

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 10

◀ **I Prædiken af Grundtvig ... blot havde været Mundsveier ... ikke bleven frelst** : sigter til N.F.S. Grundtvigs (31,10) prædiken over Luk 17,11-19 (om Jesus helbredelse af ti spedalske) til 14. søndag efter trinitatis i 1833, se *N. F. S. Grundtvigs Prædikener 1822-26 og 1832-39*, udg. af Chr. Thodberg, bd. 6, »1832-33«, Kbh. 1984, s. 304-308; især følgende passage, s. 306: »Det skal vi da først og fremmest ihukomme, at ved Troen blev de alle Ti rensede thi sandelig, havde det blot været et Mundsveir, da de raabde: Jesu, Mester, forbarm dig over os, da var de ikke blevet rensede, ikke helbredede fra Plagen, men de troede virkelig, at *Jesus*, naar han vilde, uidentivl ogsaa kunde hjælpe dem og deres Tro hjalp dem virkelig, saa de blev Plagen kvit. Og saaledes er det aandelig endnu og alle Dage indtil Verdens Ende, saa ethvert Menneske, der føler sig besværet af Synder og nedtrykt af Mismod, naar han er saa lykkelig at møde Herren og fatte Tro paa hans underlige [underfulde] Magt til at forlade Synder og skiænke Frimodighed, behøver kun at oplade sin Mund og raabe: Jesu, Mester, forbarm dig over mig, da skeer det, da lægger Stormen sig, da stilles Bølgerne i Sjælen, da kommer Engelen som en Lynild og vælter Stenen bort fra Hjertet, som var meget stor, Mennesket aander frit igjen, kan fryde sig ved Livet, og kan glemme Døden eller trøste sig over den, kort sagt, da er Plagen ophørt.« I året 1833 faldt 14. søndag efter trinitatis den 8. sept. If. *Adresseavisen*, nr. 209, den 6. sept. 1833, prædikede Grundtvig denne søndag ved »Aftensang« i Frederiks Tyske Kirke, nuværende Christians Kirke, på Christianshavn (se kort 2, B3-4). – **vistnok**: sandelig, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 15

◀ **paa det første Sted** : sigter til Luk 17,12-14, hvor det fortælles, at ti spedalske på lang afstand råbte til Jesus: »Jesu, Mester, forbarm dig over os!« (NT-1819), at Jesus sagde til dem, at de skulle gå hen og lade sig undersøge af præsterne, og at de blev rensede, da de forlod Jesus.

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 18

◀ **paa sidste Sted** : sigter til Luk 17,15-19, hvor det fortælles, at da en af de ti spedalske så, at han var helbredt, vendte han tilbage til Jesus, priste Gud, faldt ned for Jesu fødder og takkede ham, og Jesus sagde til ham: »staa op, gik [gå] bort! din Tro haver frelst dig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 19

◀ **potenseret** : intensiveret, forøget (til et højere niveau).

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 19

◀ **exstinguere** : lat., slukke, udslukke, udslette.

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 21

◀ **Wieland** : formentlig Christoph Martin Wieland (1733-1813), ty. forf., oversætter og udgiver, fra 1769 prof. i filosofi ved akademiet i Erfurt.

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 24

◀ **שָׂפֵל־רוּחַ** : hebr., se artiklen »שָׂפֵל« i W. Gesenius *Lexicon manuale hebraicum et chaldaicum in Veteris Testamenti libros*, Leipzig 1833, ktl. 72 (forkortet *Lexicon manuale hebraicum*), s. 1032, sp. 2, hvor det oplyses: »Inf. רוּחַ שָׂפֵל demissi animi esse Prov. 16, 19«, lat. med hebr. (Infinitiv רוּחַ שָׂפֵל at være ydmyg, beskeden i ånden Ordsp 16,19).

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 28

◀ **1 Tim. 5, 17** : hvor Paulus skriver: »De Ældste, som ere gode Forstandere, skal man holde dobbelt Ære værd; meest dem, som arbeide i Tale og Lærdom« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 32

◀ **מִשְׁפָּחָה** : hebr., måske fejl for מִשְׁפָּחָה, domstol, domsforhandling, afgørelse, retssag, ret.

I trykt udgave: Bind 27 side 34 linje 32

◀ **הוֹכִיחַ** : hebr., i hifil, dømme, tilrettevise, tugte, straffe.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 1

◀ **παρουσία** : gr. (parousía), nærværelse, tilstedeværelse; genkomst.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 6

◀ **1 Cor: X, 11** : hvor Paulus til korintherne skriver: »Alt dette skede dem til Exempel, men det er skrevet os til Advarsel, til hvilke de sidste Tider ere komne« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 6

◀ **1 Thess. 4, 15** : hvor Paulus til thessalonikerne skriver: »Thi dette sige vi Eder, som Herrens Ord, at vi, som leve, som overblive [vedbliver at være her] til Herrens Tilkommelse [τὴν παρουσίαν τοῦ κυρίου], vi skulle [skal] ikke komme forud for de Hensøvede« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 7

◀ **1 Cor: 15, 51** : hvor Paulus til korintherne skriver: »See, jeg siger Eder en Hemmelighed: vi skulle [skal] vel ikke alle hensøve, men vi skulle alle forandres« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 7

◀ **Jac. 5, 7-9** : »Derfor værere taalmodige, Brødre, indtil Herrens Tilkommelse [ἕως τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου]. See, Bonden forventer Jordens dyrebare Frugt, han bier taalmodig efter den, indtil den faaer tidlig Regn og sildig Regn. Værer I og [også] taalmodige, styrker Eders Hierter, thi Herrens Tilkommelse [ἡ παρουσία τοῦ κυρίου] er nær. Sukker ikke mod hverandre, Brødre, at I ikke skulle [skal] fordømmes; see, Dommeren staaer for Døren« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 7

◀ **1 Joh. 2, 18** : »Mine Børn! det er den sidste Time; og som I have hørt, at Antichristen kommer, saa ere nu mange Antichrister fremkomne; hvoraf vi kiende, at det er den sidste Time« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 7

◀ **Phil 4, 5** : hvor Paulus til filipperne skriver: »Eders Sagtmodighed vorde vitterlig for alle Mennesker! Herren er nær« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 8

◀ **πιστεuομαι significat 1) fidem invenio ...** Rom 3, 2. 1 Thess. 2, 4 : gr. og lat., πιστεύομαι [pisteúomai] betyder 1) jeg finder, får troen, det tros af mig. 2 Thess 1,10. 2) det bliver mig betroet el. overgivet. Rom 3,2; 1 Thess 2,4. Excerpt af afsnit II i artiklen »Πιστεύω« (gr., »Pisteúē«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74; bd. 2, s. 284. – **2 Thess: 1, 10**: hvor Paulus taler om, »naar han [Kristus] kommer paa hiin Dag, at herliggiøres i sine Hellige, og beundres i [alle] dem, som troe« og følger til: »vor Vidnesbyrd er blevet troet hos Eder [ἐπίστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς]« (NT-1819). – **Rom 3, 2**: hvor Paulus skriver, »at Guds Ord ere dem [jøderne] betroede [ἐπίστεύθησαν]« (NT-1819). – **1 Thess. 2, 4**: hvor Paulus skriver om sig selv og sine medarbejdere, Silvanus og Timotheus, at »vi ere fundne værdige af Gud til at betroes [πιστευθῆναι] Evangelium« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 9

◀ **Rom: VI, 7** : hvor Paulus skriver: »Thi hvo [den] som er død, er frigjort fra Synden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 12

◀ **Rom: 9, 28** : hvor Paulus skriver: »Thi der er den, som fuldkommer sit Ord og hasteligen opfylder det i Retfærdighed; ja, et hasteligen opfyldt Ord skal Herren vise paa Jorden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 12

◀ **Act: 12, 6 αλυσις - εως. vinculum ... Eph: 6, 10; 2 Timth: 1, 16** : lat. og gr., ApG 12,6 ἄλυσις - εως, bånd, lænke 2) den tilstand at være i lænker, den tilstand at være i fængsel Ef 6,10; 2 Tim 1,16. Excerpt fra artiklen »Ἄλυσις« (gr., »Álysis«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74 (forkortet *Lexicon manuale graeco-latinum*); bd. 1, s. 57. – **Act**: forkortelse for Acta (lat., gerninger), gængs forkortelse for Acta Apostolorum, Apostlenes Gerninger. – **εως**: endelsen i genitiv.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 13

◀ **13, 4. αποπλεω - ευσω ... quater: Act: 14, 26; 20, 15; 27, 1** : lat. og gr., 13,4 ἀποπλέω - εύσω, sejler, rejser bort med skib. Fire gange: ApG 14,26; 20,15; 27,1 [SK udelader 13,4]. Excerpt fra artiklen »Ἀποπλέω« (gr., »Apopléē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 142. – **ευσω**: Bretschneider har »f. εύσω«, dvs. verbets endelse i futurum.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 14

◀ **13, 50 παροτρυνω (παρα et οτρυνω instigo) ... est apud profanos poeticum** : gr. og lat., 13,50 παροτρύνω (παρα og ότρύνω ansporer) ansporer til noget, tilskynder, opildner. Det er poetisk hos verdslige (ikke-kristelige) forfattere. Excerpt fra artiklen »Παροτρύνω« (gr., »Parotrýnē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 241.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 16

◀ **13,50 οριον - ου. וביל ... terminus finis** : gr. og lat., 13,50 όριον - ου. וביל neutrum af όριος, som vedrører en grænse. Grænse, ende. Excerpt fra artiklen »Όριον« (gr., »Hóríon«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 169. – **ου**: Bretschneider har: ου, endelsen i genitiv. – **וּבִיל**: Bretschneider har: וּבִיל (hebr., grænse) og oplyser, at LXX (Septuaginta, den gr. oversættelse af GT) gengiver dette hebr. ord med όριον. SK udelader komma efter όριος og efter 'terminus'.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 18

◀ **14, 1 κατα το αυτο simul** : gr. og lat., 14,1 κατὰ τὸ αὐτό, samtidig. Excerpt fra »II) cum accusativo (...) 2) ad tempus« (»II) med akkusativ (...) 2) om tiden«) i artiklen »Κατά« (gr., »Katá«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 631.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 20

◀ **14, 10 ήλατο aor. 1. 3 sing. ex άλλομαι** : gr. og lat., 14,10 ήλατο aorist 1, 3. singularis af άλλομαι. Excerpt fra artiklen »Άλλομαι« (gr., »Hállomai«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 55. Som betydning angiver Bretschneider 'salio, tripudio': lat., springer, hopper.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 20

◀ **14, 13 στεμμα - τος ... potissimum vittæ, quibus victimæ ornabantur** : gr. og lat., 14,13 στέμμα - τος (af στέφω, perfektum passiv έστεμμαι, omringer med en krans, omgiver) bånd (bind), hovedbind, især de bånd, hvormed man pryder offerdyr. Excerpt fra artiklen »Στέμμα« (gr., »Stémma«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 435. SK skriver 'ex' i stedet for 'a' samt udelader 'corono' ('kranser, bekranser') og komma efter 'infula'. – **τος**: endelsen i genitiv.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 21

◀ **14, 16 παροίχομαι ... (ex παρα et οίχομαι abeo discedo.)** : gr. og lat., 14,16 παροίχομαι, futurum παροιχήσομαι, perfektum παρώχημι. (af παρά og οίχομαι, går bort, adskilles. Excerpt fra artiklen »Παροίχομαι« (gr., »Paroíchomai«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 240. SK tilføjer 'ex' foran 'παρά' samt udelader komma efter οίχομαι og efter 'abeo'.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 23

◀ **15, 20 αλισημα ... in versione Alex. pro ληλ ... de carne e victimis gentilium residua** : gr., lat. og hebr., 15,20 hos verdslige (ikke-kristelige) forfattere findes hverken αλίσημα eller αλισημέω, som αλίσημα er afledt af. αλισημέω (kommer af αλίω, drejer flere gange, roterer), ved at dreje (noget) flere gange besmitter jeg, gør jeg uren, vanhelliger jeg, og læses i den alexandrinske version (dvs. Septuaginta) som oversættelse af ληλ, heraf substantivet (dvs. αλίσημα) om det kød, der er tilbage fra hedningernes offerdyr. Excerpt fra artiklen »Άλίσημα« (gr., »Alísgēma«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 52. SK forkorter og ændrer Bretschneiders tekst, udelader 'est' efter 'deducendum' og skriver 'ressidua' for 'residua'. – **ληλ**: hebr., egl. לֶהֱלֵךְ, i piel, forurener.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 25

◀ **17, 4 προσκληρω ... pass. ex Dei voluntate attribuo, adjungor** : gr. og lat., προσκληρώω, tildeler nogen noget som lod, om det lod, som bestemmes af Gud el. af skæbnen; passiv: anvises, knyttes til i kraft af Guds vilje. Excerpt af artiklen »Προσκληρώω« (gr., »Prosklērōē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 352.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 31

◀ **17, 6 αναστατω ex αναστατος ... destruo, perturbo** : gr. og lat., αναστατώ af αναστατος (som opstår, fordrejet; ødelagt), fordriver fra ens opholdssted, bolig – ødelægger, nedriver, forstyrrer, foruroliger. Excerpt fra artiklen »Άναστατώω« (gr., »Anastatóē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 85.

I trykt udgave: Bind 27 side 35 linje 33

◀ **18, 2 προσφατως ex προσφατος ... mactatus deinde in universum recens** : gr. og lat., 18,2

προσφάτως af πρόσφατος (πρό og σφάζω, ofrer, slagter), for nylig, deraf i almindelighed slagtet for nylig. Delvis excerpt fra artiklen »Προσφάτως« (gr., »Prosphátēs«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 358. Den indskudte parentes »(προ et σφάζω macto)« er fra artiklen »Πρόσφατος«, bd. 2, s. 358, og forklaringen »mactatus deinde in universum recens« skyldes SK, se dog artiklen »Πρόσφατος«.

I trykt udgave: Bind 27 side 37 linje 1

◀ **18, 7. συνομορεω (ex συν - όμου - όρος finis) confinis** : gr. og lat., 18,7. συνομορέω (af σύν - όμοϋ - όρος ende, grænse) grænsende til, nabo til. Excerpt fra artiklen »Συνομορέω« (gr., »Synomoréē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 474. SK tilføjer 'συν', skriver 'finis' i stedet for 'terminus' ('grænseskel') og udelader 'sum' ('er') i forbindelse med 'confinis'.

I trykt udgave: Bind 27 side 37 linje 3

◀ **19, 12 χρωσ ... hic: quæ cutem corporis, nudum corpus contegerant** : gr. og lat., 19,12 χρώς (beslægtet med navnene χρώα, χρώος af χρώω) overflade af noget, heraf også dets farve, overflade af den menneskelige krop, hud, her (dvs. ApG 19,12): noget, der dækkede kroppens hud, den nøgne krop. Excerpt fra artiklen »Χρώς« (gr., »Chrēs«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 626. SK indføjer 'hic':.

I trykt udgave: Bind 27 side 37 linje 4

◀ **19, 35 καταστειλλω ... 36 oportet vos esse tranquillos** : gr. og lat., 19,35 καταστέλλω 1) sænker, samler, ligesom fx sejlene, 2) mildner, beroliger. 36 I bør være rolige. Excerpt fra artiklen »Καταστέλλω« (gr., »Katastéllē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 650. SK skriver 'oportet' for 'oportet'. Til ApG 19,36 har Bretschneider »decet vos tranquillos, mitigatos esse« (»I bør være rolige, stilfærdige«).

I trykt udgave: Bind 27 side 37 linje 7

◀ **Gal:** : Galaterbrevet (37,11).

I trykt udgave: Bind 27 side 37 linje 10

◀ **De nexu nonnulla præmonenda videntur ... sese non potuisse legem explorare (Mth: 5, 17.)** : lat., Først må nogle ting bringes i erindring om sammenhængen. I kap. 3 bevises det ved to grunde, at mennesket ikke kan komme til frelse ved loven. Det ene argument er taget fra historien; det lærer, at frelsen vederfæredes Abraham, ikke ved omskæring, ikke ved kendsgerninger, men ved tro (1 Mos 12,3). I det andet anfører [Paulus] loven selv som vidnesbyrd for sit argument ved at angive ordene fra 5 Mos 27,26; 3 Mos 18,5. For nu at undersøge dette argument til bunds er det klart, at Paulus på dette sted tillemper argumentet efter læserne; skønt det forhold er det nemmeste at forklare, skal det dog ikke forbigås i tavshed, da det har voldt mange fortolkere problemer (Calvin). På dette sted påstår Paulus nemlig a priori, at mennesket overhovedet ikke kan opfylde loven fuldt ud og derfor ikke opnå frelse ved den; han beviser det dog ikke. Men denne vanskelighed forsvinder helt, hvis vi tager hensyn til læserne. Da de havde hengivet sig til kristendommen, var de overbeviste om, at de ikke selv kunne opfylde loven (Matth 5,17). – **Gen: 12, 3:** 1 Mos 12,3, hvor Gud siger til Abraham: »Og jeg vil velsigne dem, som velsigne dig, og dem, som forbande dig, vil jeg forbande; og i dig skal velsignes alle Slægter paa Jorden« (GT-1740). Paulus citerer fra 1 Mos 12,3 i Gal 3,8. 'Gen.' er en gængs forkortelse for Genesis (gr., 'frembringelse', 'tilblivelse'), betegnelse for Første Mosebog. – **Deut: 27, 26:** 5 Mos 27,26, hvor Moses slutter sine befalinger til Israels folk: »Forbandet være den, som ikke holder alle Ordene i denne Lov, at gjøre derefter; og alt Folket skal sige: Amen!« (GT-1740). Paulus citerer fra 5 Mos 27,26 i Gal 3,10. 'Deut.' er en gængs forkortelse for Deuteronomium (af gr. 'deuteronomion', den anden lovgivning), lat. betegnelse for Femte Mosebog. – **Lev: 18, 5:** 3 Mos 18,5, hvor Moses på Guds vegne taler til Israels folk: »Og I skal holde mine Skikke og mine Rette [retsregler], hvilke et Menneske skal gjøre, og leve ved dem; jeg er HERREN« (GT-1740). Paulus citerer fra 3 Mos 18,5 i Gal 3,12. 'Lev.' er en gængs forkortelse for Leviticus (af hebr. 'Levit', præst), lat. betegnelse for Tredje Mosebog, som indeholder love og forordninger for levitterne. – **P:** Paulus, den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom; formentlig henrettet o. 65 under den rom. kejser Neros forfølgelser af de kristne efter Roms brand. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Første Thessalonikerbrev, der er det ældste skrift i NT, samt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet. I de fire sidstnævnte breve fremtræder Paulus som en apostel, der hævder at have sit kald og dermed sin autoritet umiddelbart fra den opstandne Kristus. Apostlenes Gerninger, som er den anden store kilde til viden om Paulus, afspejler efter nutidens opfattelse en senere tids billede af hedningeapostlen. – **Calvin:** Jean Calvin (1509-64), fr. teolog og jurist, reformator. Her tænkes formentlig på Clavins fortolkning af Gal i *Ioannis Calvinii in Novi Testamenti epistolas commentarii*, 2. del, »Galat. Ephes. Philipp. Coloss. Thessal. Timoth. Tit. Philem.«, i *Ioannis Calvinii in Novum Testamentum commentarii*, udg. af A. Tholuck, bd. 1-7, Berlin 1833-34, ktl. 92-95 (forkortet *Calvini in Novum Testamentum commentarii*); bd. 6, 1834, s. VII-XI og s. 1-83, især s. 29-47. – **Mth: 5, 17:** hvor Jesus siger: »Mener ikke, at jeg er kommen, at opløse Loven eller Propheterne: jeg er ikke kommen at opløse, men at fuldkomme« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 37 linje 11

◀ **Ita ad liquidum perducto ... respondet hisce verbis: των παραβασεων ενεκα** : lat. og gr., Ved således at have klargjort, at mennesker ikke kan fordre frelse ved loven, svarer Paulus på en indsigelse, som muligvis var blevet rejst af jøderne. Flere gange imødegår Paulus denne indsigelse, når han taler om lovens myndighed og dens duelighed til at frelse mennesker. Og vi kan ikke lade være med at indrømme, at dette spørgsmål er stillet med rette, når vi nu engang tager hensyn til jødernes tænkning. Hvis man virkelig overvejer, hvad spørgsmålet τί οὖν ὁ νόμος [»Hvad skal da Loven?« (NT-1819)] indeholder – med hensyn til det sætningsled, der følger, mener jeg, man kan genfinde to spørgsmål på den her side. Hvis vi nemlig holder fast ved, at jøderne værdsatte den mosaiske lov allermest og betragtede den som et pant på Guds velvilje, og vi ser, at Paulus heftigt angriber loven, og selv påviser, at mennesker ikke kan opnå evig frelse ved loven, og tilmed påstår, at loven ikke kan tilvejebringe mennesker det, den har lovet – så er det nødvendigt, at jøderne stiller dette spørgsmål: »Hvad er så loven«, er den af guddommelig eller menneskelig oprindelse? – På dette spørgsmål svarer Paulus med følgende ord ἐτέθη διαταγεις δι' ἀγγέλων [den blev givet, besørget ved engle]. For ellers forstår jeg virkelig ikke, hvorfor han tilføjede disse ord. – Det andet spørgsmål er: hvorfor denne lov så er blevet givet. At jøderne jo var overbeviste om, at mennesker kunne blive frelst ved loven, dette viser både Paulus' lære – havde jøderne nemlig nægtet, at mennesker kunne blive frelst ved loven, så ville det have været fuldstændig overflødig at pånøde dem dette – og jødernes måde at leve på, for de gjorde sig de største anstrengelser for fuldt ud at opfylde loven, hvorfor lovoverholdelse da også i højeste grad blomstrede blandt dem. På dette spørgsmål svarer følgende ord: τῶν παραβάσεων ενεκα [på grund af overtrædelserne]. – **τι οὖν ὁ νόμος**: gr., citat fra Gal 3,19: »τί οὖν ὁ νόμος;« se *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, bd. 1-2, 4. udg., Halle 1829 [1797], ktl. 14-15 (forkortet *Novum Testamentum graece*). – **ετέθη διαταγεις δι' ἀγγέλων**: gr., frit citat fra Gal 3,19: »προσετέθη (...) διαταγεις δι' ἀγγέλων« (den blev føjet til (...) anordnet ved engle), jf. *Novum Testamentum graece*. – **των παραβασεων ενεκα**: 38,17.

I trykt udgave: Bind 27 side 37 linje 28

◀ **των παραβασεων ενεκα. primum de singulis verbis** : gr. og lat., τῶν παραβάσεων ενεκα [på grund af overtrædelserne]. Først om de enkelte ord. – **των παραβασεων ενεκα**: frit citat fra Gal 3,19: »τῶν παραβάσεων χάριν« (for overtrædelsernes skyld) i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 38 linje 17

◀ **παραβαςις indicat peccatum ... auctor non est sibi conscius** : gr. og lat., παράβασις [parábasis] peger på en synd, som aktøren er bevidst om, så at han overtræder en fastsat lov. (Det synonyme ord er παράπτωμα [paráptōma].) Man kan af etymologien se, at denne betydning ligger i ordet, for det stammer fra παρά [pará] og βαίνω [baínē]). Deraf kommer det jo også, at Paulus altid bruger dette navneord, hvor der er tale om Adams synd. Derimod anvender han ἁμαρτία [hamartía, synd], hvor der er tale om synder, som aktøren ikke er bevidst om. – **παραβαςις**: Sml. artiklen »Παράβασις« (gr., »Parábasis«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74 (forkortet *Lexicon manuale graeco-latinum*); bd. 2, s. 214, hvor ordets grundbetydning angives at være »transgredi limites« (lat., »at overskride grænser«), og videre: »intransitive: peccatum, delictum« (lat., »med intransitiv betydning: synd, fejl«). – **ex παρα et βαίνω**: Sml. artiklen »Παράβασις« i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 214, hvor der henvises til verbet 'παραβαίνω', og artiklen »Παραβαίνω« (gr., »Parabaínē«), s. 214, hvor det oplyses, at ordet er sammensat af: »παρά et βαίνω, gradior, incedo« (»παρά og βαίνω, skrider, går frem«), og at det betyder: »transgredior limites, excedo e via; metaphoric: transgredior legem, praecepta, violo, seq. accusativo« (»overskrider grænser, går bort fra vejen; metaforisk: overtræder loven, forskrifter, krænker, med akkusativ«).

I trykt udgave: Bind 27 side 38 linje 18

◀ **De sensu, quod attinet ... ad deum convertatur. (Rom: 3, 20. 7, 8.13.)** : lat., Hvad mening angår, påstod nogle, at meningen er den: at loven er givet for at hæmme synderne. Men det skal bemærkes. 1) Havde dette været lovens hensigt, så havde den endnu ikke opnået det mål, den havde sat sig; med uforrettet sag er den i så fald afskaffet, hvilket ikke stemmer med Guds visdom; og havde den opnået sit mål, så havde kristendommen ikke været fornøden, da loven havde kunnet frelse menneskene (3 Mos 18,5). 2) Denne mening stemmer overhovedet ikke overens med Paulus' lære. Han lærer nemlig, at det er så langt fra, at loven kan bortskaffe synderne, at den endog giver anledning til synd (1 Kor 15,56). – Når vi altså har denne analogi for øje, fremkommer følgende mening: loven er givet, for at menneskene skal blive bevidste om synderne, og hermed vender sjælen sig til Gud. (Rom 3,20; 7,8.13). – **Lev.**: forkortelse for Leviticus (37,11). I 3 Mos 18,5 hedder det: »Og I skal holde mine Skikke og mine Rette [retsregler], hvilke et Menneske skal gjøre, og leve ved dem; jeg er HERREN« (GT-1740). – **1 Cor: 15, 56**: hvor Paulus skriver: »Men Dødens Braad er Synden, og Syndens Kraft er Loven« (NT-1819). – **Rom: 3, 20**: hvor Paulus skriver: »Derfor kan intet Kiød blive retfærdiggjort for ham [Gud] ved Lovens Gierninger; thi ved Loven kommer Syndens Erkiendelse« (NT-1819). – **7, 8.13**: i Rom 7,8 skriver Paulus: »Men Synden, som tog Anledning af Budet, virkede al Begierlighed i mig; thi uden Lov er Synden død« (NT-1819). Og i Rom 7,13 skriver han: »Er da det,

som er godt, blevet mig til en Død? Det være langt fra! Men Synden, paa det [for at] den skulde kiendes som Synd, er det, som, formedelst det Gode, virkede mig Døden, paa det Synden formedelst Budet skulde vorde overvættets syndig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 38 linje 26

◀ **διαταγεις δι' αγγελων** : gr., citat fra Gal 3,19: »διαταγεις δι' αγγελων« (»betient af Engle« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 38 linje 39

◀ **Constat Judæos semper narrationem ... Heb: 2, 2** : lat. og gr., Det er bekendt, at jøderne altid har forøget og beriget fortællingen om den mosaiske lov. Det har vi et bevis for også på dette sted. I 2. Mosebog tyder nemlig intet på englens tilstedeværelse. Denne overlevering har en mere alvorlig oprindelse, men intet forekommer i Det Gamle Testamente. I Septuaginta tilføjes nemlig følgende ord i 5 Mos 30,2 οί αγγελου δεξιων αυτου [englene på hans højre side]. Rabbinerne tilføjede meget til Den hellige Skriffs enkle fortælling og overleverer således, at da Moses steg ned fra bjerget, glemte han Guds ord, men der blev sendt to engle, som kaldte Jehovas ord tilbage i hans hukommelse. Rabbinerne påstod nemlig, at Gud altid viser sig for menneskene omgivet af engle for at kundgøre sin majestæt. Denne overlevering forekommer også i ApG 7,53: εις διαταγας αγγελων [»under Engles Besørgelse« (NT-1819)]. (hvilke ord nogle dog har forklaret ved at tale om englens forskellige klasser); Hebr 2,2. – **Ex:** gængs forkortelse for Exodus, lat. form af gr. Exodos, udgang, udvandring; betegnelse for Anden Mosebog. – **V. T.:** forkortelse for Vetus Testamentum, lat., Det Gamle Testamente, her om den hebr. tekst. – **LXX:** 70, dvs. Septuaginta, den gr. oversættelse af GT. If. det alexandrinske Aristesbrev, der giver sig ud for at være skrevet i det 2. årh. f.Kr., skulle oversættelsen være foretaget af 72 jødiske skriftlærde i løbet af 72 dage i Alexandria (o. 250 f.Kr.); senere blev tallet afrundet til 70. – **Deut: XXX, 2:** formentlig fejl for Deut. (37,11) XXXIII, 2, se følgende underkommentar. – **οι αγγελοι εξ δεξιων αυτου:** gr., frit citat fra 5 Mos 33,2 i Septuagintas gengivelse: »εξ δεξιων αυτου αγγελοι μετ' αυτου« (på hans højre side [var] engle med ham), jf. *Vetus Testamentum graecum iuxta Septuaginta interpretes ex auctoritate sexti quinti pontificis maximi editum*, udg. af L. van Ess, stereotyp udg., Leipzig 1824, ktl. 12 (forkortet *Septuaginta*). – **Jehovæ:** genitiv af Jehova, Guds navn i GT; egl. Jahwæh eller – som det ofte gengives – Jahve. Da jøderne ikke måtte udtale Guds navn, blev de fire konsonanttegn JHWH i den hebr. tekst forsynet med vokaltegnene fra 'Adonāj (med e i stedet for a), der på hebr. betyder Herren, for at minde læseren om, at der i stedet for Jahwæh skulle læses 'Adonāj; deraf læsemåden Jehova. – **εις διαταγας αγγελων:** gr., citat fra ApG 7,53: »εις διαταγας αγγελων«, jf. *Novum Testamentum graece*. – **Act: 7, 53:** hvor Stefanus siger til jøderne: »I, som annammede Loven under Engles Besørgelse, og have ikke holdt den!« (NT-1819). 'Act:' er forkortelse for Acta (lat., gerninger), gængs forkortelse for Acta Apostolorum, Apostlenes Gerninger. – **nonnulli:** Se fx kommentaren til ApG 7,53 i H. Olshausen *Biblischer Commentar über sämtliche Schriften des Neuen Testaments zunächst für Prediger und Studierende* bd. 1-2, 2. forbedrede udg., Königsberg 1833-34 [1830-32] (jf. ktl. 96-100); bd. 2, s. 679f.: »Es fragt sich aber noch, wie das εις διαταγας zu fassen seyn dürfte. Man hat διαταγαί von den Schaaren, Ordnungen der Engel verstehen wollen, so daß der Sinn wäre: 'in Gegenwart der Engel empfangt ihr das Gesetz.' Allein das Substantiv kommt in dieser Bedeutung nicht vor, und überdies paßt das εις dazu nicht. Vergleicht man die Parallelen Gal. 3, 19. Hebr. 2, 2., in denen sich dieselbe Idee findet, so kann man nicht bezweifeln, daß διαταγή hier in der Bedeutung 'Verordnung' zu nehmen ist, wo dann εις die hier sehr passende Bedeutung 'in Folge, gemäß,' erhält. Die Engel erscheinen also auch hier als die vermittelnden Kräfte zwischen Gott und den Menschen.« – **de variis classibus angelorum:** sml. § 16 i SKs gengivelse af H.N. Clausens »Dogmatiske Forelæsninger« i Not1:5, fra 1833-34, i SKS 19, 18,27-30, hvor det hedder: »De udførlige Disputationer i den gamle Kirke saavel som i den nyere om Englens Natur, Skabelse og Virksomhed, og de forskjellige Arter og Klasser af dem, ere paa den ene Side blevne begunstigede ved det N. T.« – **Heb: 2, 2:** »Thi blev det Ord, som var talet ved Engle, haandhævet, og fik hver Overtrædelse og Ulydighed sin tilbørlige Løn:« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 38 linje 39

◀ **εν χειρι μεσιτου** : gr., citat fra Gal 3,19: »εν χειρι μεσιτου« (»ved en Midlers Haand« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 39 linje 13

◀ **μεσιτης qui medius inter duas partes stat ... etc. (Heb. 1, 2. Joh. 1, 3. Col: 1, 16. etc.)** : gr., lat. og hebr., μεσιτης [mesitēs] den, der står som mellemlid mellem to parter, formidler. εν χειρι [en cheirí, ved hånd] χηρι [egl. χηρι, ved hånd] denne formel forekommer også i ApG 7,35; betyder omtrent det samme som δια [diá, ved hjælp af] med genitiv, der hyppigst forekommer, når Kristus nævnes som Guds redskab, således ved verdens skabelse osv. (Hebr 1,2; Joh 1,3; Kol 1,16 osv.). – **μεσιτης qui medius inter duas partes:** Sml. artiklen »Μεσιτης« (gr., »Mesitēs«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 62, hvor ordet forklares således: »qui medius est inter duos, mediator« (»den, der er mellemlid mellem to, formidler«). – **Act: 7, 35:** hvor Stefanus siger til jøderne: »Denne Moses, hvilken de fornægtede, sigende: hvo [hvem]

haver sat dig til en Øverste og Dommer? denne sendte Gud, til at være en Øverste og Befrier, ved Engelens Haand, som aabenbares for ham i Tornebusken« (NT-1819). – **Heb. 1, 2:** hvor det om Guds Søn hedder: »hvem han [Gud] haver sat til en Arving over alle Ting, ved hvem han og [også] haver giort Verden« (NT-1819). – **Joh. 1, 3:** »Alle Ting ere blevne [til] ved det [Ordet]; og uden det er ikke een Ting bleven til af det, som er« (NT-1819). – **Col: 1, 16:** hvor Paulus om Guds Søn skriver: »thi ved ham ere alle Ting skabte, de i Himlene og de paa Jorden, de synlige og usynlige, være sig Throner eller Herredømmer eller Fyrstendømmer eller Magter; alle Ting ere skabte ved ham og til ham« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 39 linje 13

◀ **ὁ δὲ μεσίτης ἐνὸς οὐκ ἔστιν** : gr., citat fra Gal 3,20: »Ὁ δὲ μεσίτης ἐνὸς οὐκ ἔστιν« (»Dog er Midleren ikke Eens« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 39 linje 19

◀ **Difficultas in vocabulo ἐνός ... plures mediatores admittamus** : lat. og gr., Vanskeligheden [ligger] i ordet ἐνός [henós, éns] brugt absolut. Nogle underforstår πράγματος [prágmatos], hverv, opgave, anliggende, dvs. blandt alle formidlere er anliggendet ikke det samme, men Gud er én. Andre underforstår σπέρματος [spérmatos] med følgende mening: formidleren står ikke for én part el. ét parti; for der skal altid være to parter. Andre underforstår νόμου [nómou]. Denne forklaring passer bedst til det her sted. Apostlen argumenterer omtrent således: den mosaiske lov er altså givet ved en formidler, men heraf følger ikke, at den mosaiske lov derfor er sig selv tilstrækkelig, så at en mere fuldkommen religion ikke kan afløse den; for i begrebet formidler er der intet, der forbyder, at vi antager flere formidlere. – **ἐνός:** gr., genitiv af εἷς (heís), én. – **Nonnulli subintelligunt πράγματος:** se fx F.A. Stroth »Umschreibende Uebersetzung und Erklärung einiger schweren Stücke des Briefs Pauli an die Galater« i *Repertorium für Biblische und Morgenländische Litteratur*, udg. af J.G. Eichhorn, bd. 4, Leipzig 1779, s. 41-56; s. 53f.; »Paulli epistola ad Galatas«, s. 47, i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* forklaret af J.B. Koppe, bd. 6, *Epistolae Paulli ad Galatas, Ephesios, Thessalonicenses*, 2. forøgede udg. besørget af Th. Chr. Tychsen, Göttingen 1791 [1778]; og C. Th. Anton *Locus Galat. Cap. III. Vers. XX. critice, historice et exegetice tractatus*, Leipzig 1800, s. 48f. – **πράγματος:** gr., genitiv af πράγμα (práγμα), kendsgerning; hverv. – **Alii subintelligunt σπερματος:** se fx J.G. Rosenmüller *Scholia in Novum Testamentum* bd. 1-6, Norimberg 1777-82; bd. 4, *Pauli Epistolas ad Corinthios et Galatas*, 1780, s. 367; J. Chr. Fr. Steudel »Auch ein Versuch, die Stelle Gal. III, 16. zu erklären, nebst einer Anfrage über die Deutung von Gal. III, 19. 20« i *Archiv für die Theologie und ihre neuste Literatur*, udg. af E.G. Bengel, bd. 1, Tübingen 1816, s. 124-143; s. 141-143; J.F. von Flatt *Vorlesungen über die Briefe Pauli an die Galater und Epheser*, posthumt udg. af C.F. Kling, Tübingen 1828, s. 124-136; s. 127-129 og s. 135f.; og L.I. Rückert *Commentar über den Brief Pauli an die Galater*, Leipzig 1833, s. 158-163. – **σπερματος:** (spérmatos) genitiv af σπέρμα (spérma), sæd, afkom, stamme, slægt. – **Alii subintelligunt νομου:** se fx »Paulli epistola ad Galatas«, s. 47, i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* forklaret af J.B. Koppe, bd. 6; *Paulus Brief an die Galater und der erste Brief von Petrus übersetzt* af C.G. Hensler, Leipzig 1805, s. 11; og J.F. von Flatt *Vorlesungen über die Briefe Pauli an die Galater und Epheser*, s. 132f. – For alle tre suppleringer, se i øvrigt C. Fr. Bonitz *Plurimorum de loco Pauli Gal. III. 20. sententiae examinatae, novaque eius interpretatio tentata*, Leipzig 1800, og *Spicilegium observationum ad locum Pauli nobilissimum Gal. III, 20*, Leipzig 1802, samt C.A.T. Keil »Proponitur exemplum iudicii de diversis singulorum scripturae sacrae locorum interpretationibus ferendi, examinandis variis interpretum de loco Gal. III, 20. sententiis« i *D. Car. Aug. Theoph. Keilii opuscula academica ad N. T. interpretationem grammatico-historicam et theologicae christianae origines pertinentia*, udg. af J.D. Goldhorn, Leipzig 1821, s. 211-317. – **νομου:** gr., genitiv af νόμος (nómos), lov.

I trykt udgave: Bind 27 side 39 linje 19

◀ **det ... anføres som noget Characteristisk ved ham ... vedbliver at synke dybere** : se fx H. Olshausens kommentar til Joh 8,44 (39,38) i hans *Biblischer Commentar über sämtliche Schriften des Neuen Testaments zunächst für Prediger und Studierende* bd. 1-2, 2. forbedrede udg., Königsberg 1833-34 [1830-32] (jf. ktl. 96-100); bd. 2, s. 207f.: »Wie demnach alles in der Entwicklung begriffen ist, so auch das Teuflische; es ward durch den Abfall, somit durch eine isolirte That, was es ist seiner Beschaffenheit nach; aber in dieser Beschaffenheit durchläuft es alle Stadien der Entwicklung, indem ihm die nie rastende Kraft des Lichts den Fluch bringt, sich mehr und mehr gegen dasselbe zu verschließen.«

I trykt udgave: Bind 27 side 39 linje 33

◀ **ἀπ' αἰῶνος Luc: 1, 70** : gr. (ap' aiēnos), citat fra Luk 1,70, hvor det hedder: »καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ« (»som han [Gud] taledede ved sine hellige Propheters Mund fra fordums Tid« (NT-1819)), i *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, bd. 1-2, 4. udg., Halle 1829 [1797], ktl. 14-15 (forkortet *Novum Testamentum graece*).

I trykt udgave: Bind 27 side 39 linje 35

◀ **Messiaē** : genitiv af Messias, gr. transskription af hebr. māšīaḥ og aram. mešīḥa, svarende til gr. Christos, den salvede, heraf lat. Kristus; bruges som betegnelse for Jesus i NT.

I trykt udgave: Bind 27 side 39 linje 38

◀ **Joh: 8, 44** : hvor Jesus siger til jøderne: »I ere af en Fader, Diævelen, og ville [vil] gjøre Eders Faders Begieringer. Han var en Manddraber fra Begyndelsen af [ἀπ' ἀρχῆς], og blev ikke bestaaende i Sandheden; thi Sandhed er ikke i ham. Naar han taler Løgn, taler han af sit eget; thi han er en Løgner, og Løgnens Fader« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 39 linje 38

◀ **forlokkede** : forførte, fristede; sml. beretningen i 1 Mos 3 om syndefaldet, herunder om slangen, der fristede.

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 2

◀ **bruges her ... Imperf: ην** : sigter til følgende passage i Joh 8,44: »Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς« (»Han var en Manddraber fra Begyndelsen af« (NT-1819)), i *Novum Testamentum graece*. Imperfektum på gr. betegner en vedvarende handling i fortiden, dvs. 'var'.

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 3

◀ **αμαρτανει 1 Joh: 3, 8** : gr. (hamartánei), citat fra 1 Joh 3,8, hvor det hedder: »ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἀμαρτάνει« (»thi Diævelen synder fra Begyndelsen« (NT-1819)), i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 6

◀ **ανθρωποκτονος** : gr. (anthrēpoktónos), 'menneskedræber', morder (40,3).

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 7

◀ **ἀπ' αρχης** : gr. (ap' archēs), fra begyndelsen (39,38).

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 8

◀ **pag. 5 øverst ... Religionsphilosophie. - Begrebet K ... det opstillede B.** : bemærkninger til § 2,2 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher (40,23) *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt*, 2. omarbejdede udg., bd. 1-2, Berlin 1830-31 [1821-22] (jf. ktl. 258, en 3. udg. fra 1835) (forkortet *Der christliche Glaube*); bd. 1, s. 5, l. 1-15: »Wenn nun aber die Ethik den Begriff der Kirche aufstellt: so kann sie allerdings auch an dem, was die Basis dieser Gemeinschaften ist, das sich überall gleiche von dem, was sich als eine veränderliche Größe verhält, absondern, um so durch eine Eintheilung des ganzen Gebietes die Oerter zu bestimmen, in welche die individuellen Gestaltungen, sobald sie geschichtlich aufgefunden sind, eingestellt werden könnten. Und auf diese Weise die Gesammtheit aller durch die eigenthümliche Verschiedenheit ihrer Basen von einander gesonderten Kirchengemeinschaften nach ihren Verwandtschaften und Abstufungen als ein geschlossenes den Begriff erschöpfendes Ganze darzustellen, wäre das Geschäft eines besonderen Zweiges der wissenschaftlichen Geschichtskunde, welchen man ausschließend mit dem Namen Religionsphilosophie bezeichnen sollte«. - **K**: kirke. - **B.**: begreb.

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 13

◀ **pag. 6. wissenschaftlichen Disciplinen ... fremmedartig Materiale?** : bemærkning til § 2,3 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 6, l. 9-13: »Dieser erste Theil unserer Einleitung hat also nur Lehrsätze, d. h. andern wissenschaftlichen Disciplinen angehörige, zusammenzustellen und anzuwenden, und zwar sind es Sätze aus der Ethik, aus der Religionsphilosophie und aus der Apologetik.«

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 21

◀ **at S. ... Selvbevidstheden ... Følelse (pag. 16) i Modsætning (til pag. 8. 2.)** : se følgende passage i § 3,2 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 8, l. 13-16: »Wenn hier Gefühl und Selbstbewußtsein als gleichgeltend neben einander gestellt werden: so ist die Absicht dabei keinesweges, einen beide Ausdrücke schlechthin gleichstellenden Sprachgebrauch allgemein einzuführen.« Sml. hertil slutningen af § 3,5, s. 16. - **S.**: Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834), ty. reformert teolog, filosof og klassisk filolog; fra 1796 reformert præst ved sygehuset Charité i Berlin, fra 1804 ekstraordinær prof. i Halle, fra 1809 reformert præst ved Dreifaltigkeitskirche i Berlin og fra 1810 tillige prof. i teologi ved det nyoprettede universitet i Berlin.

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 23

◀ **§ 4** : i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 16-24.

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 25

◀ **Naar vi selv indenfra ... et sig selv væsentligt ligt blivende** : fri da. gengivelse af følgende stykke i § 4,2 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 18, l. 28-31.
- **det simple Forhold**: Schleiermacher har: »das einfache Verhältniß der zeitlichen Entwicklung«.

I trykt udgave: Bind 27 side 40 linje 26

◀ **Absolut Frihedsfølelse kan det ei være ... paa vor Modtagelighed** : sammentrængt excerpt fra § 4,3 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 20, l. 34 - s. 21, l. 7.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 1

◀ **Dogmatik er en Theologisk Vidensk.** : se § 2 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 3: »Da die Dogmatik eine theologische Disciplin ist, und also lediglich auf die christliche Kirche ihre Beziehung hat: so kann auch nur erklärt werden was sie ist, wenn man sich über den Begriff der christlichen Kirche verständiget hat.«

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 4

◀ **Kirke - (Fromhed)** : se § 3 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 7, hvoraf det fremgår, at 'die Frömmigkeit' »die Basis aller kirchlichen Gemeinschaften ausmacht«. Se endvidere § 3,1, s. 7f., hvor det indledningsvis hedder, s. 7: »Daß eine Kirche nichts anders ist als eine Gemeinschaft in Beziehung auf die Frömmigkeit ist für uns evangelische Christen wol außer allen Zweifel gesetzt«.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 5

◀ **Vor Sætning vil ... en ell. anden foregaaende Viden om Gud** : fri da. gengivelse af følgende stykke i § 4,4 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 22, l. 25-28. - **at (...) er betinget**: Schleiermacher har: »als ob (...) bedingt sei«.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 6

◀ **saa at Gud ... betegner os det ... det angivne Grundgehalt** : da. gengivelse af følgende stykke i § 4,4 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 23, l. 15-19.
- **saaledes-Væren**: Schleiermacher har: »Sosein«.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 8

◀ **Den absolute Afhængighedsfølelse ... selvvirkomme (pag 22) Tilvær er** : da. gengivelse af følgende passus i § 4,4 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 22, l. 12f.: »Woher unseres empfänglichen und selbstthätigen Daseins«.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 11

◀ **hvorledes ... sige (pag 26.) ... dieser Gegensatz wieder verschwindet** : citat fra § 5,1 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 26, l. 28-30. SK skriver 'Gegensatz' for 'Gegensatz'.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 12

◀ **Hvorledes ... sige (pag 26), at Alt det ... viser sig som identisk med ham** : da. gengivelse af følgende stykke i § 5,1 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 26, l. 30-32. - **ham**: nemlig subjektet.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 13

◀ **hører jo og**: også.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 15

◀ **Den høieste Selvbevds. i og for sig ... bestandig bliver den samme** : fri da. gengivelse af følgende stykke i § 5,3 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 28, l. 14-22. - **Selvbevds.:** selvbevidsthed. - **Gjenst.:** genstande. - **abs. Afhængf.:** Schleiermacher har:

»schlechthiniges Abhängigkeitsbewußtsein«.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 16

◀ **Den sandselige Selvb. ... i det Behagelige og Ubehagelige** : excerpt fra § 5,4 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 31, l. 16-19. – **Selvb.:** selvbevidsthed. – **dens** Natur: sin.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 19

◀ **Den høiere Selv. ... udelukker enhver saadan Modsætning** : sammentrængt excerpt fra § 5,4 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 31, l. 31 - s. 32, l. 5. – **Selv.:** selvbevidsthed. – **den s. S B.:** den sanselige selvbevidsthed.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 20

◀ **Naar den abs. Afhængighedsfølelse ... væsentlig Element** : da. gengivelse af følgende stykke i § 6,1 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 36, l. 3-6. – **abs.:** absolutte. – **udtaler sig:** Schleiermacher har: »sich (...) ausspricht«. – **det første Trin:** Schleiermacher har: »die höchste Stufe«.

I trykt udgave: Bind 27 side 41 linje 25

◀ **Men naar Følelsen af den abs. Afhængighed ... hvorledes ... Bønnen?** : formentlig bemærkning til § 6,1 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 36. – **abs.:** absolutte.

I trykt udgave: Bind 27 side 42 linje 1

◀ **I den modsatte Retning ... bestaaende Forhold** : da. gengivelse af følgende stykke i § 9,1 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 58, l. 31 - s. 59, l. 4. Fremhævelsen er SKs. – **I den modsatte Retning:** dvs. i retning af »die ästhetische Frömmigkeit«, jf. s. 59, l. 19. – **dens** Fuldkommenhed: sin. – **den abs. Afhæng.:** den absolutte afhængighedsfølelse. – **som Tilstand selv:** Schleiermacher har: »wie der Zustand selbst«.

I trykt udgave: Bind 27 side 42 linje 3

◀ **Men hvorledes ... den teleologiske Fromhed ... antage Prædestination** : bemærkning til § 9,1 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 58. – **Schl:** Schleiermacher (40,23). – **Prædestination:** forudbestemmelse, jf. § 117-118, § 119, »Erster Lehrsatz. Von der Vorherbestimmung«, og § 120, »Zweiter Lehrsatz. Von den Bestimmungsgründen der Erwählung« i lærestykket »Von der Erwählung« i »Glaubenslehre Zweiter Theil« i *Der christliche Glaube* bd. 2, s. 270-306. Se også Schleiermachers afhandling »Ueber die Lehre von der Erwählung« i *Theologische Zeitschrift*, udg. af F. Schleiermacher, W.M.L. de Wette og Fr. Lücke, 1. hefte, Berlin 1819, s. 1-119.

I trykt udgave: Bind 27 side 42 linje 8

◀ **Jochum Nielsen** : Hvem der sigtes til, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 27 side 42 linje 11

◀ **Den herskende Anskuelse ... noget Eiendommeligt til** : fri da. gengivelse af følgende stykke i § 10,2 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 64, l. 8-11. – **i alle Religioner:** Schleiermacher har: »in allen Gemeinschaften«.

I trykt udgave: Bind 27 side 42 linje 13

◀ **Kun den Bestemmelse ... oprindelig og væsentlig Lære** : da. gengivelse af følgende stykke i »Zusatz« til § 10 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 70, l. 25-28. – **som erkjendende:** Schleiermacher har: »als erkennendes Wesen«. – **Aabenb.:** åbenbaringen.

I trykt udgave: Bind 27 side 42 linje 15

◀ **R VI** : Rex VI, her formentlig tænkt som monogram for Kong Frederik VI (1768-1839, da. konge fra 1808-39).

I trykt udgave: Bind 27 side 42 linje 22

◀ **naar man ikke vil gaae tilbage dertil ... det er gudd. Aab.** : da. gengivelse af følgende stykke i »Zusatz« til § 10 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 71, l. 34 - s. 72, l. 5.

I trykt udgave: Bind 27 side 45 linje 1

◀ **Schiller** : Friedrich Schiller (1759-1805), ty. digter og filosof.

I trykt udgave: Bind 27 side 45 linje 4

◀ **20rd**: rigsdaler (30,37).

I trykt udgave: Bind 27 side 45 linje 6

◀ **Hauff** : formentlig Wilhelm Hauff (1802-27), ty. filosof, teolog og romantisk forf.

I trykt udgave: Bind 27 side 45 linje 8

◀ **Calvin** : Jean Calvin (1509-64), fr. teolog og jurist, reformator.

I trykt udgave: Bind 27 side 45 linje 10

◀ **Men Relationen til Forløsningen ... blive sig Forløsningen bevidst ved ham** : da. gengivelse af følgende stykke i § 11,3 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher (40,23) *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 79, l. 12-17. – **Stifteren**: Schleiermacher har 'der Anfänger', mens han har 'Stifter' anden gang, SK skriver 'Stifter'. – **Chr**: Kristus; Schleiermacher har 'Jesus'. – **Lemmer**: SKs gengivelse af 'Glieder', medlemmer.

I trykt udgave: Bind 27 side 45 linje 23

◀ **Deres Hovedbeskjæftigelse ... derved at Samfundet bestaar** : da. gengivelse af følgende stykke i § 11,4 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 80, l. 22 - s. 81, l. 1. – **Deres**: medlemmernes (45,23). – **Samfund**: SKs gengivelse af 'Gemeinschaft'. – **mere trængende til Forløsning**: SKs gengivelse af 'erlösungsbedürftiger'. – **høiere**: Schleiermacher har 'freier'. – **mere skikkede til F.**: SKs gengivelse af 'erlösungs-fähiger'. – **Nærmelse**: SKs gengivelse af 'Annäherung'.

I trykt udgave: Bind 27 side 45 linje 28

◀ **Dogmatiske Sætninger ... Bestemthed bliver tilsigtet** : da. gengivelse af § 16 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher (40,23) *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 111, l. 19-23.

I trykt udgave: Bind 27 side 46 linje 6

◀ **men ogsaa alle Læresætninger ... uden at foranledige ... Adskillelse** : da. gengivelse af følgende stykke i § 19,3 i kap. 1, »Zur Erklärung der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 126, l. 34 - s. 127, l. 5. – **Forhandl.**: forhandling. – **Egne**: SKs gengivelse af 'Gegenden', områder.

I trykt udgave: Bind 27 side 46 linje 12

◀ **1. Den msklige Natur ... 2. Forløseren ... ei kan fuldføre den** : referer til § 22,2 i kap. 2, »Von der Methode der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher (40,23) *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 137f.: »Wenn nun das eigenthümliche Wesen des Christenthums darin besteht, daß alle frommen Erregungen auf die durch Jesum von Nazareth geschehene Erlösung bezogen werden: so wird häretisches entstehen können auf eine zwiefache Weise, (...) es wird (...) entweder die menschliche Natur so bestimmt, daß genau genommen eine Erlösung nicht vollzogen werden kann, oder der Erlöser auf eine solche Weise, daß er die Erlösung nicht vollziehen kann.«

I trykt udgave: Bind 27 side 46 linje 16

◀ **Naar Msk. skal forløses ... trænge til den ... modtage den** : excerpt fra § 22,2 i kap. 2, »Von der Methode der Dogmatik«, i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 138, l. 7-9. – **trænge til den**: SKs gengivelse af 'der Erlösung bedürftig sein'. – **kunne modtage den**: SKs gengivelse af 'fähig sie anzunehmen'.

I trykt udgave: Bind 27 side 46 linje 19

◀ **1^{ste} Afsnit ... mellem Gud og Verden deri udtrykker sig** : da. gengivelse af »Erster Abschnitt« med hovedoverskrift i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher (40,23) *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 199, l. 1-4.

I trykt udgave: Bind 27 side 46 linje 22

◄ **§ 39 Læren om Skabelsen ... fremstille hiin Grundfølelse** : da. gengivelse af § 39 i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 208, l. 26 - s. 209, l. 2. - **den abs. Af F.:** den absolutte afhængighedsfølelses.

I trykt udgave: Bind 27 side 46 linje 26

◄ **Naar Begrebet om Skabelse ... selv bliver en timelig** : da. gengivelse af § 41 i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 214, l. 30 - s. 215, l. 4. - **timelig:** SKs gengivelse af 'zeitlich'.

I trykt udgave: Bind 27 side 47 linje 7

◄ **Har Skabelsen selv indtaget en Tid?** : gengivelse af følgende spørgsmål i § 41,2 i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 218, l. 15f.: »ob die Schöpfung selbst eine Zeit eingenommen [hat]«.

I trykt udgave: Bind 27 side 47 linje 14

◄ **Har Tiden været før Verden ell. først med den?** : gengivelse af følgende spørgsmål i § 41,2 i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 219, l. 12-14: »ob eine Zeit vor der Welt gewesen oder ob die Zeit erst mit der Welt begonnen habe«.

I trykt udgave: Bind 27 side 47 linje 15

◄ **Kan der tænkes en Guds Væren uden Skabning?** : gengivelse af følgende spørgsmål i § 41,2 i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 219, l. 22-24: »ob ein Sein Gottes ohne Geschöpfe gedacht werden könne oder müsse«.

I trykt udgave: Bind 27 side 47 linje 16

◄ **Forestillingen om Djævelen ... aldrig ... doctrinel Brug deraf** : da. gengivelse af § 44 i »Zweite Anhang. Vom Teufel« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 228, l. 21-25. - **uddannet:** SKs gengivelse af 'ausgebildet'. - **ogsaa aldrig:** SKs gengivelse af 'auch niemals'.

I trykt udgave: Bind 27 side 47 linje 17

◄ **Præg af en ordsproglig Brug bærer Stedet Luc. 22, 31** : excerpt fra § 45,1 i »Zweite Anhang. Vom Teufel« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 235, l. 8f. Med henvisning til Luk 22,31 i note 2 skriver Schleiermacher, at udtrykket, »daß der Satan sich die Jünger gefordert habe um sie zu sichten«, bærer præg af en ordsproglig brug.

I trykt udgave: Bind 27 side 47 linje 23

◄ **Hermed er at mærke ... modstræbe en saadan Henføren** : da. gengivelse af følgende stykke i § 46,1 i lærestykket »Von der Erhaltung« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 247, l. 6-11. Fremhævelsen er SKs. - **til dette Forhold:** Schleiermacher har: »auf jenes Verhältniß« og viser hermed tilbage til 'das Verhältniß der schlechthinigen Abhängigkeit'.

I trykt udgave: Bind 27 side 47 linje 25

◄ **Antager Schl., at Msk. er skabt syndig** : Hvad der refereres til, er ikke identificeret. - **Schl.:** Schleiermacher (40,23).

I trykt udgave: Bind 27 side 47m linje 1

◄ **Theorie om Englenes Syndefald** : refererer til § 44,1 i »Zweiter Anhang. Vom Teufel« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 228-231.

I trykt udgave: Bind 27 side 47m linje 2

◄ **Sichverführenlassen (pag 232) forudsætter noget ondt** : refererer til § 44,2 i »Zweiter Anhang. Vom Teufel« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 232, l. 3f.: »(...) theils sezt ja auch das Sichverführenlassen schon immer eine Abweichung und ein böses voraus(...)«.

I trykt udgave: Bind 27 side 47m linje 3

◄ **ad pag. 242 - Da dog i Almindelighed de ... Synden kom ind i Verden** : sigter formentlig til følgende
28 af 64 sider

passus i slutningen af § 45,2 i »Zweite Anhang. Vom Teufel« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 242, l. 7-12: »Diejenigen aber, welche gar so weit gehen zu behaupten, daß der lebendige Glaube an Christum auf irgend eine Weise durch den Glauben an den Teufel bedingt sei, mögen wohl zusehen, daß sie hierdurch nicht Christum herabsetzen, sich selbst aber über die Gebühr erheben.« – **ad pag. 242:** til s. 242. – **Djævelen forledte Msk:** sigter til syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 27 side 47m linje 5

◀ **Thi i Totaliteten af endelig Væren ... selv er afhængig** : da. gengivelse af følgende stykke i § 46,2 i lærestykket »Von der Erhaltung« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 250, l. 14-19. Fremhævelserne er SKs. – **besynderlig:** særlig, speciel.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 2

◀ **2^{det} Om de gudd: Egenskaber ... Forhold mellem Gud og Verden** : da. gengivelse af »Zweiter Abschnitt« med hovedoverskrift i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 280, l. 1-5. SK gengiver ikke Schleiermachers fremhævelse i det indledende udtryk: »Von den göttlichen Eigenschaften«. – **Selvbevidsth.:** selvbevidsthed.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 7

◀ **§ 50. Alle Egenskaber ... den absolute Afhængighedsfølelse til ham** : da. gengivelse af § 50 i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 280, l. 6-10. – **besynderligt:** særligt, særegent.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 11

◀ **Uforanderlighed** : sigter til »Zusatz. Von der Unveränderlichkeit Gottes« til § 52 i lærestykket »Gott ist ewig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 299.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 13

◀ **Substants. - Existents** : sigter formentlig til følgende passage med note i »Zusatz. Von der Unveränderlichkeit Gottes« til § 52 i lærestykket »Gott ist ewig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 299, l. 12-16: »Anders scheint es sich zu stellen, wenn man von dem Unterschiede zwischen Substanz und Existenz in Gott ausgehend die Ewigkeit nun als die eine Seite der Unveränderlichkeit darstellt¹.« Se videre note 1: »Vgl. Reinhardt *Dogm.* S. 105. Betrachtet man sie, die Unveränderlichkeit, an dem Wesen Gottes, so heißt sie Einfachheit; an der Existenz, so ist sie Ewigkeit. – Vorher aber war auch bei ihm die Einfachheit schon eine besondere Eigenschaft, und die Ewigkeit war die an der Existenz betrachtete Unendlichkeit.« Sml. *D. Franz Volkmar Reinhardts Vorlesungen über die Dogmatik mit literarische Zusätzen*, udg. af J.G.I. Berger, »mit neuen literarischen Zusätzen« af H.A. Schott, 5. forøgede udg., Sulzbach 1824 [1801], s. 105. – **Substants:** se også § 50,3 i *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 287, hvor der er tale om 'die vollkommenste Substanz', l. 12.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 14

◀ **(Einfachheit.) (Evighed.)** : se foregående kommentar. – **Einfachheit:** se også sidste del af § 56 i tillægget »Von einigen andern göttlichen Eigenschaften« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 337f. – **Evighed:** se også § 52 i første lærestykke »Gott ist ewig« i *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 295-299.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 15

◀ **R.** : rum. Se hertil § 53: »Unter der Allgegenwart Gottes verstehen wir die mit allem räumlichen auch den Raum selbst bedingende schlechthin raumlose Ursächlichkeit Gottes«, i andet lærestykke »Gott ist allgegenwärtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 300, og videre udviklet, s. 300-305.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 14

◀ **rumelige** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 15

◀ **αδιαστασία - συνουσία** : gr. (adiastasia), det ikke at være fraværende. – (synousia), det at være nærværende. Se § 53,2 i andet lærestykke »Gott ist allgegenwärtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 302, l. 17-21: »In der ersten Beziehung kann richtig

gebraucht nicht ohne Nutzen sein die in der griechischen Theologie übliche Bezeichnung der göttlichen Allgegenwart durch die Ausdrücke ἀδιαστασία und συνουσία beide nämlich auf die allmächtige Gegenwart bezogen.«

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 18

◀ **ἐνεργητικὴ - ὑποστατικὴ** : gr. (energētikē), virksom - (hypostatikē), substantiel. Se § 53,2 i andet lærestykke »Gott ist allgegenwärtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 303, l. 11-14: »Denn nicht nur die συνουσία ἐνεργητικῆ, sondern auch die ὑποστατικῆ, in sofern letztere die göttliche Allgegenwart als Erhaltung der Dinge bei ihrem Sein und ihren Kräften ausspricht, bezieht sich auf die endliche Ursächlichkeit.«

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 19

◀ **Benægtelsen af al Bortfjernelse ... dens oprindl. Sted ell Midtpunct** : fri da. gengivelse af følgende stykke i § 53,2 i andet lærestykke »Gott ist allgegenwärtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 302, l. 22-25 (48,18).

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 20

◀ **R.** : 48,15.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 20

◀ **Adskillelsen af den gudd. Allestedsnærværelse ... væsentlige Sigselvligeværen** : da. gengivelse af følgende stykke i § 53,2 i andet lærestykke »Gott ist allgegenwärtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 304, l. 14-17.

I trykt udgave: Bind 27 side 48 linje 25

◀ **Umaadelighed enten = Uendel. ... (Evighed)** : skematisk opstilling af »Zusatz. Von der Unermesslichkeit Gottes« til § 53 i andet lærestykke »Gott ist allgegenwärtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 305-307. Se især følgende passage, s. 305f.: »Der Gebrauch desselben [dvs. udtrykket 'Unermesslichkeit Gottes' som 'Bezeichnung einer besondern göttlichen Eigenschaft'] ist auch mit großen Schwierigkeiten verknüpft, theils wird er mit der Unendlichkeit Gottes gleich gestellt, theils wird er aus derselben abgeleitet, indem nämlich die Unendlichkeit an der Substanz betrachtet Unermesslichkeit, an der Existenz betrachtet aber die Ewigkeit giebt.«

I trykt udgave: Bind 27 side 50 linje 1

◀ **§ 54. I Begrebet af den gudd. Almagt ... en Aarsagelighed hos Gud** : da. gengivelse af § 54 i tredje lærestykke »Gott ist allmächtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 307f.

I trykt udgave: Bind 27 side 50 linje 13

◀ **Virkelig - Mulig** : refererer til § 54,2 i tredje lærestykke »Gott ist allmächtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 309-311.

I trykt udgave: Bind 27 side 50 linje 19

◀ **Gud kan bevirke Alt ... ikke ... nogen Selvmodsigelse i sig** : da. gengivelse af følgende stykke i § 54,3 i tredje lærestykke »Gott ist allmächtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 311, l. 21f.

I trykt udgave: Bind 27 side 50 linje 20

◀ **middelbar - umidd. | absolut - geordnet** : refererer til § 54,4 i tredje lærestykke »Gott ist allmächtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 313f. Se især følgende passage, s. 313, l. 12-16: »Dahin gehört zunächst der Gegensatz zwischen einer unmittelbaren und mittelbaren oder absoluten und geordneten Ausübung der göttlichen Allmacht d. h. wenn sie ohne Zwischenursachen wirksam ist, und wenn vermitteltst dieser.« Med 'dahin' sigter Schleiermacher til de skolastiske distinktioner inden for og inddelinger af den guddommelige almagt.

I trykt udgave: Bind 27 side 50 linje 21

◀ **absolut gudd. Villen - betinget** : refererer til § 54,4 i tredje lærestykke »Gott ist allmächtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 314f. Se især følgende passage, s. 314, l. 14-17: »Eine ähnliche Bewandniß hat es mit dem Unterschiede der fast überall gemacht

wird zwischen einem schlechthinigen göttlichen Willen und einem bedingten.«

I trykt udgave: Bind 27 side 50 linje 22

◀ **eo ipso** : lat., netop derved.

I trykt udgave: Bind 27 side 50 linje 25

◀ **træde op** : optræde, fremtræde.

I trykt udgave: Bind 27 side 50 linje 25

◀ **nødvendig - fri ... (hvad han ... kunde ikke ville)** : refererer til § 54,4 i tredje lærestykke »Gott ist allmächtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 315-317. Se især følgende passage, s. 315, l. 21-29: »Am schlimmsten aber scheint der ganze Begriff der göttlichen Allmacht gefährdet, wenn man einander gegenüberstellt einen wirksamen und unwirksamen göttlichen Willen, und einen freien und nothwendigen. Der *nothwendige* Wille nämlich soll sich auf dasjenige beziehen was Gott vermöge seines Wesens will, der *freie* auf das, was er seines Wesens halber auch eben so gut nicht wollen könnte wobei man voraussetzt, es gehöre nicht zu seinem Wesen sich selbst zu offenbaren.«

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 1

◀ **virksom - uvirksom** : se foregående kommentar. Refererer i øvrigt til § 54,4 i tredje lærestykke »Gott ist allmächtig« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 317f. Se især følgende passage, s. 317, l. 16-22: »Was endlich den Gegensatz zwischen einem *wirksamen* und *unwirksamen* göttlichen Willen betrifft: so widerspricht er zuerst dem allgemein anerkannten Satz, daß das göttliche Wollen sich nicht weiter erstreckt als das Können. Denn wie sollte wol ein rechter und wirklicher Wille unwirksam sein, wenn ihm das Können nicht fehlte.«

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 3

◀ **§ 55. Ved den gudd. Alvidenhed ... absolute Aandelighed** : da. gengivelse af § 55 i fjerde lærestykke »Gott ist allwissend« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 319.

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 4

◀ **Imidlertid ogsaa afseet herfra ... en anden Verden** : da. gengivelse af følgende stykke i § 55,2 i fjerde lærestykke »Gott ist allwissend« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 328, l. 10-15.

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 6

◀ **Men at vilde bestemme Ligheden ... i endelig Væren** : abrupt afbrudt da. gengivelse af følgende stykke i § 55,1 i fjerde lærestykke »Gott ist allwissend« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 320, l. 15-17. Schleiermacher fortsætter: »das ist eine gewiß nur durch unendliche Annäherung zu lösende Aufgabe, indem wir unvermeidlich wegen der hier überall in irgend einem Grade vorhandenen Beimischung von Empfänglichkeit und Leidentlichkeit in jedem Ausdruck, wäre es auch unbewußt, etwas mitsetzen, was erst wieder durch einen andern hinweggeschafft werden muß.«

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 10

◀ **Tager man hertil ... en Sønderlemning af Viden i ham** : fri da. gengivelse af følgende stykke i § 55,3 i fjerde lærestykke »Gott ist allwissend« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 330, l. 33 - s. 331, l. 4. Fremhævelserne og parenteser er SKs. - **Sønderlemning**: Schleiermacher har 'Vereinzlung'.

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 12

◀ **Einheit - Unendlichkeit - Einfachheit** : refererer til § 56 i tillægget »Von einigen andern göttlichen Eigenschaften« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 333-338. Se især bd. 1, s. 333f.: »§ 56. Unter den gewöhnlich angeführten göttlichen Eigenschaften würden als keinen Bezug habend auf den in den Erregungen des frommen Bewußtseins statthabenden Gegensatz vornehmlich noch hieher gehören die Einheit[,] Unendlichkeit und Einfachheit Gottes; allein diese können nicht in demselben Sinn wie die bisher abgehandelten als göttliche Eigenschaften angesehen werden.«

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 16

◄ **det kan ... ikke være en Tings Egenskab ... i et bestemt Antal** : da. gengivelse af følgende stykke om Guds enhed i § 56,2 i tillægget »*Von einigen andern göttlichen Eigenschaften*« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 334, l. 26f.

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 17

◄ **Gud har ikke sin Lige** : da. gengivelse af følgende stykke i § 56,2 i tillægget »*Von einigen andern göttlichen Eigenschaften*« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 335, l. 3.

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 18

◄ **(Einzigkeit) = Den Egenskab ... Væsen og Tilvær** : excerpt om 'die Einheit oder Einzigkeit Gottes' fra § 56,2 i tillægget »*Von einigen andern göttlichen Eigenschaften*« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 335, l. 9-11.

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 18

◄ **Einfachheit Materien bliver fjernet ... Sammensætning bliver udelukket** : sammentrængt excerpt fra § 56,2 i tillægget »*Von einigen andern göttlichen Eigenschaften*« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 337, l. 19-23.

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 21

◄ **afledet af den fromme Selvbevidsthed ... chr: fromt Livmoment** : fri da. gengivelse af følgende stykke i »Zusatz« til »Zweiter Abschnitt« i »Der Glaubenslehre erster Theil« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 1, s. 338, l. 22-24. Sammenhængen lyder således, s. 338f.: »Daß der ganze hier behandelte Kreis von göttlichen Eigenschaften rein den Charakter dieses ersten Theils der Glaubenslehre an sich trägt, nämlich abgeleitet zu sein aus dem frommen Selbstbewußtsein wie es in jedem christlich frommen Lebensmoment schon vorausgesetzt wird, erhellt unter andern auch aus folgendem.«

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 23

◄ **Opstaaen af et mskligt Liv ... den msklige Natur i Almdl.** : korruperet excerpt af følgende passage i § 94,3 i første lærestykke »*Von der Person Christi*« i første hovedstykke »*Von Christo*« i »*Erster Abschnitt. Von dem Zustande des Christen, so fern er sich der göttlichen Gnade bewußt ist*« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 2, s. 48, l. 20-24: »Jede Entstehung eines menschlichen Lebens kann auf eine zwiefache Weise betrachtet werden, als ein Ergebnis in dem kleinen Kreise von Abstammung und Geselligkeit, dem es unmittelbar anheim fällt, und als eine Thatsache der menschlichen Natur im Allgemeinen.«

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 25

◄ **at Foreningen af begge ... mere som en Handling af** : korruperet excerpt af følgende passage i § 96,1 i første læresætning, »In Jesu Christo waren die göttliche Natur und die menschliche Natur zu Einer Person verknüpft«, i første lærestykke i første hovedstykke »*Von Christo*« i »*Erster Abschnitt. Von dem Zustande des Christen, so fern er sich der göttlichen Gnade bewußt ist*« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 2, s. 53, l. 18-21, hvor Schleiermacher skriver, »daß diese Vereinigung [der göttlichen und menschlichen Natur des Erlösers] gar nicht mehr als ein die Person Jesus Christus mit constituirendes Moment erscheint, sondern vielmehr schon als eine Handlung dieser Person selbst.«

I trykt udgave: Bind 27 side 51 linje 29

◄ **ningen af den gudd. Natur ... ingen ... ge** : korruperet da. gengivelse af § 97, »*Zweiter Lehrsatz*. Bei der Vereinigung der göttlichen Natur mit der menschlichen war die göttliche allein thätig oder sich mittheilend, und die menschliche allein leidend oder aufgenommen werdend; währendes [sic] Vereintseins beider aber war auch jede Thätigkeit eine beiden gemeinschaftliche«, i første lærestykke i første hovedstykke »*Von Christo*« i »*Erster Abschnitt. Von dem Zustande des Christen, so fern er sich der göttlichen Gnade bewußt ist*« i Fr. Schleiermacher *Der christliche Glaube* bd. 2, s. 63, l. 3-8.

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 11

◄ **Skjebnens Veie** : sigter til *Skjebnens Veie. Roman af A. Lafontaine*, overs. af H.P. Møller, bd. 1-2, Kbh. 1826-27 (forkortet *Skjebnens Veie*).

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 16

◄ **pag. 31.... raabte Ynglingen ... stillede sig i en mandig Positur** : citat fra *Skjebnens Veie* bd. 1, s. 31. SK udelader komma efter 'Hæftighed' og efter 'Livet'.

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 17

◀ **Lund** : Hvem der sigtes til, kan ikke afgøres. SKs søster Nicoline Christine (d. 10. sept. 1832) var i 1824 blevet viet til Johan Christian Lund, og hans søster Petrea Severine (d. 29. dec. 1834) var i 1828 blevet viet til Henrich Ferdinand Lund, bror til førstnævnte Lund.

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 19

◀ **Gerhard. Groot** : el. Gerrit de Groote el. Geert Gro(o)te (1340-84), nederlandsk diakon, rejseprædikant, mystiker. Sml. Papir 1, i SKS 27, 27,36.

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 24

◀ **Mth: 5, 45** : indgår i bjergprædikenen, hvor Jesus siger: »paa det [for at] I skulle [skal] vorde Eders Faders Børn, som er i Himlene; thi han lader sin Soel opgaae over Onde og Gode, og lader regne over Retfærdige og Uretfærdige« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 31

◀ **Luc. 15, 11** : indledning til lignelsen om den fortabte søn, hvor Jesus siger: »En Mand havde to Sønner« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 31

◀ **Eph. 2, 7** : hvor Paulus skriver: »paa det [for at] han [Gud] i de tilkommende Tider kunde vise sin Naades overvætted [overvældende] Riigdom i Godhed mod os udi Christo Jesu« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 31

◀ **Tit. 3, 4** : hvor Paulus skriver: »Men der [da] Guds vor Frelsers Miskundhed og Kierlighed til Menneskene aabenbares« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 31

◀ **Joh. 3, 16** : »Thi saa [således] haver Gud elsket Verden, at han haver givet sin Søn den eenbaarne, at hver den, som troer paa ham, ikke skal fortabes, men have et evigt Liv« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 32

◀ **1 Joh. 4, 10. 16. 19** : V. 10: »Derudi bestaaer Kierligheden: ikke at vi have elsket Gud, men at han haver elsket os, og haver udsendt sin Søn til en Forsoning for vore Synder.« V. 16: »Og vi have erkjendt og troet den Kierlighed, som Gud haver til os. Gud er Kierlighed, og hvo [den] som bliver i Kierlighed, bliver i Gud, og Gud i ham.« V. 19: »Vi elske ham [Gud], fordi han elskede os først« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 32

◀ **Rom. 5, 8** : hvor Paulus skriver: »men Gud beviser sin Kierlighed mod os derved, at Christus døde for os, da vi endnu vare Syndere« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 52 linje 32

◀ **Ord. Gjerning** : Det følgende er en skematisk opstillet oversigt over de forskellige nådegaver i 1 Kor 12, udarbejdet på grundlag af A. Neander *Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche durch die Apostel, als selbstständiger Nachtrag zu der allgemeinen Geschichte der christlichen Religion und Kirche* bd. 1-2, Hamborg 1832-33 (forkortet *Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche*). Værket foreligger i to ligelydende versioner, men med forskellig mængde tekst pr. side; i den ene version er der tale om bd. 1, s. 168-177, i den anden, mere komprimerede version om bd. 1, s. 115-121.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 1

◀ **διδασκαλος ... γλωσσαις λαλων** : gr., egl. διδάσκαλος - προφήτης - γλώσσαις λαλῶν ((didáskalos) lærer - (prophētēs) profet - (glössais lalēn) en der taler i tunger). Se A. Neander *Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche* bd. 1, især s. 168-174 / s. 115-119.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 2

◀ **χαρισμα κυβερνησεως. ... - αντιληψεως** : gr., egl. χάρισμα κυβερνήσεως. ell. χάρισμα τοῦ προεστάναι. χάρισμα διακονίας χάρισμα ἀντιλήψεως ((chárisma kybernēseēs) nådegave til at lede el. (chárisma proestánai) nådegave til at være forstander. (chárisma diakonías) nådegave til at øve diakoni (chárisma antilēpseēs) nådegave til at yde hjælp). Se følgende passage i A. Neander *Geschichte der Pflanzung und*

Leitung der christlichen Kirche bd. 1, s. 176 / s. 120f.: »Sehn wir von denjenigen Gnadengaben, welche sich auf die Verwaltung des Wortes beziehen, zu derjenigen Klasse der Gnadengaben über, welche sich auf andre Arten der äußerlichen Thätigkeit zur Förderung des Gottesreiches bezieht, so unterscheiden sich auch hier wieder diejenigen, bei welchen wie bei der διδασκαλία die den Gesetzen der menschlichen Natur gemäß entwickelte reinmenschliche Thätigkeit als eine von dem göttlichen Lebensprincip beseelte würkt und diejenigen, bei welchen die naturgemäße menschliche Entwicklung mehr zurück und das unmittelbar Göttliche mehr hervortritt, ähnlich dem γλώσσαις λαλεῖν und dem προφητεύειν. Zu den ersten gehört die Gabe der Kirchenregierung, das χάρισμα κυβερνήσεως oder τοῦ προεστάναι und die Gabe der mannichfachen Dienstleistungen, welche für die Verwaltung der Gemeindeangelegenheiten erfordert wurden, wie Almosenpflege, Krankenpflege, das χάρισμα διακονίας oder ἀντιλήψεως. 1 Cor. 12, 28. Röm. 12, 7.«

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 2

◀ **Den naturlige Side ... Udvikling af Msk. Kræfter** : 53,2.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 2

◀ **(Forstand) ... (abs. Tilbagetræden af Selvbevidsth.)** : se følgende passage i A. Neander *Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche* bd. 1, s. 171 / s. 117: »Wenn der zusammenhängende Lehrvortrag des διδάσκαλος dazu würkte, diejenigen, welche schon zum Glauben gelangt waren, in der Erkenntniß weiter zu führen, oder das verständige Bewußtsein dessen was sie im Glauben empfangen hatten, weiter in ihnen zu entwickeln, so diente die προφητεία [(prophēteía) profeti] vielmehr dazu, die noch nicht Glaubenden zum Glauben zu führen, oder in denen, welche schon zum Glauben gelangt waren, den Glauben neu zu beleben, und zu stärken, das Glaubensleben neu anzuregen. Bei dem γλώσσαις λαλεῖν [(glōssais laleín) det at tale i tunger] hingegen waltete das gesteigerte Gottesbewußtsein allein vor mit gänzlichem Zurücktreten des Weltbewußtseins. Es fehlte ihm in diesem Zustande ganz das Vermittelnde zwischen seinem tief bewegten Inneren und zwischen der Außenwelt.«

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 3

◀ **λογος γνώσεως ... (Praxis)** : gr., egl. λόγος γνώσεως ((lógos gnēseēs) meddelelse af kundskab) (teori) – λόγος σοφίας ((lógos sophías) meddelelse af visdom) (praksis); jf. 1 Kor 12,8. Se følgende passage i A. Neander *Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche* bd. 1, s. 175f. / s. 120: »In dem Charisma der διδασκαλία selbst scheint wieder ein Unterschied gewesen zu seyn, je nachdem Einer mehr Fähigkeit zur Entwicklung der Lehre in ihren theoretischen Bestandtheilen oder zur Anwendung derselben auf besondere Lebensverhältnisse hatte, das Eine λόγος γνώσεως, das Andre λόγος σοφίας¹).« I note 1 hedder det: »Σοφία [(sophía) visdom] bezeichnet vorzugsweise ein praktisches Urtheilsvermögen, dem Begriffe der Weisheit entsprechend, γνώσις [(gnēsis) kundskab] im Neuen Testament und in diesem ganzen Zeitalter vorzugsweise das theoretische, die höhere, tiefere Religionserkenntniß.«

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 5

◀ **ερμηνεία γλωσσῶν. διακρίσις πνευμάτων** : gr., egl. ἑρμηνεία γλωσσῶν ((hermeneía glōssōn) tolkning af tungetale). διακρίσις πνευμάτων ((diákrisis pneumátōn) bedømmelse af ånder), jf. 1 Kor 12,10. Se følgende passage i A. Neander *Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche* bd. 1, s. 174 / s. 119: »Hieran schließt sich eine andre Unterscheidung dieser Charismen, je nachdem das schöpferische oder das receptive und kritische Vermögen mehr vorherrschte, wie dies letzte bei dem Charisma der ἑρμηνεία γλωσσῶν und der διακρίσις πνευμάτων der Fall war.«

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 6

◀ **Til den anden Side ... »den ved Troen besjelede ... praktiske Villies-Kraft.**◀ : excerpt med citat fra A. Neander *Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche* bd. 1, s. 176, l. 20 - s. 177, l. 12 / s. 121, l. 8-26. – **πιστις**: gr., egl. πίστις (pístis), tro.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 10

◀ **Secundum Rückert** : Ifølge Rückert, dvs. ifølge *Der Brief Pauli an die Epheser erläutert und vertheidigt* af L.I. Rückert, Leipzig 1834 (forkortet *Der Brief Pauli an die Epheser*). – **Rückert**: Leopold Immanuel (Emanuel) Rückert (1797-1871), ty. protestantisk teolog og præst; fra 1825 gymnasialprof. i Zittau, modtog i 1836 den teologiske æresdoktorgrad ved København Universitet, fra 1844 prof. i teologi ved universitetet i Jena. Rückerts nytestamentlige kommentarer hører til pionerværkerne inden for den historisk-kritiske eksegesi.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 17

◀ **Epheserne** : dvs. Paulus' Brev til Efeserne.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 18

◀ **1, 8 εν παση σοφια ... (cfr 1 Cor. 1, 24 ... Guds Viisdom)** : frit excerpt fra Rückerts eksegese til Ef 1,8 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 37f. – **1,8 εν παση σοφια και φρονησει**: gr., citat fra Ef 1,8: »έν πάση σοφία καὶ φρονησει« (»i al Viisdom og Forstand« (NT-1819)). – **Nogle have forbundet ... med de følgende γνωρισας**: Rückert nævner en del teologer, der har knyttet disse ord til det følgende og forbundet dem med γνωρισας (gr., gnōrísas), der indleder v. 9, og som i NT-1819 gengives med »i det han [Gud] kundgjorde«. – **χαρις**: gr. (charís), nåde. – **Nexus**: sammenhæng. – **θεου σοφια**: gr. (theoû sophía), Guds visdom.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 19

◀ v. 12 **προηλπικοτας**: gr. (proēlpikótas), som forud håbede.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 29

◀ **ελπιζειν εν τινι er at sætte sin Tillid til Nogen ell. ... exspectare aliquem** : excerpt fra Rückerts eksegese til Ef 1,12 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 49f. – **ελπιζειν εν τινι**: gr. (elpízein én tini), som if. Rückert betyder »seine Hoffnung, sein Vertrauen auf Etwas, oder auf Jemand setzen«. – **προελ. εν Χ.:** forkortelse for: προηλπικότητας έν τῷ Χριστῷ. – **Composita**: lat., sammensætninger. – **προ**: gr. (pró), foran; frem for; forud, før. – **P.:** Paulus, den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom; formentlig henrettet o. 65 under den rom. kejser Neros forfølgelser af de kristne efter Roms brand. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Første Thessalonikerbrev, der er det ældste skrift i NT, samt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet. I de fire sidstnævnte breve fremtræder Paulus som en apostel, der hævder at have sit kald og dermed sin autoritet umiddelbart fra den opstandne Kristus. Apostlenes Gerninger, som er den anden store kilde til viden om Paulus, afspejler efter nutidens opfattelse en senere tids billede af hedningeapostlen. – **cfr. III, 3**: jf. Ef 3,3, se også Rückerts eksegese til 3,3, s. 132f. – **ήμας**: gr. (hēmâs), akkusativ af ήμείς (hēmeís), vi. – **ειναι εις επαινων**: gr. 'blive til lov, pris'. – **kunne** vi: kan. – **sat vor Tillid til Gud**: Rückert har: »auf Christum«, s. 50. – **præscientia Dei**: lat., Guds forudvidenhed. – **Hentydning**: nemlig til jøderne. – **exspectare aliquem**: lat., at vente på nogen, at længes efter nogen.

I trykt udgave: Bind 27 side 53 linje 29

◀ **v. 14. εις απολυτρωσιν της περιποιησεως** : gr., citat fra Ef 1,14: »εις απολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως« (»til Eiendommens Forløsning« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, bd. 1-2, 4. udg., Halle 1829 [1797], ktl. 14-15 (forkortet *Novum Testamentum graece*).

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 5

◀ **περιποιεν bemærker at gjøre ... om Jøderne paa de Christne** : frit excerpt fra Rückerts eksegese til Ef 1,14 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 56f. – **bemærker**: betyder. – **Med.:** medium (gr. verbalform). – **Deraf περιποιησις ... den gode Græcitæt**: sml. Rückerts forklaring, s. 56: »Davon περιποίησις [peripoíēsis] der guten Gräcität, wie es scheint, fremd«. – **ηζαφ**: hebr. egl. ηζαφ, ejendom (Mal 3,17) som betegnelse for Israels folk som Guds ejendomsfolk, fx 5 Mos 7,6, jf. *Biblia hebraica. Secundum editiones*, udg. af A. Hahn, stereotyp udg., bd. 1-2, Leipzig 1839, ktl. 1. – **περιουσιος**: gr. (perióusios), udvalgt, jf. Septuagintas gengivelse af det hebr. udtryk 'ejendomsfolk' i 5 Mos 6,7 med 'λαός περιούσιος' (laós perióusios), udvalgt folk, jf. *Vetus Testamentum graecum iuxta Septuaginta interpretes ex auctoritate sexti qvinti pontificis maximi editum*, udg. af L. van Ess, stereotyp udg., Leipzig 1824, ktl. 12 (forkortet *Septuaginta*). – **P.:** Paulus (53,29).

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 5

◀ **v. 15 καθ' υμας forklares ... ύμων ... finder Sted blandt Eder** : excerpt fra Rückerts eksegese til Ef 1,15 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 58f. – **καθ' υμας**: egl. ή καθ' ύμάς πίστις, gr., frit gengivet udtryk fra Ef 1,15. – **ύμων**: egl. ή πίστις ύμών, gr., jeres tro. – **Winer**: Johann Georg Benedict Winer (1789-1858), ty. protestantisk teolog; fra 1823 prof. i teologi ved universitetet i Erlangen og fra 1832 i Leipzig. Rückert henviser til Winers *Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms als einzig sichere Grundlage der neutestamentlichen Exegese*, 3. forbedrede udg., Leipzig 1830 [1822], s. 135. – **fides, quæ ad vos pertinet**: lat., den tro, der angår jer, tilhører jer. – **den locale Betydning**: nemlig af κατά (katá).

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 13

◀ **v. 17. πατηρ της δοξης** : gr., citat fra Ef 1,17: »ὁ πατήρ τῆς δόξης« (»Herlighedens Fader« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 16

◀ **Nogle af Kfædrene ... Chr: gudd: Natur** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 1,17 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 60, l. 29-33. – **Nogle af Kfædrene:** Rückert nævner Athanasius (el. Athanasios den Store (o. 297-373), gr. kirkefader; biskop i Alexandria), Theodoros Mopsuestenus (el. Theodor fra Mopsuestia (o. 350-428), gr. teolog; biskop i Mopsuestia i Kilikien (sydøstlige Lilleasien)) og Gregorius Nazianzus (el. Gregor fra Nazianz (o. 330-90), gr. kirkefader; biskop i Konstantinopel). – **Homousien:** egl. homoousí, gr., begreb fra de kristologiske stridigheder om forholdet mellem Faderen og Sønnen i det 4. årh. som betegnelse for, at Sønnen er af samme væsen (ὁμοούσιος, homoousios) som Faderen, især hævdet af Athanasios den Store og hans tilhængere mod arianerne og bragt til udtryk i Den nikænske Trosbekendelse, art. 2. – **δοξα:** gr. (δόξα), herlighed.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 16

◀ **ενδοξος** : gr. (éndoxos), navnkundig, berømt; strålende, herlig.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 18

◀ **v. 17. σοφια maa her forstaaes ... end om den praktiske Dygtighed** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 1,17 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 62, l. 25-28. – **σοφια:** gr. (sophía), visdom.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 19

◀ **v. 18. πεφωτισμενους τους οφθαλμους er at henføre til δωη** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 1,18 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 63, l. 32-34. – **πεφωτισμενους τους οφθαλμους:** gr., citat fra Ef 1,18: »Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς« (»oplyste Øine« (NT1819)), jf. *Novum Testamentum graece*. – **δωη:** egl. δῶη, gr. (dēē), »vilde give«, v. 17 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 21

◀ **Nogle have villet ... underforstaae ειναι; ell. ... en Hebraismus deri** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 1,18 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 64, l. 8-11. – **ειναι:** gr. (eînai), være.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 21

◀ **v. 18. ο πλουτος της δοξης της κληρ.** : gr., forkortet citat fra Ef 1,18: »ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις« (»hans Arvs herlige Rigdom (...) iblandt de Hellige« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 23

◀ **εν τοις αγιοις. Nogle (Koppe) forbinde ... de Hellige ere Guds Arvinger** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 1,18 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 65, l. 20-34. – **εν τοις αγιοις:** gr., citat fra Ef. 1,18: »ἐν τοῖς ἁγίοις« (54,23), jf. *Novum Testamentum graece*. – **Koppe:** Johann Benjamin Koppe (1750-91), ty. protestantisk teolog og filolog; fra 1775 prof. i teologi ved universitetet i Göttingen, fra 1784 overkonsistorialråd og generalsuperintendent i Gotha og fra 1788 hofpræst, konsistorialråd og generalsuperintendent i Hannover. Her sigtes til »Paulli epistola ad Ephesios«, s. 36, i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* forklaret af J.B. Koppe, bd. 6, *Epistolae Paulli ad Galatas, Ephesios, Thessalonicenses*, 2. forøgede udg. besørget af Th. Chr. Tychsen, Göttingen 1791 [1778]. – **τις εστιν:** gr., citat fra Ef 1,18 »τις ἐστιν« (»hvor stor er«), jf. *Novum Testamentum graece*. – **saaledes bliver det slæbende:** Rückert skriver: »so stehn die Worte ungläublich schleppend und überflüssig da«. – **κληρον.:** Rückert har: »τῆς κληρονομ. αὐτοῦ«, dvs. »τῆς κληρονομίας αὐτοῦ« (54,23). – **κληρονομια:** gr. (klēronómia), arv.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 24

◀ **εν τοις αγιοις ... Sprogbrug lader sig ikke godtgjøre** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 1,18 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 65f.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 29

◀ **Caput** : lat., kapitel.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 31

◀ **v. 3. τεκνα φουσει οργης** : gr., citat fra Ef 2,3: »τέκνα φύσει ὀργῆς« (»af Naturen Vredens Børn« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 32

◀ **φουσει have nogle (Koppe) forklaret ved revera ... Nedstammelse etc.** : sammentrængt excerpt fra

Rückerts eksegese af Ef 2,3 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 88, l. 14-28. – **φύσει**: gr. (phýsei), 54,32. – **Koppe**: Rückert henviser til, at Koppe har tilegnet en særlig ekskurs til stedet, se »Excursus II. / ad II, 3. τεχνα φύσει οργης« i »Paulli epistola ad Ephesios«, s. 146-148, i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* bd. 6 (54,24). – **revera**: el. re vera, lat., virkelig, i virkelighed. – **Gal. 4, 8**: hvor Paulus skriver: »Vel sandt, dengang da I ikke kiendte Gud, tiende I dem, som ei af Væsen ere Guder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 54 linje 32

◀ **Nu mener vel Rückert at her egl. læres Arvesynd** : sigter til *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 88f., hvor Rückert skriver: »Nun geht aus der Darstellung Röm. V, 12 ff. wohl unläugbar das hervor, daß P. [Paulus] der schon Ps. LI, 7. [Sl 51,7] ausgesprochenen Ansicht, daß der Mensch als Sünder geboren sey, keinesweges abhold war; und da wir für kein System interpretiren, so werden wir uns wohl nicht weigern, hier den Gedanken: wir waren geborne Kinder des Zorns, d. h. so wie wir von Geburt an waren, dem göttlichen Zorn verfallen, als den wahren Wortsinn anzuerkennen, die Verarbeitung desselben aber dem Dogmatiker überlassen müssen.«

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 1

◀ **cfr. Usteri** : jf. Leonhard Usteri (1799-1833), schweizisk, protestantisk teolog og pædagog; fra 1824 prof. ved universitetet i Bern. Her henviser SK til 1. dels 2. afsnit, »Beziehung der Sündhaftigkeit aller Menschen auf die Sünde des ersten Menschen, oder von der sogenannten Erbsünde« i Usteris hovedværk *Entwicklung des Paulinischen Lehrbegriffes in seinem Verhältnisse zur biblischen Dogmatik des Neuen Testaments. Ein exegetisch-dogmatischer Versuch*, 5. udg., Zürich 1834 [1824] (jf. ktl. 850, en da. overs. (af 5. udg.) fra 1839), s. 30f., hvor Usteri skriver: »Auch in Eph. II, 3., welches man wegen des Ausdrucks τέχνα φύσει οργής [54,32] als eine Beweisstelle anzuführen pflegt, liegt jene Ansicht nicht.« Og han afslutter sin gennemgang af Ef 2,3 således: »Weil hier nicht von einem ursprünglichen, sondern bloß von dem geschichtlich gewordenen, factisch gegebenen Zustande des Menschengeschlechtes die Rede ist, so gehört diese Stelle gar nicht in die Lehre von der Erbsünde.«

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 3

◀ **v. 5. (χαριτι εστε σεσωμενοι). Er et Udtryk ... erindre sig det** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,5 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 91, l. 21-28. – **(χαριτι εστε σεσωμενοι)**: gr., frit citat fra Ef 2,5: »χαριτί εστε σεσωμενοι« (»(af Naade ere I frelste!)« (NT-1819)). Rückert skriver: »Die Worte χάριτί εστε σεσωμενοι machen eine wahre Parenthese«, jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 4

◀ **v. 8. σεσωμενοι. Dette Verb. ... fuldendt og derfor Præteritum** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,8 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 95, l. 10-19. – **σεσωμενοι**: gr., egl. σεσωμενοι (sesēsmeñoi), perfektum participium passiv i pluralis af σώζειν (sēzein), frelse. – **purgare a vitiis**: lat., at rense for laster. – **ad fidem evangelicam perducere**: lat., føre til den evangeliske tro. – **sagt i det Foregaaende ... døde ved deres Synder**: sigter til Ef 2,1. – **τεχνα οργης**: 54,32. – **απωλεια**: gr. (apēleia), fordærv, undergang. – **1, 13**: dvs. Ef 1,13, hvor Paulus skriver: »Udi ham [Kristus] ere ogsaa I, da I hørte Sandhedens Ord Eders Saliggjørelses Evangelium; udi ham ere ogsaa I, der [da] I troede, blevne beseglede med Forjættelsens hellige Aand« (NT-1819). – **σωτηρια**: gr. (sētēria), frelse. – **Rom. 1, 16**: hvor Paulus skriver: »Jeg skammer mig ikke ved Christi Evangelium, thi det er en Guds Kraft til Saliggjørelse for hver den, som troer, baade for Jøde først, og for Græker« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 7

◀ **v. 10. επ' εργοις αγαθοις. i den Hensigt at ... aldrig εργα νομου αγαθα** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,10 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 99, l. 13-32. – **επ' εργοις αγαθοις**: gr., citat fra Ef 2,10: »ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς« (»til gode Gierninger« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*. – **εργα αγαθα**: gr. (érga agathá), gode gerninger. – **cfr. Gal. 5, 13. επ' ελευθερια εκληθητε**: jf. Gal 5,13: »Ἵμεῖς γὰρ ἐπὶ ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε«, gr. (»I ere jo kaldte til Frihed« (NT-1819)). – **P.:** Paulus. – **i det Foregaaende ... ουκ εξ εργων**: sigter til Ef 2,9: »Οὐκ ἐξ ἔργων«, gr. (»ikke af Gierninger« (NT-1819)). – **σωτηρια**: egl. σωτηρια, gr. (sētēria), frelse. – **de skulle**: skal. – **Plur.:** pluralis. – **Singul.:** singularis. – **εργα νομου αγαθα**: gr., lovens gode gerninger.

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 13

◀ **Omtalen om de store Velgjerninger ... Goder vare blevne** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,11 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 101, 1-6. – **Mskslægt**: menneskehed. – **X.:** Christus.

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 23

◀ **v. 12. Χωρις Χ** : citat fra Ef 2,12: »χωρίς Χριστοῦ«, gr. (chēris Christou), uden Kristus, jf. *Novum*

Testamentum graece.

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 27

◀ **Nogle have forklaret det ... Beviis derpaa (I Cor: X, 4.)** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,12 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 103, l. 17-28. – **I Cor: X, 4:** hvor Paulus skriver: »og de drak alle den samme aandelige Drik; thi de drak af den aandelige Klippe, som fulgte dem; men Klippen var Christus« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 27

◀ **ἀπαλλοτριωμένοι** : citat fra Ef 2,12: »ἀπαλλοτριωμένοι«, gr. (apēllotriēménoi), perfektum participium passiv af ἀπαλλοτριόω (se følgende kommentar), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 32

◀ **ω. abalieno alienum reddo ... Med. me abalieno, desero** : excerpt fra artiklen »'Απαλλοτριόω« (»Apallotriōē«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74 (forkortet *Lexicon manuale graeco-latinum*); bd. 1, s. 111. – **ω:** endelse, der angiver formen: ἀπαλλοτριόω. – **abalieno, alienum reddo:** lat., jeg fremmedgør, gør noget fremmed for en. – **cum acc: pers. et Genit: rei. destituo aliquem aliqua re:** Bretschneider skriver: »cum accusativo personae et genitivo rei: destituo aliquem aliqua re«, lat., med personens akkusativ og tingens genitiv: *jeg berøver nogen for noget*. – **Med.:** medium (gr. verbalform). – **Med. me abalieno, desero:** lat., jeg fjerner mig, forlader.

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 32

◀ **Hvad nu Stedet her ... bemærker R. ... Msk. allerældste Tilstand** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,12 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 103, l. 33 - 104, l. 20. – **R.:** Rückert. – **απαλλ.:** Rückert har: »ἀπαλλοτριούν«, gr. (apallotriōūn), participium af ἀπαλλοτριόω (se foregående kommentar). – **bemærker:** betyder. – **Kol: 1, 21:** hvor Paulus skriver til kolossenserne: »Ogsaa Eder, som fordem vare fremmede og fiendske af Sindelag i onde Gierninger« (NT-1819)); her benyttes tilsvarende verbalformen »ἀπαλλοτριωμένους«, jf. *Novum Testamentum graece*. – **πολιτεία I.:** Rückert har: »πολιτεία τοῦ Ἰσραήλ«, gr., »Israels borgerret« el. »borgerret i Israel«, frit citat fra Ef 2,12, jf. *Novum Testamentum graece*. – **αλλοτριοι:** gr. (allótrioi), fremmede. – **P.:** Paulus. – **vistnok:** helt sikkert. – **Theocratiet:** den forfatnings- el. statsform, hvor al magt og myndighed ligger hos Gud. – **idealt:** Rückert tilføjer: »nehmlich als eine wahrhaft göttliche Regierung«.

I trykt udgave: Bind 27 side 57 linje 33

◀ **αθεοι ... negte Guds Tilvær ... ikke Guder (Gal IV, 8.)** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,12 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 106, l. 7-12. – **αθεοι:** gr. (átheoi). – **Gal IV, 8:** 54,32.

I trykt udgave: Bind 27 side 58 linje 7

◀ **v. 15. ινα τους δυο κτιση etc** : citat fra Ef 2,15: »ἵνα τοὺς δύο κτίση ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον«, gr. (»paa det [for at] han ved sig selv kunde skabe de To til eet nyt Menneske« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 58 linje 10

◀ **Vi kjende noksom P: teleologiske Retning ... ganske er det samme** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,15 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 115, l. 14-30. – **teleologiske:** formålsbestemte, hensigtsmæssige.

I trykt udgave: Bind 27 side 58 linje 10

◀ **v. 16. αποκτεινας την εχθραν** : citat fra Ef 2,16: »ἀποκτείνας τὴν ἐχθρὰν«, gr. (»da han (...) ihjelslog Fiendskabet«), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 58 linje 15

◀ **Dette την εχθραν ... Fjendskabet ... Guds Kjerlighed (Rom. 5, 8)** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,16 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 119, l. 25-30. – **την εχθραν:** gr. (tēn échthran), fjendskabet. – **Rom. 5, 8:** hvor Paulus skriver: »men Gud beviser sin Kierlighed mod os derved, at Christus døde for os, da vi endnu vare Syndere« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 58 linje 15

◀ **v. 21. εν κυριω** : citat fra Ef 2,21: »έν κυρίω«, gr. (»i Herren« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 58 linje 17

◀ **Herved maa bemærkes at κυριος ... Forbindelsen med Chr:** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 2,21 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 127, l. 16 - 128, l. 3. – **κυριος**: gr. (κύριος), herre. – **ναος εν κυριω**: gr., tempel i Herren. – **ναος κυριου**: gr., Herrens tempel. – **per Chr**: Rückert skriver: »per Christum«, lat., »ved Kristus«. – **og kunde**: endog; Rückert har: »an und für sich«. – **εν ω**: citat fra Ef 2,21: »'Εν ὧ«, gr. (En hē), »i ham«, nemlig i Kristus. – **αγιον**: gr. (hágion), hellig.

I trykt udgave: Bind 27 side 58 linje 17

◀ **v. 2. Efter Affattelsen ... Chr. Navn blandt Folkeslagene** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 3,2 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 131, l. 10-37. – **disse sidste Ord (v. 1.)**: sigter til følgende afslutning på Ef 3,1: »ὕπερ ὑμῶν τῶν ἔθνων«, gr. (»for Eder, Hedninger« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*. – **υπερ υμων**: gr. (hypèr hymèn), for jer el. for jeres skyld, se det forudgående citat. – **ειγε ηκουσ.**: gr., afkortet citat fra Ef 3,2: »Εἶγε ἠκούσατε«, jf. *Novum Testamentum graece*. – **paa Dansk ordret ... nemlig hørt**: Rückert skriver: »wörtlich: wenn Ihr nehmlich gehört habt (...), d. h. Ihr werdet nehmlich wohl gehört haben«. – **ηκουσατε γαρ που**: gr., citat fra Rückert: »ἠκούσατε γάρ που«. – **ή χαρις η δοθισα μοι**: gr., citat fra Rückert: »ἡ χάρις ἡ δοθεῖσά μοι«, »den nåde, som er givet mig«. – **οικονομια**: gr. (oikonomía). – **provincia officium, dispensandi gratiam**: lat., hverv, opgave at tildele nåde. SK udelader komma ml. 'provincia' og 'officium'. – **οικ. της χ.**: gr., forkortet citat fra Ef 3,2: »οἰκονομίαν τῆς χάριτος«, jf. *Novum Testamentum graece*. – **vidunderlig**: underfuld.

I trykt udgave: Bind 27 side 58 linje 28

◀ **v. 4. προς ο ... ο: hvoraf** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 3,4 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 134, l. 2-3. – **προς ο**: gr., citat fra Ef 3,4: »Πρὸς ὃ«.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 3

◀ **v. 5. τοις υιοις των ανθρωπων** : citat fra Ef 3,5: »τοις υιοῖς τῶν ἀνθρώπων«, gr. (menneskenes børn), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 4

◀ **Denne Formel forekommer ellers ei hos P. ... forud for hverandre** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 3,5 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 134, l. 15-25.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 4

◀ **v. 6. εν τω Χρ** : forkortet citat fra Ef 3,6: »έν τῷ Χριστῷ«, gr. (»i Kristus«), jf. *Novum Testamentum graece*. I sin tekstkritiske udgave af den gr. tekst har Rückert: »έν Χριστῷ Ἰησοῦ« (»i Kristus Jesus«) og i en note læsemåden »τῷ Χριστῷ«, s. 8.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 9

◀ **maa ikke, som Nogle have gjort ... συσσ., συμμ.** : frit excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 3,6 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 137, l. 19-27. – **επαγγ. αυτου**: gr., citat fra Ef 3,6: »ἐπαγγελίας αὐτοῦ« (»hans forjættelse«), jf. *Novum Testamentum graece*. – **συγκληρον.**: forkortelse for συγκληρονόμα, gr. (syngklêronóma), medarvinger. – **συσσ.**: forkortelse for σύσσωμα, gr. (sýssēma), medindlemmede. – **συμμ.**: forkortelse for συμμέτοχα, gr. (symmétocha), meddelagtige.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 9

◀ **v. 10. ινα ... consequitiv; men uden Grund** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 3,10 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 143, l. 29-34. – **Koppe**: »Paulli epistola ad Ephesios«, s. 69, i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* bd. 6 (54,24). – **Rosenmüll.**: Johann Georg Rosenmüller (1736-1815), ty. protestantisk teolog; fra 1773 prof. og præst i Erlangen, fra 1783 superintendent og konsistorialassessor i Gießen og fra 1785 prof. ved universitetet og præst ved Thomaskirken i Leipzig. Her henvises formentlig til hans *Scholia in Novum Testamentum* bd. 1-6, Norimberg 1777-82; bd. 5, *Pauli Epistolas ad Ephesios, Philippenses, Colossenses, Thessalonicenses, Timotheum, Titum, Philemonem, et Hebraeos*, 1781, s. 39. – **Flatt**: Johann Friedrich von Flatt (1759-1821), ty. protestantisk teolog og filosof; fra 1785 prof. i filosofi og fra 1792 prof. i teologi ved universitetet i Tübingen, fra 1820 tillige præst. Her henvises til hans *Vorlesungen über die Briefe Pauli an die Galater und Epheser*, posthumt udg. af C.F. Kling, Tübingen 1828, s. 434.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 11

◀ **v. 11. κατα προθεσιν των αιωνων** : citat fra Ef 3,11: »Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων«, gr. (59,13), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 12

◀ **Disse Ord maa forbindes med v. 10 ... med σοφια (som Andre)** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 3,11 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 145, l. 9-17. – **ινα γνωρ.**: forkortet citat af begyndelsesordene i Ef 3,10: »ἵνα γνωρισθῆι«, gr. (Så at kunne blive kundgjort), jf. *Novum Testamentum graece*. – **φωτισαι παντας**: citat fra Ef 3,9: »φωτίσαι πάντας«, gr. (at oplyse alle), jf. *Novum Testamentum graece*. – **σοφια**: gr. (sophía), visdom, som forekommer i v. 10.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 12

◀ **Denne Genitiv των αιωνων ... Gud som en evig** : excerpt fra Rückerts eksegese af Ef 3,11 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 145, l. 22 - 146, l. 2. – **των αιωνων**: gr., citat fra Ef 3,11: »τῶν αἰώνων«, genitiv flertal af ὁ αἰών (ho aiēn), æon; tidsalder; århundrede, fortid; evighed; verden. Jf. *Novum Testamentum graece*. – **αιωνες**: gr. (aiēnes), flertal af αἰών. – **προθεσις**: gr. (próthesis), forsæt, hensigt, beslutning, rådslutning. – **οικονομια των αιωνων**: gr., om **οικονομία** (oikonomía), 58,28. – **ligebetydende**: SKs gengivelse af det ty. 'gleichbedeutend', ensbetydende. – **αιωνιος**: gr. (aiēnios), evig. – have da **og**: også. – **P.**: Paulus.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 13

◀ **v. 13. μη εγχακειν** : gr., citat fra Ef 3,13: »μη ἐχκακεῖν« (ikke taber modet, ikke fortvivler), jf. *Novum Testamentum graece*. Rückert har ἐγχακεῖν.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 20

◀ **Subj. kan være ... Det sidste det bedste** : sml. Rückerts eksegese af Ef 3,13 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 147f. – **Subj.**: Her tænkes på subjektet i den gram. konstruktion akkusativ med infinitiv. – **εμε**: gr., (emé), mig, akkusativ af ἐγώ (egē), jeg; meningen bliver da: at jeg ikke taber modet. – **υμας**: gr. (hymás), jer, akkusativ af ὑμεῖς (hymeís), I; meningen bliver da: at I ikke taber modet.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 20

◀ **v. 18. εν αγαπη ερ.** : gr., forkortet citat fra Ef 3,18: »Ἐν ἀγάπῃ ἐρρῖζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι«, gr. («rodfastede og grundfastede i Kierlighed» (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 21

◀ **enten maa man med Koppe ... en anacoluthon for ερριζωμενων** : SKs gengivelse af Koppes kommentar til Ef 2,17, hvor udtrykket »ἐν ἀγάπῃ ἐρρῖζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι« (59,21) henregnes til slutningen af v. 17, se »Paulli epistola ad Ephesios«, s. 74f., i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* bd. 6 (54,24): »Nominativos ερριζωμενοι et τεθεμελιωμενοι per anacoluthon orationis interpretari non dubito, pro ερριζωμενων cf. 4, 2. possunt tamen etiam cum Grotio jungi versui sequenti, ut regantur a conjunctione ἵνα« (»At nominativerne ερριζωμένοι (erhrizēménoi) og τεθεμελιωμένοι (tethemeliēménoi) skal udlægges som en stilistisk anakoluti for ἐρρῖζωμένων (erhrizēménēn), er jeg ikke i tvivl om, jf. 4, 2. De kan dog også med Grotius forbindes med det følgende vers, så de styres af konjunktionen ἵνα«). Grotius er den holl. jurist, retsfilosof, teolog og digter Hugo Grotius (1583-1645), jf. *Hugonis Grotii Annotationes in Novum Testamentum*, ny udg. ved C.E. de Windheim, bd. 1 og bd. 2,1-2, Erlangen og Leipzig 1755-57 [1641-50]. – **Inversion**: ombytning, her i den betydning, at participierne står før den konjunktion, der styrer dem. – **ινα εν αγαπη etc εξισχυσητε**: forkortelse for: ἵνα ἀγάπῃ ἐρρῖζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι ἐξισχύσητε (så I rodfastede og grundfastede i kærlighed blev i stand til), hvor altså den styrende konjunktion ἵνα er stillet foran participierne. – **anacoluthon**: gr., anakoluti, brud i sætningsstrukturen. – **ερριζωμενων**: gr., participium i genitiv pluralis.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 21

◀ **v. 19. ινα πληρωθητε εις παν etc** : gr., afkortet citat fra Ef 3,19: »ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τό πλήρωμα τοῦ θεοῦ« (»at I kunne [så at I kan] opfyldes med al Guds Fylde« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 23

◀ **Koppius jungit ινα. cum præcedentibus ... beneficiorum Dei** : lat. og gr., Koppe forbinder ἵνα med de foregående ord [τῆν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ (Kristi kærlighed)] og forklarer det med kirken: at blive taget imod i kirken, der omfavner alle; men imod det taler πᾶν, som ikke betyder mængde, men helhed af alle leddene, i hvilket fald πᾶν så ville have været overflødig; derfor skal det forklares med den højeste

velgerning, der er sammensat af mange led: så at I kan opfyldes med fuldstændig, uformindsket overflod af Guds velgerninger. SKs diskussion af Koppes eksegesi af det citerede udtryk fra Ef 3,19 (59,23), se »Paulli epistola ad Ephesios«, s. 77, i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* bd. 6 (54,24). – **ινα:** gr. (hína), her i konsekutiv betydning: så at.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 23

◀ **v. 9. κατωτερα μερη** : gr., citat fra Ef 4,9: »κατώτερα μέρη« (»lave Egne« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 29

◀ **Calvin: »Hoc inepte torquent quidam »ad inferos« ... in hoc nostrum barathrum descendit«** : lat., Calvin: »Nogle fordrejer det upassende 'til helvede', hvorimod Paulus kun taler om det nuværende livs vilkår, og den slutning, de drager ud fra den komparative grad, er alt for svag, der drages nemlig ikke sammenligning mellem én del af jorden og en anden, men mellem hele jorden og himlen, som om han sagde: [Kristus] stiger ned fra et så ophøjet sted til vores afgrund«. Frit citat fra *Ioannis Calvini in Novi Testamenti epistolas commentarii*, 2. del, »Galat. Ephes. Philipp. Coloss. Thessal. Timoth. Tit. Philem.«, i *Ioannis Calvini in Novum Testamentum commentarii*, udg. af A. Tholuck, bd. 1-7, Berlin 1833-34, ktl. 92-95; bd. 6, 1834, s. 128, hvor citatet lyder: »In inferiores partes. Hoc vero inepte torquent quidam vel ad limbum, vel ad inferos, quum de praesentis tantum vitae conditione agat Paulus. Et argumentum, quod sumunt ex gradu comparativo, nimis infirmum est: comparatur enim non una pars terrae cum altera, sed tota terra cum coelo, acsi diceret, ex sede tam excelsa in hoc nostrum profundum barathrum descendisse«, lat. (»I lavere egne. Nogle fordrejer det dog upassende til limbo eller helvede, hvorimod Paulus kun taler om det nuværende livs vilkår. Og den slutning, de drager ud fra den komparative grad, er alt for svag: der bliver nemlig ikke draget sammenligning mellem én del af jorden og en anden, men mellem hele jorden og himlen, som om han sagde, at [Kristus] steg ned fra et så ophøjet sted til vores dybe afgrund«). – Jean Calvin (1509-64), fr. teolog og jurist, reformator.

I trykt udgave: Bind 27 side 59 linje 29

◀ **πληρωμα. 1) fartum, fartura ... 2) copia ... multitudo** : gr. og lat., πλήρωμα (plērēma). 1) fyld, udfyldning, det, hvormed noget er opfyldt. Heraf overflod, fylde 1) alt det, som noget indeholder 2) overflod, der fylder op, mængde. Sammentrukket citat fra artiklen »Πλήρωμα« (gr., »Plērēma«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* (57,32) bd. 2, s. 297.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 3

◀ **Quum pleroun etiam dicatur de iis ... impletum ab aliquo** : gr. og lat., Da πληροῦν siges også om de ting, der udvider sig i rummet og fylder det op og indtager det, bruges πλήρωμα 2) i overført betydning om det sted el. det rum, der er fyldt op af nogen. Citat fra artiklen »Πλήρωμα« (gr., »Plērēma«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 298.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 4

◀ **Sic sens. metaph. Paulus ... ut anima corpus** : lat. og gr., I metaforisk betydning kalder Paulus således a) enhver kristen πλήρωμα τοῦ θεοῦ el. Χριστοῦ [Guds el. Kristi plērēma], for så vidt som en kristen bør være opfyldt af Kristus, b) kaldes kirken πλήρωμα Χριστοῦ, så at sige det tempel, hvori han bor, og som han besætter og styrer, ligesom sjælen kroppen. Frit citat fra artiklen »Πλήρωμα« (gr., »Plērēma«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 298.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 6

◀ **επιχορηγια. (επι - χορηγια ...) largitio, impensæ ... nexum juncturarum** : gr. og lat., ἐπιχορηγία (ἐπί - χορηγία de til opførelse af et skuespil og til udrustning af korene nødvendige rekvisitter og kostumer, skuespil med kor) rigelig donation af gaver el. penge, udgifter. Heraf ἐπιχορηγία: hos hedninger betyder det det mere end tilstrækkelige forråd, overrækkelse og således i Fil 1,19. Men i Ef 4,16 siges det om en sammenføjning, hvor en ting er ordentlig forbundet med en anden, ligesom det gøres i korene, σῶμα [(sēma) legemet], dvs. kirken, sammenføjjet og sammenhæftet διὰ πάσης ἀφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, ved hvilke som helst af de forbindende led i sammenføjningen, hvilket står i stedet for διὰ πάσης ἐπιχορηγίας τῶν ἀφῶν, ved den allermest perfekte sammenknytning af de forbindende led. Frit citat fra artiklen »Ἐπιχορηγία« (gr., »Epicorēgía«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 483. SK udelader 'ex' foran ἐπί, skriver tankestreg i stedet for 'et' mellem ἐπί og χορηγία og sætter punktum efter 'sic'.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 9

◀ **v. 19 απηληγηκοτες** : gr., citat fra Ef 4,19: »ἀπηληγηκότες« (apēlgēkótes), prefectum participium af ἀπαλαγεῖν (60,14), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 14

◀ **af απαλγειν af αλγος dolor, dolorem non sentire** : gr. og lat., af ἀπαλγεῖν [infinitiv, apalgeîn] af ἄλγος [substantiv, álgos] smerte, det ikke at føle smerte. Sml. artiklen »'Απαλγέω« (gr., »Apalgéē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 111: »'Απαλγέω, ὦ, f. ήσω, (ex ἀπό et ἀλγέω doleo) Graecis est 1) dedoleo, dolorem vinco; - 2) occalesco, torpeo, sensum exuo, gefühllos seyn«, lat. (»'Απαλγέω, ὦ, futurum ήσω, (af ἀπό og ἀλγέω jeg føler smerte) betyder hos grækerne 1) jeg holder op med at føle smerte, overvinder smerten; - 2) jeg bliver hårdhudet el. følelsesløs, er lammet el. følelsesløs, aflægger evnen til at føle, gefühllos seyn«).

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 14

◀ **Indicatur captus membris 2) metaph. animi obduratio** **לְהַשְׁקִיחַ** : lat. og hebr., Det betyder lammet i lemmerne 2) metaforisk sjælens forhærdelse **לְהַשְׁקִיחַ** [gøre hjertet hårdt, gøre stivsinnet]. Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 14

◀ **v. 26. ο ήλιος μη επιδυετω** : citat fra Ef 4,26: »ὁ ήλιος μη επιδυέτω«, gr. (lad ikke solen gå ned), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 16

◀ **Ps. 4, 5 simile quid** : lat., Noget lignende i Sl 4,5. Henvisningen til Sl 4,5 refererer til første del af Ef 4,26: »'Οργίζεσθε καὶ μὴ ἀμαρτάνετε« (Bliv vrede og synd ikke). I den gr. oversættelse af GT har begyndelsen af Sl 4,5 samme ordlyd: »ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἀμαρτάνετε«, jf. *Septuaginta* (54,5). Sml. Rückerts exegese til Ef 4,26 i *Der Brief Pauli an die Epheser*, s. 216, hvor henvisningen til Sl 4,5 diskuteres.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 16

◀ **Deut 24, 15 jubet Moses ... antequam occiderat sol** : lat., I 5 Mos 14,15 befaler Moses at betale lønnen til daglejerne, inden solen går ned. - **Deut 24, 15:** I den gr. oversættelse af GT, *Septuaginta*, lyder begyndelsen af 5 Mos 24,15 således: »αὐθήμερον ἀποδώσεις τὸν μισθὸν αὐτοῦ, οὐκ ἐπιδύσεται ὁ ήλιος ἐπ' αὐτῷ«, gr. (samme dag skal du betale ham [din daglejer] hans løn, solen skal ikke gå ned over ham, dvs. lønnen skal udbetales, inden solen er gået ned), jf. *Septuaginta* (54,5). - 'Deut.' er en gængs forkortelse for Deuteronomium (af gr. 'deuteronomion', den anden lovgivning), lat. betegnelse for Femte Mosebog. I sin eksegese af Ef 4,26 refererer Koppe til Deut. 24,15 (60,17).

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 16

◀ **Plutarchus dicit ... non licere iis iram in alterum diem proferre** : lat., Plutark siger, det var en lov for pythagoræerne, at det ikke var dem tilladt at forlænge vreden til den følgende dag. I sin forklaring til sidste del af Ef 4,26 (»ὁ ήλιος μη επιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν« (lad ikke solen gå ned over jeres vrede)) skriver Koppe i »Paulli epistola ad Ephesios«, s. 97f., i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* bd. 6 (54,24): »sententia, graphice ab Ap. expressa, haec: *Non indulgete irae, sed proclives estote ad reconciliandum*. cf. de formula ipsa Deut. 24, 15. sententiam et formulam plane similem in loco egregio Plutarchi habe hanc: de am. frat. p. 488. B. μιμεισθαι τους πυθαγορικους· οί, ει ποτε προαχθειεν εις λαιδοριας ὑπ' οργης, πριν η τον ήλιον δυναι, τας δεξιας εμβαλλοντες αλληλοις, και ασπασαμενοι διελυοντο« (»sætningen, forbilledligt udtrykt af apostlen, [betyder] følgende: *Giv ikke efter for vreden, men vær villige til at forlige jer med hinanden* - jf. selve forskriften i 5 Mos 24,15. Vær opmærksom på følgende, klart lignende sætning og forskrift det fortrinlige sted hos Plutark, *De amore fraterno* [Om den broderlige kærlighed], s. 488, B: Pythagoræerne var forbilledlige; for løb deres temperament af med dem og de kom op at skændes, gav de altid hinanden hånden, inden solen gik ned, og med den hilsen blev de forsonede«). - **Plutarchus:** Plutark (o. 50-125 e.Kr.), gr. filosof og historiker.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 17

◀ **v. 4. ευτραπελια** : gr., citat fra Ef 5,4: »εὐτραπελία« (»eutrapelía«), jf. *Novum Testamentum graece*. Om betydningen af ordet, 60,20.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 20

◀ **versatilitas dexteritas ... et sensu malo scurrilitas** : lat., bøjelighed, behændighed, derefter finhed i optræden og i negativ betydning spasmageri. Sml. artiklen »Εὐτραπελία« (gr., »Eutrapelía«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 1, s. 516: »Εὐτραπελία, ας, ή (...) urbanitas; - lepor, facetiae; - deinde in malam partem: ioci indecentes, scurrilitas vel potius sermones ambigui, qui in obscenum sensum facile flecti possunt« (»finhed i optræden; - fin humor, fin vittighed; - derefter på den negative side: usømmelige spørgsmål, spasmageri eller snarere en tvetydig måde at tale på, der nemt bøjes i uanstændig betydning«).

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 20

◀ **v. 18 και μη μεθύσκεσθε etc.** : gr., citat fra Ef 5,18: »Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνω« (»Og drikker Eder ikke drukne af Viin« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 21

◀ **Offendit ... a vitiis inebriationis ad celebrationem** : lat., Det vækker anstød, at Paulus på det sted her pludselig overgår fra berusedhedens laster til højtideligholdelsen. – **inebriationis**: sml. artiklen »Μεθύσκω« (gr., »Methýskē«) i *Lexicon manuale graeco-latinum* bd. 2, s. 52, hvor betydningen af verbet i medium, μεθύσκομαι, angives at være: »inebrior, vino me obruo« (»jeg beruses, overfylder mig med vin«).

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 21

◀ **Koppius statuit ... ad res físicas et spirituales describendas** : lat., Koppe mener, at Paulus tænker på de drikkegilder, som de kristne holdt under de hellige gudstjenester. Altså: Hengiv jer ikke til berusedhed ved de hellige forsamlinger, men opfyld de gudelige ritualer. Der er dog intet, som peger på, at Paulus tænkte på det; han elsker den dristighed i sproget, der bruger de samme ord for at beskrive det legemlige og det åndelige. SKs diskussion af Koppes udlægning af Ef 5,18 i »Paulli epistola ad Ephesios«, s. 112, i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* bd. 6 (54,24): »Transfertur cohortatio ad flagitium singulare, quod in coetibus Christianorum, in quibus ad epulas et sacram coenam sumendam convenire solebant, saepius accidere solere Ap. noverat. cf. 1 Cor. 11, 21. Nempe ad hos ipsos coetus Christianorum, non ad hominum privatorum in aedibus privatis mores h. l. inprimis respexisse Apostolum, ex v. 19. apparere videtur« (»Den formanende tiltale er vendt mod den særlige skændsel, som apostlen havde erfaret ofte fandt sted i de kristelige kredse, hvor de plejede at forsamle sig til gæstebud og for at modtage den hellige nadver, jf. 1 Kor 11,21. Ud fra v. 19 viser det sig at være ret indlysende, at på det her sted tænker apostlen først og fremmest på netop disse kredse af kristne, ikke på private menneskers skikke ved private templer«).

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 22

◀ **Collos 1, 14** : »'Εν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν (διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ), τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν« (»i hvem [Guds Søn] vi have Forløsning ved hans Blod, nemlig Syndernes Forladelse« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, bd. 1-2, 4. udg., Halle 1829 [1797], ktl. 14-15 (forkortet *Novum Testamentum graece*). – **Collos**: SKs forkortelse for: Epistola Pauli ad Colossenses, lat., Paulus' Brev til Kolossenserne. SK oversatte Kolossenserbrevet fra græsk til latin, se CC:3, »Epistola ad Colossenses«, i *SKS* 17, 162-165. Her oversætter SK kap. 1,14 således: »in quo habemus redemptionem sanguine ejus, remissionem peccatorum«, s. 162,23f.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 26

◀ **Collegiet** : sigter formentlig til et kollegiehefte med notater fra eksegetiske forelæsninger over bl.a. Kolossenserbrevet. Sådanne 'kollegier', også kaldt 'kollegieabonnementer', blev afskrevet i et større antal og udbudt enten til salg el. til leje. Om den alm. praksis, at de studerende ofte læste 'kollegier' i stedet for at følge den pågældende forelæsningsrække, se fx M.G.G. Steenstrup *Det theologiske Studium ved vort Universitet*, Kbh. 1848, s. 12f.: »Imidlertid maa man ikke tro, at selv de, der benytte den trykte Litteratur og forsømme Forelæsningerne paa Universitetet, derfor aldeles undvære Nyttens af dem; da Examensforholdene med Jernhaand har bundet de Studerende til Forelæsningerne, saa maa alle kjende enhver Docents Behandling af hans Gjenstand. Man er da henvist til de afskrevne Kollegier (...). Omendskjønt Kollegieabonnementerne ikke ere anlagte af Universitetet, eller staa under dets Opsyn, tjene de dog til at fuldstændiggjøre dets Virksomhed og stille sig saaledes ved Siden af Universitets-Bibliotheket og andre Bibliotheker til Studiernes Fremme.« Og videre s. 84: »de før omtalte Kollegieabonnementer ere de Bibliotheker, hvor de forskjellige Udgaver, Aargange af Kathederlitteraturen findes til Udlaan; flere Studerende vide fra Kollegieabonnementerne, hvad Docenterne lære, end fra Universitetets Avditorier.«

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 27

◀ **Collegiet »altsaa betegner απολυτρωσις ... liberationem a peccatis.«** : Citatet er ikke verificeret. – **απολυτρωσις**: gr. (apolýtrōsis), løskøbelse, befrielse, forløsning. – **non solum ... sed liberationem a peccatis**: lat., ikke alene straffens eftergivelse, men befrielse fra synderne.

I trykt udgave: Bind 27 side 60 linje 31

◀ **Coloss 1, 24. παθημασιν υπερ υμων** : forkortet citat fra Kol 1,24: »ἐν τοῖς παθήμασιν ὑπὲρ ὑμῶν« (i lidelserne på grund af jer (se følgende kommentar)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 6

◀ **ita etiam 2 Timoth: 2, 10 ... υπεγ non vertend: pro sed propter** : lat., således også 2 Tim 2,10; noget lignende findes om Kristus, derfor den klassiske læresætning om den passive fyldestgørelse, dvs. at Kristus bar alle menneskers straffe; hvis vi tager hensyn til andre steder i NT, siges dette i virkeligheden med samme ret om apostlene, følgelig skal υπέρ (hypér) ikke oversættes: for, men på grund af. I 2 Tim 2,10 skriver Paulus: »Derfor taaler jeg Alting for de Udvalgtes Skyld, at de og skulle [også skal] faae den Saliggjørelse, som er i Christo Jesu, med evig Salighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 6

◀ **vers 27** : »Οἷς ἠθέλησεν ὁ θεὸς γνωρίσαι, τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὃς ἐστὶ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπίς τῆς δόξης« (»hvem [sine hellige] Gud vilde tilkiendegive, hvor stor denne Hemmeligheds herlige Riigdom er iblandt Hedningerne, hvilken er Christus iblandt Eder, det Herlighedens Haab« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 13

◀ **oversætte** : SKs lat. oversættelse af Kol 1,27 lyder således: »quibus voluit deus significare, quæ sit copia gloriæ hujus mysterii inter gentes, qui est Chr: [Christus] in vobis, spes gloriæ«, CC:3 (60,26), i SKS 17, 163,5-7.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 13

◀ **Constat Judæos ... signum externum foederis cum Deo facti** : lat., Det er bekendt, at jøderne altid har tillagt omskærelsen den største betydning, for den var et ydre tegn på den pagt, de havde sluttet med Gud. – Kommentar relateret til Kol 2,11: »' Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε προτομῇ ἀχειροποιήτω, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος(τῶν ἁμαρτιῶν) τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ« (»I ham [Kristus] ere I og [også] omskaarne med en Omskærelse, som ikke er gjort med Hænder, ved Afførelse af det syndige Legeme i Kødets, ved Christi Omskærelse« (NT-1819)), jf. *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 14

◀ **Ita dicit Philo circumcisio est ἐκτομή των ἡδονων** : lat. og gr., Således siger Filon, at omskærelsen er ἐκτομή τῶν ἡδονῶν (bortskæring af lyster); se *De specialibus legibus* (Om de specielle love), 1. bog »De circumcisione« (Om omskærelse), 211, hvor Filon tolker omskærelse symbolsk. – **Philo**: el. Filon, gr.-jødisk filosof (o. 20 el. 10 f.Kr. - o. 45 e.Kr.), f. i Alexandria, hvor han tilhørte de ledende kredse inden for den store jødiske menighed.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 16

◀ **Sens: ratione quidem physica non ... adstricti estis.**« : lat., Meningen: I er altså ikke omskåret på en fysisk måde, men ved omskærelsen, ved såvel at undlade enhver synd som ved at dyrke enhver dyd er I bundet til den kristne lære. Parafase af Kol 2,11.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 17

◀ **Circumcisio igitur indicat obligationem moralem** : lat., Omskærelsen kundgør nemlig en moralsk forpligtelse.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 19

◀ **Collos: 2,22 α εστι παντα εις φθοραν τη αποχρησει** : citat fra Kol 2,22: »'Α ἐστὶ πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει«, jf. *Novum Testamentum graece*. Om betydningen, se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 21

◀ **Nonnulli statuunt esse verba Pauli ... omnia per usum pernicioosa sunt** : lat., Nogle påstår, at Paulus med disse ord medgiver modstanderne noget: for det er sikkert, at alt skader ved misbrug – andre tilskriver ordene til selve lærerne: om alle disse ting skader ved brug – dog snarere til Paulus, der erklærer: der er ingen kraft i sådanne forskrifter, men de er alle skadelige ved brug. – **Pauli**: 53,29.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 21

◀ **αποχρησις enim sæpe indicat usum** : gr. og lat., ἀποχρήσις (apochrēsis) betyder nemlig ofte brug. Sml. artiklen »'Απόχρησις« (gr., »Απόchrēsis«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74; bd. 1, s. 149, hvor ordets betydning angives således: »consumtio rei per usum [opbrug af en ting ved brug], das *Verbrauchen, Aufbrauchen*«.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 26

◀ **2 Thess:** : SK oversatte Andet Thessalonikerbrev fra gr. til lat., se CC:5, i SKS 17, 169-171.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 28

◀ **Opponuntur sibi in omnibus hisce ... ab altera parte o κατεχων** : lat. og gr., I alle disse vers her opstilles mod hinanden [på den ende side] ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας (syndens menneske), ὁ ἀντικείμενος (modstanderen), ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀπωλείας (fortabelsens menneske) og på den anden side ὁ κατέχων (den, der holder tilbage el. igen). – **ο ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας**: citat fra 2 Thess 2,3. – **ο ἀντικείμενος**: citat fra 2 Thess 2,4. – **ὁ υἱος τῆς ἀπωλείας**: citat fra 2 Thess 2,3. – **ο κατεχων**: citat fra 2 Thess 2,7. Jf. *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, bd. 1-2, 4. udg., Halle 1829 [1797], ktl. 14-15 (forkortet *Novum Testamentum graece*).

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 29

◀ **Omnes fere interpretes antiquiores ... Paulus docet prope eminere** : lat., Omtrent alle den protestantiske kirkes ældre fortolkere forklarede det med de romerske ypperstepræster og kejseren. Men herimod taler det, som Paulus lærer er lige ved at manifestere sig. – **Paulus**: 53,29.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 32

◀ **Hugo Grotius explicat ... auctoritatem multitudinemque copiarum** : lat. og gr., Hugo Grotius forklarer ἀπολλύμενος osv. med Caligula, ὁ κατέχων med Vitellius, på det tidspunkt guvernør over Syrien og Palæstina, hvis indflydelse og mængde af tropper Caligula frygtede. Her refereres til *Hugonis Grotii Annotationes in Novum Testamentum*, ny udg. ved C.E. de Windheim, bd. 1 og bd. 2,1-2, Erlangen og Leipzig 1755-57 [1641-50]; bd. 2,2, s. 724, sp. 1 - 726, sp. 2, og s. 733, sp. 1-2. – **Hugo Grotius**: (1583-1645), holl. jurist, retsfilosof, teolog og digter, fra 1607 generaladvokat for provinsen Holland og fra 1613 stadsadvokat for Rotterdam. – **ἀπολλύμενος etc**: egl. ὁ ἀπολλύμενος (ho apollýmenos), den, der går til grunde, den fortabte, osv.; sigter formentlig til ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας samt ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας og ὁ ἀντικείμενος (61,29). – **Caligula**: Caius el. Gajus Cæsar Augustus Caligula (12-41 e.Kr.), fra 37 rom. kejser; blev efter sin udnævnelse til kejser beruset af sin magt, som han mente var guddommelig; han foretog talrige henrettelser, blev selv sindssyg og snigmyrdet. – **Vitellio**: if. Grotius er der tale om Lucius Vitellius den ældre (o. 5 f.Kr. - 51 e.Kr.), rom. konsul; i 35 guvernør over Syrien, afsatte i 36 Pontius Pilatus pga. klage fra Samaria, støttede både kejser Caligula og kejser Claudius.

I trykt udgave: Bind 27 side 61 linje 35

◀ **Obstat tempus ... P: loquitur de tempore futuro** : lat., Tiden taler dog imod. Der er nemlig udbredt enighed om, at brevet blev skrevet efter Caligulas død; Paulus taler om fremtiden.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 3

◀ **H: G: ex conjectura statuit epistolam esse scriptam antea** : lat., Hugo Grotius formoder, at brevet blev skrevet før. Her refereres til Hugo Grotius' indledning («Praefatio») til 2 Thess i *Hugonis Grotii Annotationes in Novum Testamentum* bd. 2,2, s. 715-717, hvor Grotius argumenterer for, at 2 Thess må være skrevet før de andre Paulus-breve og før Caligulas død.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 5

◀ **Bastholm explicat de Nerone ... Burrhum et Senecam** : lat., Bastholm forklarer det med Nero, hvis grusomhed i nogen tid blev tøjlet af Burrhus og Seneca. Her refereres til *Det Nye Testamente oversat efter Grundsproget og oplyst med Anmerkninger* af C. Bastholm, bd. 1-2, Kbh.1780; bd. 2, s. 246, hvor Bastholm i en note til 2 Thess 2,4 udtrykker den opfattelse, at 'modstanderen' må være kejser Nero, dvs. Nero Claudius Cæsar (37-68), rom. kejser 54-68 e.Kr. – **Bastholm**: Christian Bastholm (1740-1819), da. teolog og præst; fra 1768 præst i Smyrna, fra 1772 ved Kastellet, fra 1777 ved Skt. Olai i Helsingør, fra 1778 hofprædikant og fra 1783 kgl. konfessionarius. – **Burrhum**: Sextus Afranius Burrhus el. Burrus (d. 62 e.Kr.), præfekt i den rom. livgarde (prætorium); var sammen med Seneca lærer for den unge Nero og søgte senere som rådgiver sammen med Seneca at dæmpe kejser Neros voldsomme og grusomme regime; blev måske forgiftet af Nero. Omtales ikke af Bastholm. – **Seneca**: Lucius Annaeus Seneca (o. 4 f.Kr. - 65 e.Kr.), rom. politiker, forf. og stoisk filosof; blev i 65 beordret af kejser Nero til at begå selvmord. Omtales ikke af Bastholm.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 7

◀ **Recentiores explicarunt ... vastationem retardabant** : lat. og gr., Nyere fortolkere har forklaret det med Jerusalems undergang; så er ὁ ἀπολλύμενος [61,35] det israelitiske folk, udtrykkeligt de farisæiske rabbinere, eller Flavia-slægten (Titus og Vespasian), ὁ κατέχων [61,29] navnlig de kristne blandt jøderne, der med deres pietet en tid forhalede ødelæggelsen. – **Flaviana**: Flavius er navnet på en rom. slægt, der talte kejserne Vespasian, Titus og Domitian. – **Titus**: Titus Flavius Vespasian(us), kendt som Titus (39-81), rom. kejser 79-81; havde kommandoen over den rom. hær i Judæa, indtog og ødelagde Jerusalem i år 70. –

Vespasian: Titus Flavius Vespasian(us) (9-79 e.Kr.), rom. kejser 69-79.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 9

◀ **Obstat (1) contextus ... de excidio singularum urbium.)** : lat., Imod det taler (1) konteksten, som lærer, at talen handler om den yderste dom, om alle tings universelle forvandling, ikke om enkelte byers tilintetgørelse.)

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 13

◀ **Adhibet P: nomina numm: singl: ... hoc sumere sensu colectivo** : lat., Paulus bruger substantiverne i ental, derfor er det en vilkårlighed at udlægge dem i kollektiv betydning.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 16

◀ **Koppe expl: o απολ. de omnibus impiis ... 2) articulus ó** : lat. og gr., Koppe forklarer ó απολλύμενος [61,35] med alle de ugudelige og ó κατέχων [61,29] med apostlen selv, men imod det taler: 1) at den kollektive betydning er vilkårlig, og 2) artiklen ó. Der refereres her til Koppes udlægning af hhv. 2 Thess 2,10 og 2,7 i »Paulli epistola utraque ad Thessalonicenses«, s. 80 og s. 76f., i *Novum Testamentum graece perpetua annotatione* bd. 6 (54,24).

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 18

◀ **Statuendum est ap: indicasse ... ne odium sibi contraheret** : lat. og gr., Det må antages, at apostlen [Paulus] angav thessalonikernes private anliggender, og at ordene skal forstås om de to øvrigheds personer, der modstod hinanden, og muligvis havde ó αντίκειμενος [modstanderen (61,29)] den højeste magt blandt thessalonikerne; derfor undviger apostlen klarhed for ikke at pådrage sig had.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 21

◀ **Sensus sic constituendus erit ... demum sua consilia patefaciet** : lat., Meningen skal fastsættes således: Der er, som I ved, iblandt jer en mand særdeles fjendsk imod Kristi navn, der er dog en anden, som forsvarer hans navn, bliver han ryddet af vejen, vil den ugudelige omsider afsløre sine hensigter.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 26

◀ **Sed res privatæ Thess: ... Hic igitur locus in medio reliquendus est** : lat., Men thessalonikernes private anliggender er os ukendte. Og det er heller ikke underligt, at Paulus talte på en dunklere måde om disse anliggender, ordene selv viser nemlig, at Paulus tidligere havde talt med dem om disse anliggender. Dette sted skal derfor forblive i det uvisse.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 29

◀ **Om Ordene ευλογειν ... επικαταρατος** : forkortet gengivelse af overskriften over ekskurs I, »De vocabulorum ευλογειν, ευλογητος, ευλογία, et καταρασθαι, επικαταρατος, καταρα, in N. T. significatione«, lat. og gr. (»Om betydningen af ordene εύλογείν, εύλογητός, εύλογία og καταράσθαι, έπικατάρατος, κατάρα, i NT«), i *Epistolae Catholicae graece perpetua annotatione illustratae* af D.J. Pott, bd. 2, Göttingen 1790 (forkortet *Epistolae Catholicae graece*), s. 269-277; s. 269. – David Julius Pott (1760-1838), ty. teolog; fra 1786 privatdocent, fra 1787 ekstraordinær og fra 1788 ordinær prof. i teologi i Helmstädt, 1810 dr.theol. og prof. samt konsistorialråd i Göttingen.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 34

◀ **Disse Ords sande Betydning ... ברך, ברוך, ברכה, ארר, קלל, ארור, קללה** : frit excerpt fra indledningen til ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 269, l. 5-12. – **ברך**: hebr., בָּרַךְ, i piel, velsigne. – **ברוך**: hebr., בְּרוּךְ, participium passiv, velsignet. – **ברכה**: hebr., בְּרָכָה, velsignelse. – **ארר**: hebr., אָרַר, forbande. – **קלל**: hebr., קָלַל, være ringe, foragtet, i piel קָלַל, forbande. – **ארור**: hebr., אָרוּר, participium passiv, forbandet. – **קללה**: hebr., קְלָלָה, forbandelse.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 36

◀ **1. om ευλογ., ευλ. ευλ:** : if. ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 270, l. 1-2: »ευλογειν [eulogéin], ευλογητος [eulogētós], et [og] ευλογία [eulogía]«.

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 38

◀ **Disse bruges A om Msk: 1) naar Msk: velsigne andre Msk: ... γ) hilse Een** : da. excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 270, l. 8-13. SK opdeler i underpunkter vha. de gr. bogstaver α, β og γ. Under betydningen γ skriver Pott: »vel denique *salutare* atque *valedicere*« (»eller dernæst at *hilse*

og at sige farvel«).

I trykt udgave: Bind 27 side 62 linje 39

◀ **Det bruges ... især om Patriarcherne ... Heb: 7, 1 ... Mc: 10, 16. Luc: 2, 34. 1 Cor: 4, 12** : da. excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 270, l. 13 - s. 271, l. 3. – **Patriarcherne:** sigter til de tre patriarker Abraham, Isak og Jakob (jf. patriarkhistorierne i 1 Mos 12-50).

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 3

◀ **β) Mth: 5, 44. Luc: 6, 28. Act: 3, 26. Rom: 12, 14. 1 Pet: 3, 9** : citat fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 271, l. 5-6. – **Act:** forkortelse for Acta (lat., gerninger), gængs forkortelse for Acta Apostolorum, Apostlenes Gerninger.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 7

◀ **γ) Denne Betydning synes mig ... at nedbede noget Godt ogsaa tilstede** : se følgende passage i ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 271: »Tertia denique *valedicendi* significatio verbi ευλογειν, בָּרַךְ, deprehenditur Luc. 24, 50. 51. (...) et ευλογημενος in ipsis *salutandi formulis*, beneprecandi tamen sensu, legitur. Luc. 1, 28. 42 et Matth. 21, 9. coll. 23, 39. Marc. 11, 9. 10. Luc. 13, 35. 19, 38. Joh. 12, 13«, lat., gr. og hebr. (»Dernæst findes den tredje betydning af ordet ευλογειν, בָּרַךְ, at sige farvel, i Luk 24,50. 51. (...) og ευλογημενος læses i selve formlerne for det at hilse, dog med den mening at ønske en noget godt, at lykønske en, i Luk 1,28.42 og Matt 21,9, se også 23,39; Mark 11,9.10; Luk 13,35; 19,38; Joh 12,13«).

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 9

◀ **Af disse Verbets ... Betydninger kommer naturligvis Subst:** : se følgende passage i ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 271: »Jam a varia hac verbi ευλογειν significatione nomen etiam ευλογιας similem significationis varietatem mutuatur, siquidem *modo pro benedictione solo ore pronuntiata*, I Cor. 10, 16. Hebr. 12, 17. I Petr. 3, 9«, lat. og gr. (»Af disse forskellige betydninger af ordet ευλογειν antager nu ogsaa substantivet ευλογια en lignende forskellighed af betydninger, skønt kun for en blot mundtligt udtrykt velsignelse 1 Kor 10,16; Hebr 12,17; 1 Pet 3,9«).

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 14

◀ **forekommer ευλογια i ond Betydning Rom: 16, 18** : forkortet excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 272, l. 3-5.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 16

◀ **2) om Msk. mod Gud ... at prise ham paa en hvilken som helst Maade** : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 272, l. 14-19.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 18

◀ **Saaledes bruges det om Jesus mod Gud Mth: Mth: 14, 19; 26, 26** : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 272, l. 20-22.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 20

◀ **om Msk: i Almindl: Luc: 1, 64. 24, 53. Jac: 3, 9 etc.** : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 272, l. 22-23.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 22

◀ **Heraf er Ordet ευλογητος ... enten θεος staaer ell ei** : forkortet excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 273, l. 1-9. – **θεος:** gr. (θεός), Gud.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 23

◀ **B. siges Gud ευλογειν** : refererer til overskriften på pkt. II i ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 273f.; s. 273.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 25

◀ **1) Msk: כ: vise dem Velgjerninger. Heb: 6, 14. etc** : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 273, l. 20-21.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 26

◀ **her af Talemaaden ευλογημενος του Θεου** " ברוך Mth. 25, 34 : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 273, l. 23 - s. 274, l. 1. – **ευλογημενος του Θεου**: gr., Guds velsignede. – " ברוך : forkortelse for: יהוה ברוך, hebr., Herrens velsignede, jf. fx 1 Mos 24,31, som også anføres af Pott, s. 274, l. 1.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 26

◀ **2) velsigne andre Ting ... Saaledes Heb: 6, 7 om Jorden** : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 274, l. 9-18. – **Gen**: gængs forkortelse for Genesis (gr., 'frembringelse', 'tilblivelse'), betegnelse for Første Mosebog.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 28

◀ **Heraf følger ... de modsatte Begreber. καταρ. επικ** : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 274, l. 20-21. Her anfører Pott følgende gr. ord: »καταρασθαι [katarásthai], επικαταρατος [epikatáratos], et [og] καταρα [katára]«.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 32

◀ **A om Msk: mod** : refererer til overskriften på pkt. I i ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 275.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 35

◀ **1) andre Msk: Jac: 3, 9 ... Rom: 12, 4** : forkortet excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 275, l. 3-11.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 36

◀ **2) Ting. Mc. 11, 21** : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 275, l. 18-20.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 38

◀ **B. om Gud** : refererer til overskriften på pkt. II i ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 275-277; s. 275.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 39

◀ **1) Mskene. da betyder det at straffe ... Gal: 3, 10. 13** : excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 276, l. 1-6.

I trykt udgave: Bind 27 side 63 linje 40

◀ **2) om Ting ... Subst: καταρα ... Heb: 6, 7. om Jorden ... blive ufrugtbar** : sammentrængt excerpt fra ekskurs I i D.J. Pott *Epistolae Catholicae graece* bd. 2, s. 276, l. 22 - s. 277, l. 6.

I trykt udgave: Bind 27 side 64 linje 1

◀ **Marheineke** : Philip(p) Konrad Marheine(c)ke (1780-1846), ty. evangelisk teolog; fra 1805 prof. i Erlangen, fra 1807 i Heidelberg og fra 1811 i Berlin. Marheineke var stærkt inspireret af Hegel og stod som en af de fremmeste repræsentanter for den højrehegelianske spekulative teologi. Sml. Papir 1:1 med SKs excerpter fra bd. 1 af Marheinekes *Geschichte der deutschen Reformation* bd. 1-4, Berlin 1816-34.

I trykt udgave: Bind 27 side 64 linje 5

◀ **»der Skepticismus ... mittelst eines Wissens von Gott geltend machen kann.«** : citat fra Marheineke *Die Grundlehren der christlichen Dogmatik als Wissenschaft*, 2. på ny udarbejdede udg., Berlin 1827 [1819], ktl. 644, s. 4. SK skriver det indledende 'der' med lille begyndelsesbogstav og 'Zweifel' for 'Zweifeln' samt udelader 'irgend' efter 'mittelst'.

I trykt udgave: Bind 27 side 64 linje 6

◀ **Fraregnet, at denne Nægtelse af det Onde ... dermed dets Sandhed** : sammentrængt excerpt fra »XVII. Vorlesung« i Franz Baader (67,1) *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Erstes Heft«, Stuttgart og Tübingen 1828, ktl. 396, s. 104, l. 11-23. – **Fraregnet ... modsiger ---**: Baader har: »Abgerechnet indeß, daß diese Läugnung des Bösen der Ueberzeugung der Zurechnung unmittelbar widerspricht, und das Gewissen wie die Religion Lügen straft«. – **Kreaturets**: skabningens.

I trykt udgave: Bind 27 side 64 linje 13

◀ **En 3^{die} Vildfarelse er den Kantiske ... og afsluttet i ham** : excerpt fra »XVII. Vorlesung« i *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Erstes Heft«, s. 105, l. 7-11. – **Kantiske**: sigter til Immanuel Kant (1724-1804), ty. filosof; 1755-69 privatdocent, fra 1770 prof. ved universitetet i Königsberg.

I trykt udgave: Bind 27 side 64 linje 19

◀ **6^{te} Forelæsning** : sigter til »VI. Vorlesung« i Franz Baader (67,1) *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, Münster 1830, ktl. 396, s. 32-36.

I trykt udgave: Bind 27 side 64 linje 21

◀ **Forfatteren godtgjør ... det anthropologiske Standpunct** : sigter til indledningen til »VI. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 32, l. 17-25, hvor Baader skriver: »Nachdem ich mich in den bisherigen Vorlesungen über die Gründe erklärte, welche mich zum gesonderten Vortrage der speculativen Theologie bestimmten, (...) so wende ich mich nun zur Aufstellung jener Gründe, welche mich ferner dazu bestimmten, für den propädeutischen Theil dieser speculativen Theologie als Dogmatik, den anthropologischen Standpunct zu fassen.«

I trykt udgave: Bind 27 side 64 linje 22

◀ **1) Msk. skal være Guds Billede ... 2) Den ved Msk Fald og** : abrupt afbrudt excerpt fra »VI. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 33, l. 15-19. – **2) Den ved Msk Fald og**: Baader anfører for det andet: »der durch den Fall des Menschen und durch seine Abkehr von Gott und Zukehr zur Welt (...), eingetretenen Entstellung und Verdüsterung des Gottes-Spiegels im Menschen«.

I trykt udgave: Bind 27 side 64 linje 24

◀ **1) Dette erkjendte og erkjendelige Andet ... 2) Eller dette andet ... Følelsesløs** : excerpt fra »VII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 37, l. 11-20. – **Dette erkjendte og erkjendelige Andet**: F. Baader har: »Dieses erkannte und erkennbare Andre«. – **et Selvløs, Følelsesløs**: F. Baader har: »ein Selbstloses, Empfindungsloses, also nicht selber ein Auge, Ohr u. s. f.«

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 1

◀ **Denne falske Sucht ... kun midd ved at vække en anden** : sammentrængt excerpt fra »XVII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 90, l. 4-8.

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 8

◀ **Deus est sphaera, cujus centrum ubique, circumferentia nusquam** : lat., Gud er en kugle, hvis centrum er allesteds, hvis periferi er intetsteds. Citat fra »XVIII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 91, l. 10f.

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 10

◀ **hvad jeg erkjender det skuer ... min Skuen er fri, activ, unødt** : fri da. gengivelse af følgende stykke i »VIII. Vorlesung« i Franz Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft« (64,21), s. 42, l. 34 - s. 43, l. 2. – **unødt**: Baader har: »ungenöthigtes«.

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 12

◀ **intellig-Aand** : sigter formentlig til følgende passage i »X. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 53, l. 22-27: »Ich sage, daß man das Wort: Geist hier im Gegensatz der Materie als intelligenten Geist nimmt, obschon man auch sonst unter geistiger Substanz die nichtmaterielle Substanz versteht, in welche nichtmaterielle Seynsweise dasselbe Wesen sich führt oder geführt wird, welches aus der materiellen Substantialität ausgeführt wird.«

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 17

◀ **W=W** : Hvad der sigtes til, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 18

◀ **Nihil est in intellectu quod non ante fuit in sensu** : lat., »Intet er i forstanden, som ikke først har været i sanserne«. Citat fra »X. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 53, l. 14f. Baader tilføjer: »man meint hier den materiellen Sinn«. Se i øvrigt følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 19

◀ **Nihil est in sensu, quod non fuit in intellectu** : lat., »Intet er i sanserne, som ikke har været i forstanden«. Citat fra »X. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 53, l. 17f. Hvad denne formulering angår, henviser Baader til den ty. filosof G.W.F. Hegel; se § 8 i »Einleitung« i *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, 2. udg., Heidelberg 1827 [1817], s. 12f.: »Es ist ein alter Satz, der dem *Aristoteles* fälschlicherweise so zugeschrieben zu werden pflegt, als ob damit der Standpunkt seiner Philosophie ausgedrückt seyn sollte: nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu; – es ist nichts im Denken, was nicht im Sinne, in der Erfahrung gewesen. Es ist nur für einen Misverstand zu achten, wenn die speculative Philosophie diesen Satz nicht zugeben wollte. Aber umgekehrt wird sie ebenso behaupten: nihil est in sensu, quod non fuerit in intellectu, – in dem ganz allgemeinen Sinne, daß der *Nus* und in tieferer Bestimmung *der Geist*, die Ursache der Welt ist, und in dem nähern, (...) daß das rechtliche, sittliche, religiöse Gefühl ein Gefühl und damit eine Erfahrung von solchem Inhalte ist, der seine Wurzel und seinen Sitz nur im Denken hat.«

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 20

◀ **generatio unius - destructio alterius** : lat., avling af det ene – ødelæggelse af det andet. Citat fra »X. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 53, l. 27f.

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 22

◀ **immateriell** : sigter til følgende passage i »X. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 53f.: »Generatio unius destructio alterius, gleich viel ob dieses Wesen ein selbstisches (intelligentes) ist oder nicht, wenn es schon im letztern Falle doch nur erstem seine immaterielle Seynsweise (Einfachheit) verdankt, und also besser ein vergeistigtes Wesen (spiritueux) heißt, als Geist (esprit).«

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 22

◀ **Usteri** : Leonhard Usteri (1799-1833), schweizisk, protestantisk teolog og pædagog; fra 1824 prof. ved universitetet i Bern (57,3).

I trykt udgave: Bind 27 side 66 linje 26

◀ **Vel paastaaer v. B, at det Onde ... pag 84 ... ved andre onde Væsener end Msk.** : se fx XV-XVIII forelæsning i Franz Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Erstes Heft« (64,13), s. 91-113. Og se følgende passage i »XVI. Vorlesung« i *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft« (64,21), s. 84, l. 21-29: »Denn wie man in der Welt das Vorhandenseyn intelligenter Wesen (ausser dem Menschen) neben den nichtintelligenten zu läugnen, keinen vernünftigen Grund hat, so kann man auch den Einfluß nicht läugnen, den erstere auf den Menschen im guten wie im nichtguten Sinne ausüben, und dieser ist um so mehr des Schutzes und der Schirmung gegen diesen letztern Einfluß bedürftig, je versteckter und gleichsam verlarvter solcher sich geltend zu machen pflegt.« – **v. B:** Franz X. von Baader (1765-1841), ty. katolsk filosof og teolog; fra 1826 prof. i München.

I trykt udgave: Bind 27 side 67 linje 1

◀ **Msk. Skabelse ... forudsætter en Grund als locus (pag 87.)** : refererer til følgende passage, indeholdende citat af den nyplatoniske filosof Proclus, el. Proklos (5. årh.), i »XVII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 86, l. 10 - s. 87, l. 8: »So drückt sich (...) Proclus über das Verhältniß der Ursache zum Grunde, so wie jenes zum Verursachten, endlich über die causa sui [lat., årsag til sig selv] und causa alterius [lat., årsag til en anden], auf folgende Weise aus. 'Die Einheit ist das, was zugleich Ursachliches und Geursachtes ist, und sie ist nur darum selbständig, weil sie sich selber nie verläßt, und von sich selber ausgehend, doch immer wieder zu sich selber sich hinwendend ist, was nicht der Fall bei der emanenten Production ist, welche ausser sich (in einem andern, von sich unterschiednen, also bereits ihm *vorausgesetzten* Grund als locus [lat., sted]) und nicht in sich besteht' weshalb auch hier nicht die Identität des Wesens (Homousie) statt findet, und das Verursachte dem Ursächlichen nur ähnlich oder dessen Bild ist.«

I trykt udgave: Bind 27 side 67 linje 10

◀ **Man maa skilne Grundvæsenet ... fra ... (Aand, Sjel, Legeme)** : excerpt fra »XI. Vorlesung« i Franz Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft« (64,21), s. 60, l. 15-19. – **Grundkræfter:** Baader har: »Wurzelvermögen«.

I trykt udgave: Bind 27 side 67 linje 15

◀ **Msk. gik vel fuldk ... Istedetfor hans gudd. Aand ... en anden -** : abrupt afsluttet excerpt fra »XI. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 61, l. 6 - s. 62, l. 7. – **Guds Væren:** Baader har: »die Selbheit Gottes«. – **aandig:** Baader har: »vergeistigt«. – **Forkerthed:**

Baader har: »*Versetzung*«. – **Istedetfor hans gudd. Aand blev ham en anden:** Baader har: »Anstatt seines göttlichen Geistes ward ihm ein anderer, anstatt seiner wahrhaften Seele eine andre, und so auch anstatt seines wahrhaften Leibes ein anderer beigegeben, womit er sich denn auch aus seiner frühern immateriellen Existenzweise in die materielle eingeführt fand.«

I trykt udgave: Bind 27 side 67 linje 21

◀ **3 Hefte** : sigter til Franz Baader (67,1) *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, Münster 1833, ktl. 396, s. 1-64.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 1

◀ **Msk: befinder sig bestandig i ... de ikke-intelligente Naturvæsener** : frit excerpt fra »I. *Vorlesung*« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 8, l. 1-10. Fremhævelserne er SKs. – **rapport:** Baader har: »Bezug (Rapport), Verhältnisse oder Gemeinschaft«.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 2

◀ **Af disse 5 er et nemlig det til Gud centralt par excellence** : findes ikke direkte udtrykt hos Baader, men han benytter lidt senere i en anden sammenhæng udtrykket 'p. exc.', par excellence.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 4

◀ **2^{den} Forelæsning** : *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 11-14.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 6

◀ **3^{die} Forelæsning** : *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 14-18.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 7

◀ **Vilde man indvende ... som et Lys, at forske videre** : frit excerpt fra »III. *Vorlesungen*« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 14, l. 7-16. Baader fremhæver 'Gabe' og 'Aufgabe'. – **Theologien:** Baader har: »die Theologie (Dogmatik)«.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 8

◀ **1) Man maatte ikke sammenblende ... (Sabaismus)** : gengivelse af hovedtanken i pkt. 1 i »VII. *Vorlesung*« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 29, l. 24 - s. 30, l. 8. – **(Sabaismus):** Baader har: »Sabaismus oder Gestirndienst«.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 14

◀ **2) Maa man ikke tro ... graphisk ell. beskrivende Astronomie** : da. gengivelse af indledningen til pkt. 2 i »VII. *Vorlesung*« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 30, l. 9-11.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 16

◀ **3) ogsaa den blot beskrivende Kundskab ... vore optiske Instrumenter** : da. gengivelse af indledningen til pkt. 3 i »VII. *Vorlesung*« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 30, l. 23-27.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 19

◀ **4) Denne Astrologie ... refererede sig til en ell. anden Cultus** : fri da. gengivelse af indledningen til pkt. 4 i »VII. *Vorlesung*« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 30, l. 31-35. Baader fremhæver 'Cultus'.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 23

◀ **Vi skilne Valgfrihed ell: Vilkaarlighed ... hverken fixert god ell. ond** : excerpt fra indledningen til »XVII. *Vorlesung*« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft« (64,21), s. 84, l. 31 - s. 85, l. 19. Fremhævelserne er SKs.

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 25

◀ **Dersom alt værende ... saa havde Intet værende en Aarsag** : fri da. gengivelse af følgende stykke i »XX. *Vorlesung*« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 104, l. 21-24. Baader skriver, at dette bl.a. er bevist af Proclus, el. Proklos (67,10).

I trykt udgave: Bind 27 side 70 linje 31

◀ **Saaledes bestod ingen Videnskab ... (per causas scire)** : fri da. gengivelse af følgende stykke i »XX. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 105, l. 5-7. Baader skriver, at dette er sagt af Proclus (67,10). – **per causas scire**: lat., at vide gennem årsagerne.

I trykt udgave: Bind 27 side 72 linje 1

◀ **Saa bevæger et saadant Legeme sig ... bestandig som det samme** : fri, abrupt afsluttet, da. gengivelse af følgende stykke i »IV. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 19, l. 20-26: »so bewegt sich auch ein solcher Körper überall frei in diesem Medium, indem er überall von ihm getragen werdend in ihm ruht oder gründet. Dieses Medium tritt ihm nirgend und nie als ein *andres*, wenn schon immer *anderst* entgegen, und zeigt sich überall als dasselbe Objekt seines Objekts, so wie als das Subjekt seines Subjekts.«

I trykt udgave: Bind 27 side 72 linje 3

◀ **ein gottloses Sein** : sigter formentlig til følgende passage i »VIII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 32f.: »so wie du Gott suchst, so findest du mit und in Ihm beide, dich und die Natur; wie du aber Gott nicht suchst, d. h. dein Suchen aus Gottes Suchen herausziehst, so findest du auch weder dich noch die Natur mehr, oder verlierst sie beide. Im Vorbeigehen bemerke ich hier, daß vielleicht die Menschen nie so weit von Gott und der Natur abgekommen und so tief in sich verfallen sind, als gegenwärtig, und daß sie, wenn sie schon nie unwürdiger der Hilfe Gottes und der Natur sich zeigten, doch sicher diese Gottesleere und Naturleere nie qualvoller fühlten, als gegenwärtig.« Se også »II. Vorlesung« i *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Zweites Heft«, s. 15, l. 24-29. Se endvidere »V. Vorlesung« i *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Viertes Heft«, Münster 1836, s. 26, l. 27-31, hvor Baader skriver: »Um für sich seyn zu können und nicht für Gott, sollte die Creatur [skabningen] auch absolut von sich seyn können, da sie aber dieses nicht kann, da sie zwar als wollend, nicht aber als seyend gottlos seyn kann, so findet sie sich in jenem Widerspruche befangen.«

I trykt udgave: Bind 27 side 72 linje 7

◀ **X. Theologerne have gjerne enhver Kausalitets som saadan** : sammentrængt excerpt fra »X. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 40, l. 9-26. – **Duplicitet**: dobbelthed. – **da begge igjen gaaende ... fælleds Virker**: Baader har: »da beide in einander gehend wieder in Eine Aktion als gemeinsamen Wirker ausgehen«. – **Triplicitet**: tredobbelthed.

I trykt udgave: Bind 27 side 72 linje 9

◀ **Expansivitet** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 27 side 72 linje 20

◀ **Hvad Phys. ell. Naturphilos. ... som Midte staaer indenfor og over begge** : da. gengivelse af følgende stykke i »X. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 41, l. 3-13. – **Phys. ell. Naturphilos.**: fysikerne og naturfilosofferne. – **Sensation**: Baader har også »Sensation«, sansning, sansefølelse.

I trykt udgave: Bind 27 side 72 linje 21

◀ **Hvorved** : indleder den følgende hovedmening i »X. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 41, l.15: »Wobei ich nur (...)«.

I trykt udgave: Bind 27 side 72 linje 29

◀ **Erkjendelsens Imp** : 74,16.

I trykt udgave: Bind 27 side 72 linje 30

◀ **af et Værendes givne Vanform ... Elementers Forkeerthed** : sammentrængt da. gengivelse af følgende stykke i »XII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 52, l. 22-24. Fremhævelsen er SKs. – **Vanform**: Baader har her: »Miß- oder Ungestalt«. – **Forkeerthed**: Baader har: »Entstellung und Versetzung«.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 2

◀ **Denne Sætning anerkjender ... Konfigurationer af samme Elementer** : da. gengivelse af det indledende stykke i den anden note, s. 53, i »XII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«. – **Denne Sætning**: Noten er anført ved slutningen af følgende passage, s. 52f.:

»Was nämlich die erstern oder die Naturphilosophen betrifft, so nehmen sie diese Naturgestalt für die primitive, allein mögliche und also normale, weswegen sie alle Ungestalt in ihr läugnen oder als einen Schein wegzuerklären bemüht sind, und weswegen sie denn auch keine Ahndung davon haben können, *daß auch die Zusammengesetztheit dieser materiellen-zeitlichen Gebilde mit der Versetztheit ihrer constitutiven Elemente zusammenfällt*, oder daß nicht der Hinzutritt oder Abgang eines der letztern ein Gebilde zusammengesetzt oder einfach macht, sondern blos die bestimmte Weise der relativen Stellung oder Verbindung derselben Elemente.« – **som:** Baader har: »so wie«.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 4

◀ **destructio unius - constructio alterius** : lat., ødelæggelse af det ene – opbygning af det andet. Citat fra »XII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 49, l. 15f.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 7

◀ **XIII. Ordet Sandhed ... den staaende og flydende Væren** : da. gengivelse af indledningen til »XIII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 54, l. 5-10. – **Philos.:** filosoffer. – **Plato:** el. Platon (427-347 f.Kr.), gr. filosof, elev af Sokrates.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 8

◀ **Herimod taler Erfaring ... ligesom imøde, ja paanøder sig** : excerpt fra »XIII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 54, l. 26 - s. 55, l. 2. – **Herimod:** Baader har: »Gegen diese Annahme einer Indifferenz des Erkannten gegen sein Erkenntsein (...)«.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 14

◀ **Erkjendelsens Imp. - En Uvidenhed kan være Forbrydelse** : sigter formentlig til følgende passage i »XIII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 55, l. 2-8: »Weswegen es ein Irrthum ist, falls man mit *Kant* keinen Imperativ des Erkennens zugiebt, und diese aufgegebenne Erkenntniß sich nur als subjektives Postulat deutet. Im Gegentheil hat man eine Unwissenheit anzuerkennen, welche Verbrechen, nicht blos Gebrechen ist, d. h. eine gebotne Erkenntniß, wie man im Gegentheil eine verbotne Erkenntniß anzuerkennen hat.«

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 16

◀ **Et tredobbelt Forhold ... (vexelviis ell. eensidig nach oben nach unten** : excerpt fra »XIII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 55, l. 10-13.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 17

◀ **I sidste Betyd. tage Logikerne detcognoscibile** : excerpt fra »XIII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 55, l. 18f. – **cognoscibile:** lat., som kan erkendes. Ordet optræde igen, l. 27, hvor der er tale om at betragte Gud »nur als ein Cognoscibile«.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 20

◀ **De ahnede ikke den Fundamentalsandhed ... bestemt af en Intelligents** : fri da. gengivelse af følgende stykke i »XIII. Vorlesung« i F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Drittes Heft«, s. 56, l. 3-9. – **De:** »mehrere Philosophen«, der »auf solche Weise von Gott als von einem unserm Erkennen exponirten wo nicht gar unterworfenen Objekt sprachen«. – **et sig selv bevidst Væsen (intelligent):** Baader har: »ein sich selber wissendes (intelligentes) Wesen«. – **hvad ell. det erkjendte Væsen hertil bliver bestemt af en Intelligents:** Baader har: »sei es, daß das erkannte Wesen hiezu von Einer Intelligenz bestimmt wird«.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 22

◀ **to ov** : gr. (τὸ ὄν), det værende (74,29).

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 28

◀ **Eleatikerne** : el. eleaterne, betegnelse for filosofferne fra den eleatiske skole, der har sit navn fra den jonisk-gr. koloni Elea (i dag Velia) på Syditaliens vestkyst. Skolen var en af de ældste i det gr. storrig; den blev grundlagt o. 540 f.Kr. af filosofen Xenofanes fra Kolofon og videreført af hans ven og elev Parmenides fra Elea (74,28) og igen af dennes elever, især af Zenon fra Elea; til skolen hører også feltherren Melissos fra Samos. Jf. fjerde afsnit »Darstellung der Eleatischen Philosopheme« i W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 1, s. 150-209; s. 150-153. Det bemærkes, at den løbende kolumnetitel på alle højresiderne i hele afsnittet lyder: »Philosophie der Eleatiker«.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 28

◄ **Parmenides** : filosof af den eleatiske skole (74,28). I sine »Udkast til Forelæsninger over den ældre Philosophies Historie«, trykt i *Efterladte Skrifter* (74,29) bd. 2, udg. af F.C. Olsen, 1842, s. 273-527, skriver Poul Martin Møller, s. 328f.: »*Parmenides*, / der siges at have nydt Xenophanes's Omgang og Underviisning, var efter Diogenes Laertius's Vidnesbyrd i sin fulde Kraft 504-500 [f. Kr.]. Et andet fast Punct har man ogsaa i den platoniske Fortælling, at Sokrates som meget ung holdt en Samtale med Parmenides. Det er vel mueligt, ja endog sandsynligt, at den platoniske Dialog, som fører Parmenides's Navn, er en Digtning; men at hiint Møde har fundet Sted, er dog rimeligt, eftersom Platon ogsaa paa andre Steder taler derom. – Parmenides var en riig Mand og en Mand af Indflydelse i sit Fædreland. Han gav Eleaterne Love, der ansaaes for at være saa fortrinlige, at hans Landsmænd i en vis Periode aarlig aflagde Eed paa, at de vilde overholde dem. – Han blev af Platon og Aristoteles anset for den meest udmærkede Philosoph af den eleatiske Skole. Platon omtaler ham med stor Ærefrygt«.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 28

◄ **den rene Væren** : se følgende passage i »Første Afsnit. Begyndelsesbegreberne« i »Første Kapitel. Læren om de enkelte Begreber«, »A. *Væren*« i et fragment af Poul Martin Møllers uafsluttede forelæsninger over »Ontologien eller Kategoriernes System«, holdt i vintersemestret 1837-38 (se tekstredigeringen, s. 68), trykt i *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-3, Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576 (forkortet *Efterladte Skrifter*); bd. 3, udg. af Chr. Thaarup, s. 350: »Det er blevet Skik og Brug efter Hegels Autoritet at betragte den rene Væren som den Kategorie, der ligger til Grund for Eleaternes Verdensanskuelse. Uden at afgjøre det Spørgsmaal, om hiin Philosophie med Grund jævnføres med dette Sted af Ontologien, (hvilket maaskee fra et strængt historisk Standpunct maatte benægtes), bemærkes i Forbigaaende, at τὸ ὄν [gr. (tò ón), det værende] hos Eleaterne – i Stedet for τὸ εἶναι [gr. (tò eínai), det at være] – i det Mindste ikke nøiagtig svarer til den rene Væren eller det at være, da den Hypostasering, som ligger i det græske Ord, gjør Begrebet meer concret, end det her efter sin Bestemmelse skulde være. Det danske Væren er her meer adæquat end de tilsvarende Ord hos flere andre dannede Nationer. Det franske *être* er f. Ex. mere tvetydigt saavel som det tydske *Seyn*, der, i det Mindste med den bestemte Artikel, ogsaa bruges for at betegne Indbegrebet af Alt det, som er.« Sml. G.W.F. Hegels *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. v. Henning, bd. 1,1-1,2 og bd. 2 Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1 *Die objektive Logik*, 1. afdeling »Die Lehre vom Seyn«, 1. afsnits første kap. »*Seyn*«, A, i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45; bd. 3, s. 77f.: »*Seyn, reines Seyn*, – ohne alle weitere Bestimmung. In seiner unbestimmten Unmittelbarkeit ist es nur sich selbst gleich, und auch nicht ungleich gegen Anderes, hat keine Verschiedenheit innerhalb seiner, noch nach Außen. Durch irgend eine Bestimmung oder Inhalt, der in ihm unterschieden, oder wodurch es als unterschieden von einem Anderen gesetzt würde, würde es nicht in seiner Reinheit festgehalten. Es ist die reine Unbestimmtheit und Leere.« (*Jub.* bd. 4, s. 87f.) Sml. også 1. anmærkning til »C. *Werden*«, pkt. 1 »Einheit des Seyns und Nichts«, s. 79-88; s. 79f., hvor Hegel skriver: »Den einfache Gedanken *des reinen Seyns* haben die *Eleaten* zuerst, vorzüglich *Parmenides* als das Absolute und als einzige Wahrheit, und in den übergebliebenen Fragmenten von ihm, mit der reinen Begeisterung des Denkens, das zum ersten Male sich in seiner absoluten Abstraktion erfaßt, ausgesprochen: *nur das Seyn ist, und das Nichts ist gar nicht.*« (*Jub.* bd. 4, s. 89f.)

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 29

◄ **den er almeengyldig** : se følgende passage i »A. *Væren*« i fragmentet af Poul Martin Møllers forelæsninger over »Ontologien eller Kategoriernes System«, i *Efterladte Skrifter* bd. 3, s. 348f.: »Som Begyndelse paa al Tankebestemmelse maa Begrebet Væren af alle være det meest abstracte; der lade sig ikke adskille forskjellige Bestemmelser deri som dets Indhold; det er aldeles enkelt og uopløseligt. Derfor er det umueligt at give nogen Definition derpaa i den sædvanlige Betydning af Ordet Definition. Dertil udfordredes nemlig, at der skulde gives et meer abstract Begreb, hvorunder det kunde subsumeres [underordnes, indbefattes]; men da maatte dette Begreb betragtes som et rigtigere Udgangspunct for den ontologiske Tænkning end Begrebet Væren. Begrebet Væren bliver kun defineret ved sin Plads i Kategoriernes hele System. En Følge af Værens abstracte Natur er dets Almeengyldighed.«

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 30

◄ **almindeligste** : se følgende passage i »A. *Væren*« i fragmentet af Poul Martin Møllers forelæsninger over »Ontologien eller Kategoriernes System«, i *Efterladte Skrifter* bd. 3, s. 348f.: »Alt, hvad der lader sig bestemme ved nogen anden Kategorie, som Aarsag, eller Følge, eller Substans o. s. v., lader sig ogsaa bestemme ved dette alleralmindeligste Begreb, som ligger til Grund for dem alle. Naar en af de concretere Kategorier prædiceres om et Subject, er dermed Væren indirecte prædiceret derom; derimod er med den blotte Væren ei en eneste af de øvrige Tankebestemmelser udtalt om et Subject.«

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 31

◄ **enkelt** : 74,30.

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 31

◀ **umidd.** : se følgende passage i »A. Væren« i fragmentet af Poul Martin Møllers forelæsninger over »Ontologien eller Kategoriernes System«, i *Efterladte Skrifter* bd. 3, s. 347: »Da Ontologien her foredrages uden sin videnskabelige Indledning, tages Begrebet Væren her som umiddelbart.«

I trykt udgave: Bind 27 side 74 linje 31

◀ **ikke en Distinction som om det var noget objectivt** : se følgende passage i »A. Væren« i fragmentet af Poul Martin Møllers forelæsninger over »Ontologien eller Kategoriernes System«, i *Efterladte Skrifter* bd. 3, s. 349: »Da Væren paa en abstract Maade omslutter al Virkelighed og indeholdes i alle andre Tankebestemmelser for Virkeligheden, bliver Begrebet tænkt urigtigt, hvis det omfattes som en Modsætning til Tænkning. Saaledes kan nemlig Ordet, efter sin umiddelbare Betydning, ogsaa forstaaes. Men efter den altomfattende Betydning, hvori Væren her skal tages, gjælder det saavel om alt Subjectivt som om alt Objectivt. Ogsaa Tænkningen falder under Bestemmelsen Væren. / Som Overgang til reel Tænkning eller Begyndelse hertil er Væren paa eengang baade Bestemmelse og Ikke-Bestemmelse. Denne Modsigelse gjør, at man ikke kan blive staaende ved dette Begreb, men drives derfra til andre Begreber, hvorved det fuldstændiggjøres. Den Trang til nærmere Bestemmelse, som følger med Begrebet Væren, ville [vil] vi endnu ved et Par forskellige Vendinger stræbe at bringe til klarere Bevidsthed.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 1

◀ **copula uden Prædicat og Subj.** : se følgende passage i »A. Væren« i fragmentet af Poul Martin Møllers forelæsninger over »Ontologien eller Kategoriernes System«, i *Efterladte Skrifter* bd. 3, s. 349: »Væren kan betragtes som det blotte Copula med et aldeles ubestemt Subject, der søger sit Prædicat. Det udsiger hverken, at Noget er, eller hvad det er. x er x er den Formel, hvori denne fuldkomne Mangel paa Bestemthed kan udtales. Ved denne Reflexion, at vi her af Sætningens Form kun have det blotte Copula – er –, bliver det ret anskueligt, at vi have at gjøre med en ufuldført Tanke, der kræver sit Supplement.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 2

◀ **forsaavidt er den Intet** : se følgende passage i »A. Væren« i fragmentet af Poul Martin Møllers forelæsninger over »Ontologien eller Kategoriernes System«, i *Efterladte Skrifter* bd. 3, s. 349: »Den aldeles ubestemte Væren er endnu Intet. Saaledes er man selv efter den umiddelbare Sprogbrug berettiget til at udtrykke sig. Hvad der ikke kan bestemmes ved noget Prædicat, hvad der ikke er Noget, det er Intet. (Dette er een af de flere Bemærkelser [betydninger], hvori Ordet Intet kan tages).«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 3

◀ **ΤΟ ἑΤΕΡΟΝ** : gr. (tò héteron), egl. det ene el. det andet af to; det andet, det modsatte.

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 4

◀ **ΤΑΤΕΡΟΝ** : gr. (tateron), formentlig fejl for θάτερον (tháteron), egl. det ene el. det andet af to; det andet, det modsatte.

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 4

◀ **gaaer ud af det Savn** : se følgende passage i »A. Væren« i fragmentet af Poul Martin Møllers forelæsninger over »Ontologien eller Kategoriernes System«, i *Efterladte Skrifter* bd. 3, s. 349f.: »Ved den Betragtning, at Væren er Intet, eller rettere, at den endnu for os er Intet, er den ontologiske Tankebevægelse egentlig først begyndt. Den forudsætter nemlig ligesom enhver Bevægelse to Puncter: et, hvorfra Bevægelsen gaaer ud, og et, til hvilket den gaaer hen. Ved denne Bevægelse bliver det her bragt til bestemt Bevidsthed, at der i Begrebet Væren ligger et Savn eller en Mangel. Intet betegner her den ledige Plads for et Prædicat. Den rene Væren er Intet, siger det Samme som: at være er endnu Intet, med mindre derved tænkes at være Noget. *Noget* er saaledes den nye Kategorie, som træder i Stedet for Intet, og først ved at udtale den Sætning: '*Væren er Noget*', har jeg gjort et klart Fremskridt i Tænkningen.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 5

◀ - **Grændse.** - : sml. Poul Martin Møllers »Udkast til Forelæsninger over den ældre Philosophies Historie«, trykt i *Efterladte Skrifter* bd. 2, udg. af F.C. Olsen, 1842, s. 273-527, hvor han om Parmenides' erkendelse af den rene væren bl.a. skriver, s. 331: »En af Parmenides's Sætninger om det Værende synes ved første Betragtning underlig. Han siger, 'det er ikke ubegrænset (ἀτελεύτητον (ἄπειρον)), fordi det ikke savner Noget' altså heller ikke Grændsen, 'men det er kun det ikke-Værende, der savner Alt.' – Dette skal vel sige, at det er ikke ubestemt, man tænker sig det ikke rigtigt ved at sætte og ophæve Grændser for det i en ubestemmelig Række. Her ligger den rigtige Tanke til Grund, at det Evige ei maa tænkes ved Addition, – Hegels: den slette, populære Uendelighed; – det maa tænkes at have Grændsen i sig selv – Det indslutter i

sig Alt, og har Intet uden for sig; det har ingen Væren og ingen ikke-Væren uden for sig, men det er dog afsluttet i sig selv. Nødvendigheden (ἀνάγκη, δίκη) holder det i Grændsens Baand og indslutter det rundt om.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 6

◀ **Affirmation** : bekræftelse, stadfæstelse.

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 8

◀ **det Heiberg kalder uendelige Slutninger** : hentyder til pkt. 3.α i § 144 i J.L. Heibergs *Grundtræk til Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den kongelige militaire Højskole*, Kbh. 1832 (forkortet *Grundtræk til Philosophiens Philosophie*), s. 90f.: »I Henseende til Qualiteten angives Omdømmerne at kunne være *positive, negative og uendelige*. Men ethvert Omdømme er positivt, thi enten det Almindelige, hvorunder det Enkelte subsumeres [indbefattes], er bestemt positivt eller negativt, saa er selve Subsumtionen altid en positiv Act. Desuden har Forskjellen mellem det Positive og det Negative viist sig som en Reflexions-Forskjel, hvori det Ene kun er hvad det Andet er, saa at det negative Prædicat altid er en positiv Bestemmelse af Subjectet. De negative Omdømmer ere følgelig positive. Hvad de saakaldte uendelige angaaer, da ere det saadanne, hvor Subject og Prædicat høre til hinanden gjensidigt udelukkende Sphærer, hvor følgelig ingen Subsumtion, og altsaa heller intet Omdømme kan finde Sted, men kun en Sætning, der endog er meningsløs (f. Ex. den i Anledning af Contradictionsprincippet anførte Sætning: En Elephant er ingen Cubikrod).« Se også § 142, s. 88, hvor Heiberg skriver: »For saa vidt som Tingene og dens Egenskaber ere concretere Bestemmelser end Noget og Andet, maae Subject og Prædicat snarere henføres til hine end til disse. Men for saa vidt hine ere Reflexions-Bestemmelser, i hvilke det ene Led ikke er, men *har* det andet, hvorimod i Begrebet ingen Ophævelse eller Overgang finder Sted, men ethvert Led er det hele Begreb (...), og umiddelbart værende (...), saa henføres Subject og Prædicat snarere til Umiddelbarhedens Bestemmelser af Noget og Andet. Prædicatet tillægges altsaa Subjectet som umiddelbart værende, d. e. [det er] ved Hjælp af Ordet 'er', den saakaldte *Copula*. Herved fremkommer *Omdømmet*, som bestaaer deri, at Subjectet sættes som værende et Andet end sig selv; med andre Ord: at Subjectet er Prædicatet, hvilket vil sige, at det Enkelte er det Almindelige (...), eller at det Almindelige, formedelst sit videre Omfang, subsumerer (indbefatter) det Enkelte.« Se endvidere pkt. 3.ζ i § 144, der sluttes med følgende udtalelse, s. 92: »I Omdømmet er Slutningen umiddelbart indeholdt, og det behøver ikke at udvikle sig til hvad det allerede er.« Og § 145, hvor det hedder, s. 93: »Omdømmet er (...) allerede i sig selv en Slutning, og Slutningen er det fuldstændige Omdømme, eller Sandheden af Omdømmet.« - **Heiberg**: Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), da. forf., kritiker, filosof og tidsskriftredaktør; 1822-25 lektor i dansk ved universitetet i Kiel, 1828-39 ansat som teaterdigter og fast oversætter ved Det kgl. Teater, fra 1829 titulær prof., fungerede 1830-36 som docent i logik, æstetik og da. litteratur ved Den kgl. militære Højskole, fra 1839 censor ved Det kgl. Teater.

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 9

◀ **Den abstracte Begyndelse** : se fx § 26 i J.L. Heibergs *Grundtræk til Philosophiens Philosophie* (76,9), s. 11: »Abstraherer man fra *enhver* Bestemmelse i *Alt* - hvilket er nødvendigt, for at komme udenfor alle Forudsætninger, og heri bestaaer det at komme til *Begyndelsen*, som er det Abstract-Umiddelbare - saa bliver der kun Eet tilovers, hvorfra ikke videre kan abstraheres, fordi det selv er uden Forudsætning, og følgelig det Abstract-Umiddelbare eller Begyndelsen; og dette Ene er *Væren* i Almindelighed, eller den abstracte eller absolute Væren, den yderste Abstraction af *Alt*«. Se også § 14 og § 15, s. 7, hvor det hedder, at det første led i den filosofiske metodes trehed er »det *Umiddelbare*«, og at det umiddelbare »er *det Abstracte*«. Se også kap. III »Philosophie og System« i J.L. Heibergs anmeldelse af W.H. Rothe *Læren om Treenighed og Forsoning. Et speculativt Forsøg*, Kbh. 1836, i *Perseus, Journal for den speculative Idee*, nr. 1, juni 1837, udg. af J.L. Heiberg, ktl. 569, s. 31-41; s. 35-37, hvor det fastslås, at der her ved »Philosophiens *Begyndelse*« forstås »det filosofiske *Systems* Begyndelse«, hvilket er tvivlen, og hvor der henvises til, at det første led i det hegelske systems trilogi er »Umiddelbarheden«. Herpå hedder det, at den »absolute Umiddelbarhed« er »Systemets absolute Begyndelse«, som er »Væren = Intet«. Og videre, s. 37: »Til Philosophien gjøres (...) den Fordring, at det Oprindelige, hvormed den begynder, skal være baade givet og ikke-givet. Denne Fordring opfyldes i Væren = Intet. Paa Grund af Identiteten af Væren og Intet ere begge det *samme* Oprindelige; men som Væren er det givet, som Intet er det ikke-givet.« Denne væren, der er filosofien givet, er »den umiddelbare Erkjendelse, som er Philosophiens Moder«, og begrebet væren modtages ene og alene fra Gud, da han er »Væren i *al Vorden*«. Heiberg fortsætter: »Ja, den Væren, hvormed Logiken begynder, er i sig selv Guds egen Tilværelse, men som Systemet gjør ukjendelig, ved at reducere den til den grundabstracte Bestemmelse af Væren i Almindelighed, fordi den ellers ikke kunde være identisk med den forudsætningsløse Begyndelse: Intet.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 11

◀ **De beskyldte Religionen. med H. t: Handlinger ... borgerlige-sædelige Liv** : fri gengivelse på da. af følgende passage i »Zweite Rede. Ueber das Wesen der Religion« i Fr. Schleiermacher (40,23) *Ueber die*

Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern, 4. udg. (svarende til 3. forøgede udg. 1821), Berlin 1831 [1799] (jf. ktl. 271, en 5. udg. fra 1843) (forkortet *Ueber die Religion*), s. 67: »Einmal beschuldigt Ihr die Religion, sie veranlasse nicht selten unanständige, schreckliche, ja unnatürliche Handlungen auf dem Gebiete des gemeinsamen bürgerlichen sittlichen Lebens.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 16

◀ **Hans Argumentation ... det ene tilhører Følelsen, det andet Handlingen** : hentyder til følgende passage (i forlængelse af citatet i foregående kommentar) fra Fr. Schleiermacher *Ueber die Religion*, s. 67: »indem Ihr Eure Beschuldigung aussprecht, trennt Ihr doch selbst Religion und Sittlichkeit von einander. Meint Ihr dies nun so, die Religion sei die Unsittlichkeit selbst oder ein Zweig von ihr? Wol schwerlich; denn sonst müßte Euer Krieg gegen sie noch ein ganz anderer sein, und Ihr müßtet es als einen Maaßstab der Sittlichkeit ansehn, wie weit sie auch die Frömmigkeit schon überwunden hätte. Und so seid Ihr doch nicht aufgetreten gegen sie, wenige von Euch abgerechnet, die sich freilich fast wahnsinnig gezeigt haben in ihrem mißverstandenen Eifer um solchen Mißverstand. Oder meint Ihr es wol nur so, die Frömmigkeit sei ein anderes als die Sittlichkeit, gleichgültig gegen diese, und könne also wol zufälliger Weise auch unsittlich werden? Dann habt Ihr freilich Recht in dem ersten; nämlich in wiefern man Frömmigkeit und Sittlichkeit trennen kann in der Betrachtung, sind sie auch verschieden, wie ich Euch auch schon zugegeben und gesagt habe, daß die eine im Gefühl ihr Wesen hat, die andere aber im Handeln.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 19

◀ **2) saadanne Handlinger ... ingen Betydning ... for Sandseligheden ... for Sædeligheden** : hentyder til følgende passage i Fr. Schleiermacher *Ueber die Religion*, s. 71: »Ihr redet aber oft noch von andern Handlungen, welche bestimmt die Religion hervorbringen müsse, weil sie für die Sittlichkeit nichts wären, und also aus Ihr unmöglich könnten hervorgegangen sein, eben so wenig aber aus demselben Grunde auch aus der Sinnlichkeit, wie man diese der Sittlichkeit entgegensetzt, weil sie nämlich für diese auch nichts wären; verderblich aber wären sie doch, weil sie den Menschen gewöhnten, sich an das Leere zu halten und auf das Nichtige einen Werth zu sezen, und weil sie, wenn auch noch so gedankenleer und bedeutungslos, nur allzuoft die Stelle des sittlichen Handelns vertreten und den Mangel desselben bedekken sollten.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 22

◀ **Nogle mener, at naar Phantasien ... det Store og Majestætiske i Naturen** : forkortet gengivelse på dansk af følgende passage i Fr. Schleiermacher *Ueber die Religion*, s. 79: »Weiter tritt uns entgegen in der körperlichen Natur ihre materielle Unendlichkeit, die ungeheuren Massen, ausgestreut in jenen unübersehlichen Raum, durchlaufend jene unermeßliche Bahnen, und wenn dann die Fantasie unter dem Geschäft erliegt, die verkleinerten Bilder zu ihrer natürlichen Größe auszudehnen: so meinen Viele, diese Erschöpfung sei das Gefühl von der Größe und Majestät des Universums.«

I trykt udgave: Bind 27 side 76 linje 28

◀ **Skulde Rom. 1, 17** : hvor Paulus skriver: »Thi derudi aabenbares Guds Retfærdighed ved Troen, for Troen, som skrevet staaer: den Retfærdige ved Troen skal leve« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 10

◀ **ἐκ πίστεως εἰς πίστιν** : gr., af tro til tro, citat fra Rom 1,17: »ἐκ πίστεως εἰς πίστιν« (»ved Troen, for Troen« (NT-1819), *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, bd. 1-2, 4. udg., Halle 1829 [1797], ktl. 14-15 (forkortet *Novum Testamentum graece*).

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 11

◀ **»først Jøde og saa Hedninger« (...) i 16 Vers** : frit citat fra Rom 1,16, hvor Paulus skriver: »Jeg skammer mig ikke ved Christi Evangelium, thi det er en Guds Kraft til Saliggjørelse for hver den, som troer, baade for Jøde først, og for Græker« (NT-1819). I *Novum Testamentum graece* lyder udtrykket således: »Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι« (både for jøde først og for græker).

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 12

◀ **paa andre Steder fE Abraham som πρωτοτυπος for den Xstne** : se fx afsnittet om Abraham som fader til alle troende i Rom 4,1-25. – **πρωτοτυπος**, gr. (prêtótypos), arketype. Det gr. ord forekommer ikke i Paulus' breve.

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 14

◀ **potenseret** : forøget, intensiveret.

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 16

◀ **Prædestinationslæren** : Den dogmatiske lære om prædestination, forudbestemmelse, der op gennem kirkens historie har antaget forskellige former, hævder, at Gud (fra evighed af el. efter syndefaldet) i sit nådevalg har forudbestemt hvert enkelt menneske enten til frelse (evig salighed) el. til fortabelse (evig fordømmelse). Som begrundelse anføres flere steder i NT, ikke mindst Rom 8,28-30 og Ef 1,5, som har det gr. verbum προορίζειν (proorízein, forudbestemme, fastsætte, i den lat. oversættelse Vulgata gengivet med prædestinare).

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 18

◀ **προθεσις** : gr., citat fra Rom 8,28: »πρόθεσις« (próthesin). Om betydningen, se artiklen »Πρόθεσις « (»Próthesis«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74; bd. 2, s. 336, hvor der angives to betydninger: »1) *propositio, appositio*, exponere in conspectu, vel in ordine et serie, *Aufstellung, Ausstellung*« (lat., »1) *det at sætte frem, det at sætte til*, at udstille til syne, efter en orden eller i en rækkefølge«), her refereres til fx Matt 12,4; Mark 2,26; Luk 6,4; og »2) *propositum, decretum, consilium*, sive voluntas quatenus proponit, decernit« (lat., »2) *forsæt, beslutning, rådslagning*, eller vilje, for så vidt den stiller noget op som et forsæt, afgør noget«), her refereres til fx ApG 27,13; Rom 8,29; 9,11.

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 20

◀ **Rom: 8, 28** : hvor Paulus skriver: »Men vi vide, at alle Ting tiene dem til Gode, som elske Gud, dem, som efter hans Beslutning ere kaldte« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 20

◀ **προθεσις** : gr. (próthesis), nominativ for akkusativen πρόθεσις.

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 21

◀ **Usteri pag. 265 ... hvilke ... deeltage i Frelsen og hvilke ikke** : frit citat fra pkt. A, § 2, i anden dels andet afsnit i L. Usteri (57,3) *Entwicklung des Paulinischen Lehrbegriffes in seinem Verhältnisse zur biblischen Dogmatik des Neuen Testamentes. Ein exegetisch-dogmatischer Versuch*, 5. udg., Zürich 1834 [1824] (jf. ktl. 850, en da. overs. (af 5. udg.) fra 1839), s. 265f.: »Da nun nicht alle Menschen, denen das Evangelium verkündigt wurde, das angebotene Heil ergriffen, so war die Frage, wornach denn die Entstehung des Glaubens, durch welchen der Mensch an dem Reiche Gottes Theil nimmt, sich richte, nach welcher Regel also das Reich Gottes sich vergrößere, unabweislich.« Og Usteri fortsætter: »Die einzige eigentlich didaktische Stelle hierüber ist Röm. IX. X. XI.« Sml. SKs eksegese til Rom 9-16 i journalen KK:7, fra 1839-40, i SKS 18, 361-371.

I trykt udgave: Bind 27 side 77 linje 27

◀ **Acta** : lat., gængs forkortelse for Acta Apostolorum, Apostlenes Gerninger.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 1

◀ **Psl. 69, 26** : Sl 69,26: »Deres Pallads skal blive øde, at der skal ingen være, som skal boe i deres Pauluner« (GT-1740). Sl 69,26 citeres i ApG 1,20: »hans Bolig blive øde, og Ingen være som boer derudi!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 3

◀ **Davides** : formentlig af den gr. form Δαυίδης (Davídēs). Der er en lang jødisk og kristen tradition for at opfatte den israelitiske kong David (o. 1000-960 f.Kr.) som forfatter af de 150 salmer i Salmernes Bog i GT, skønt hans navn kun optræder i overskriften til 73 af dem.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 3

◀ **de ældre meente, om Xst.** : sigter til den messianske el. kristologiske tolkning af salmen, jf. summariet til Sl 69 i GT-1740: »(I) Messias beder sin Fader om Frelsnings af sine svære Lidelser, 2-22. (II) Om Hevn over sine onde og ubodfærdige Fiender, 23-29. (III) Beder om Hielp og vil derfor love [lovprise] Gud; ja, mange skal omvendes og love Gud, som skal opholde og gjøre vel imod sit Zion, 30-37.«

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 5

◀ **Joh: 11, 7** : »Siden efter sagde han [Jesus] til Disciplene: lader os drage til Judæa igien« (NT-1819). Her tænkes formentlig også på Joh 11,8: »Disciplene sagde til ham: Mester, nyligen søgte Jøderne at stene dig, og du drager atter derhen?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 6

◀ **Mth: 27, 34** : »da [de var kommet til Golgata] gave de ham [Jesus] at drikke Eddike blandet med Galde; og der [da] han smagte det, vilde han ikke drikke« (NT-1819). Sml. Sl 69,22: »Ja, de gave mig Galde at æde, og de gave mig Eddike at drikke i min Tørst« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 6

◀ **επαυλις** : gr., citat fra Sl 69,26 i ApG 1,20: »επαυλις« (épaulis, bolig), i hhv. *Vetus Testamentum graecum iuxta Septuaginta interpretes ex auctoritate sexti qvinti pontificis maximi editum*, udg. af L. van Ess, stereotyp udg., Leipzig 1824, ktl. 12 (forkortet *Septuaginta*), og i *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, bd. 1-2, 4. udg., Halle 1829 [1797], ktl. 14-15 (forkortet *Novum Testamentum graece*).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 7

◀ **יֵר** : hebr., fejl for יֵרָה ((telt)lejr), jf. *Biblia hebraica. Secundum editiones*, udg. af A. Hahn, stereotyp udg., bd. 1-2, Leipzig 1839, ktl. 1 (forkortet *Biblia hebraica*), der har »יֵרָה« (deres lejr).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 7

◀ **αυτου** : gr., citat fra ApG 1,20: »αυτου« (autoû, hans (her om Judas)), i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 7

◀ **i Texten Pluralis** : henviser til, at *Biblia hebraica* har flertal 'deres' (80,7) (her om fjenderne). *Septuaginta* har tilsvarende flertalsformen »αυτων« (autên, deres). I *Septuaginta*, der har en anden tælling af de gammeltestamentlige salmer end den hebr. bibel, er det Sl 68,26.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 7

◀ **Ps: 109, 8** : Sl 109,8: »Hans Dage skulle [skal] blive faa, en anden skal annamme hans Embede« (GT-1740). Sl 109,8 citeres i ApG 1,20: »og hans Tilsyns-Embede annamme en Anden!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 8

◀ **הִקָּפָּ** : hebr., egl. הִקָּפָּ (her i betydningen: embede, hverv, tjeneste), jf. *Biblia hebraica*. Både *Septuaginta* og *Novum Testamentum graece* har ή ἐπισκοπή, gr. (ēpiskopē, her i betydningen: opsyn, tilsyn, embede).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 9

◀ **Joel 3** : sigter til Joel 3,1-5: »Og det skal skee derefter, at jeg vil udgyde min Aand over alt Kiød, og Eders Sønner og Eders Døttre skal prophetere: Eders Ældste skal drømme Drømme, og Eders unge Karle see Syner. 2. Og end [selv] over Tienere og over Tienestepiger vil jeg i de samme Dage udgyde min Aand. 3. Og jeg vil give underlige Tegn i Himmelen og paa Jorden: nemlig, Blod, og Ild, og Røgstøtter. 4. Solen skal omvendes til Mørkhed, og Maanen til Blod; førend HERRENS den store og forfærdelige Dag kommer. 5. Og det skal skee, at hver, som kalder paa HERRENS Navn, skal undkomme [undslippe]; thi paa Zions Bierg og Jerusalem skal være Raad til at undkomme, saasom HERREN haver sagt, og hos de øvrige, som HERREN kalder« (GT-1740). Joel 3,1-5 citeres i ApG 2,17-21: »Og det skal skee i de sidste Dage, siger Gud, da vil jeg udgyde af min Aand over alt Kiød; og Eders Sønner og Eders Døttre skulle [skal] prophetere, og de Unge blandt Eder skulle see Syner, og de Gamle skulle have Drømme. 18. Ja endog over mine Trælle og over mine Trælqvinder vil jeg i de Dage udgyde af min Aand, og de skulle prophetere. 19. Og jeg vil lade skee Under i Himmelen oventil, og Tegn paa Jorden nedentil, Blod og Ild og Røgdamp. 20. Solen skal forvandles til Mørke, og Maanen til Blod, førend Herrens den store og herlige Dag kommer. 21. Og det skal skee, hver den, som paakalder Herrens Navn, skal frelses« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 11

◀ **απο του πν.** : gr., forkortelse for »απο του πνεύματός μου« (af min ånd), citat fra ApG 2,17 og 2,18 i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 11

◀ **i Texten min Aand, altsaa ikke partielt** : henviser til, at *Biblia hebraica* har »יָמִינִי«, hebr. (min ånd); partiklen יָמִינִי introducerer objektet. *Septuaginta* derimod - hvor citatet pga. en anden tekstinddeling findes i Joel 2,28-32 - har samme tekst som *Novum Testamentum graece* (80,11).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 11

◀ **εσχαις ημ.** : gr., forkortelse for »έν ταίς έσχάταις ήμέραις« (i de sidste dage), citat fra ApG 2,17 i

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 12

◀ **אֲחֵרִיָּן** : hebr. egl. אֲחֵרִיָּן (derefter), citat fra Joel 3,1 i *Biblia hebraica*. Tilsvarende har *Septuaginta* i Joel 2,28 »μετὰ ταῦτα« (metà taûta, efter disse ting, derefter).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 12

◀ **v. 18 μου er tilsat i LXX** : sigter til udtrykket »over mine Trælle og over mine Trælkvinder«, hvor *Septuaginta* i Joel 2,29 har »ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας« (over mine trælle og over trælkvinderne). *Biblia hebraica* har »תַּלְמִידֵי הַעֲבָדִים וְעַל-הַשְּׂפֵחֹת« (over trælle og trælkvinder). – **LXX**: 70, dvs. *Septuaginta*, den gr. oversættelse af GT (38,39).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 13

◀ **v. 20 επιφανη** : gr., citat fra ApG 2,20: »ἐπιφανῆ« (epiphanē, herlig), i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 14

◀ **אָרָא** : hebr., frygtelig.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 14

◀ **v. 21 Rom X, 13** : Der henvises normalt mellem ApG 2,21 og Rom 10,13, som reflekterer Joel 3,5 (80,11). I Rom 10,13 skriver Paulus: »Thi hver den, som paakalder Herrens Navn, skal vorde salig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 15

◀ **Psl. 16, 8** : sigter til Sl 16,8-11: »Jeg haver sat HERREN stedse for mig; thi han er hos min høire Haand, jeg skal ikke rokkes. 9. Derfor glæder mit Hierte sig, og min Ære fryder sig, ja, mit Kiød skal boe tryggelig. 10. Thi du skal ikke forlade min Siel i Helvede: du skal ikke lade din Hellige see Forraadnelse. 11. Du skal kundgiøre mig Livets Stie; for dit Ansigt er Mættelse af megen Glæde, liflige Værelser hos din høire Haand evindelig« (GT-1740). Sl 16,8-11 citeres i ApG 2,25-28: »Thi David siger om ham [Jesus fra Nazaret]: jeg havde stedse Herren for mine Øine; thi han er hos min høire Haand, at jeg ikke skal rokkes. 26. Derfor glæder mit Hierte sig, og min Tunge jubler; ja ogsaa mit Kiød skal hvile i Haab. 27. Thi du skal ikke lade [opgive, lade tilbage] min Siel i de Dødes Rige, ikke heller tilstæde din Hellige at see Forraadnelse. 28. Du haver kundgiort mig Livets Veie; du skal fylde mig med Glæde fra dit Aasyn« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 16

◀ **v. 26 γλωσσα** : gr., sigter til udtrykket »ἡ γλῶσσά μου« (min tunge), citat fra ApG 2,26 i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 18

◀ **כְּבוֹדִי** : hebr. egl. כְּבוֹדִי (min ære), citat fra Sl 16,9 i *Biblia hebraica*.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 18

◀ **σσιον** : sigter til udtrykket »τὸν ὁσίον σου« (din hellige), citat fra ApG 2,27 i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 19

◀ **חֲסִידֶיךָ** : hebr., egl. חֲסִידֶיךָ (dine fromme, hellige), citat fra Sl 16,10 i *Biblia hebraica*.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 19

◀ **LXX har læst: Singularis uden det andet** : dvs. חֲסִידֶיךָ (din fromme, hellige). – **LXX**: 80,13.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 19

◀ **Act: 13, 35** : Der henvises normalt mellem ApG 2,27 og ApG 13,35, hvor der også citeres fra Sl 16,10 (80,16). I ApG 13,35 siger Paulus: »Derfor siger han og [også] i en anden Psalme: du skal ikke tilstæde din Hellige at see Forraadnelse« (NT-1819). – **Act**: Acta (80,1).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 21

◀ **Psl. 110, 1** : Sl 110,1: »HERREN sagde til min HERRE: sid [sæt dig] hos min høire Haand, indtil jeg legger dine Fiender til dine Fødders Fodskammel« (GT-1740). Sl 110,1 citeres i ApG 2,34-35: »Thi David foer ikke til

Himmelen; men han siger: Herren sagde til min Herre, sæt dig hos min høire Haand, 35. indtil jeg lægger dine Fiender til dine Fødders Skammel« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 22

◀ **Mth: 22, 44** : Matt 22,44, hvor Jesus citerer David (fra Sl 110,1): »Herren sagde til min Herre: sæt dig ved min høire Haand, indtil jeg lægger dine Fiender til dine Fødders Skammel« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 22

◀ **Heb. 1, 12** : sigter til Hebr 1,13, hvor det (med et citat fra Sl 110,1) hedder: »Men til hvilken af Englene sagde han [Gud] nogen Tiid: sæt dig hos min høire Haand, indtil jeg lægger dine Fiender til en Skammel for dine Fødder?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 22

◀ **Deut: 18, 15.18** : 5 Mos 18,15: »En Prophete midt ud af dig af dine Brødre, ligesom mig, skal HERREN din Gud opreise dig; ham skal I høre.« Og 5 Mos 18,18-19: »Jeg vil opreise dem en Prophete midt ud af deres Brødre, ligesom du er; og jeg vil legge mine Ord i hans Mund, og han skal tale til dem alt det, som jeg vil befale ham. 19. Og det skal skee, at den, som ikke vil høre paa mine Ord, som han skal tale i mit Navn, af ham skal jeg, jeg udkræve det« (GT-1740). 5 Mos 18,15.18-19 citeres i ApG 3,22-23: »Thi Moses sagde til Fædrene: en Prophet skal Herren Eders Gud opreise Eder af Eders Brødre, ligesom mig, ham skulle [skal] I høre i Alt, hvadsomhelst han monne tale til Eder. 23. Men det skal skee, hver Siel, som ikke hører den Prophet, skal udryddes af Folket« (NT-1819). – **Deut:** gængs forkortelse for Deuteronomium (af gr. 'deuteronomion', den anden lovgivning), lat. betegnelse for Femte Mosebog.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 24

◀ **de Nyere forstaae om hele Prophetstanden** : se fx kommentaren til ApG i H. Olshausen *Biblischer Commentar über sämtliche Schriften des Neuen Testaments zunächst für Prediger und Studirende* bd. 1-2, 3. forbedrede udg., Königsberg 1837-38 [1830-32], bd. 3, 2. forbedrede udg., Königsberg 1840 [bd. 3,1-2, 1835-36], bd. 4, 1. udg., Königsberg 1840, ktl. 96-100 (forkortet *Commentar über sämtliche Schriften des Neuen Testaments*); bd. 2, 1838, s. 625-916; til 3,22-23, s. 687, hvor Olshausen skriver: »Dem Zusammenhange nach geht allerdings die Stelle zunächst auf den Prophetenstand überhaupt, im Messias aber erscheint der Charakter des Prophetenstandes eben in höchster, absoluter Vollendung, von ihm gilt daher auch diese Stelle im höchsten und letzten Sinn.«

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 24

◀ **Psl: 2, 1.2** : Sl 2,1-2: »Hvorfore fnyse Hedningerne, og grunde Folkene paa Forfængelighed? 2. Jordens Konger fremstille sig, og Fyrsterne raadslaae tilsammen imod HERREN og imod hans Salvende« (GT-1740). Sl 2,1-2 citeres i ApG 4,25-26: »[Herre, du Gud] som haver sagt ved Davids din Tieners Mund: hvorfor fnysede Hedningerne, og Folkene oplagde forfængelige Raad? 26. Jordens Konger reiste sig, og Fyrsterne forsamlede sig tilhobe mod Herren og mod hans Christum« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 27

◀ **Nogle om David nogle om Salomon** : Forstået om David (80,3), se fx H.A.W. Meyer *Kritisch exegetisches Handbuch über die Apostelgeschichte*, Göttingen 1835, s. 70f. Forstået om Salomon el. Salomo, konge af Israel o. 965-926 f.Kr., søn af kong David og Batseba, er en kilde ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 27 side 80 linje 27

◀ **Gen: 12, 1** : 1 Mos 12,1: »Og HERREN havde sagt til Abram: gak du af det Land, og fra din Slægt, og af din Faders Huus, til det Land, som jeg vil vise dig« (GT-1740). 1 Mos 12,1 citeres af Stefanus i ApG 7,3: »Og han [Gud] sagde til ham [Abraham]: gak ud af dit Land, og fra din Slægt, og kom til et Land, som jeg vil vise dig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 2

◀ **Amos 5, 25** : sigter til Am 5,25-27: »Mon I have fremført mig Slagtoffere og Madoffere i Ørken, i fyrretive [fyrretive] Aar, o Israels Huus? 26. Ja, I have baaret Eders Molechs Hytte, og Kiun, Eders Billeder; Eders Guders Stierne, som I gjorde Eder. 27. Og jeg vil bortføre Eder herfra paa hiin Side Damascus, sagde HERREN, Zebaoths Gud er hans Navn« (GT-1740). Am 5,25-27 citeres i ApG 7,42-43: »Men Gud vendte sig fra dem [israelitterne], og gav dem hen, at tiene Himmelenes Hær, som skrevet er i Propheternes Bog: have I vel, Israels Huus, ofret mig Slagt-Offere, og andre Offere i fyrretive Aar i Ørken? 43. Og I bare Molochs Tabernakel, og Remphans, Eders Guds Stierne, de Billeder, som I have gjort, for at tilbøde dem; og jeg vil flytte Eder bort paa hiin Side Babylon« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 3

◀ **σκηνην του Μολοχ** : gr., egl. »τήν σκηνην τοῦ Μολόχ« (Molochs telt), citat fra Am 5,26 i *Septuaginta* og fra ApG 7,34 i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 3

◀ **כֹּהֵן מְלֶכֶת** : hebr., egl. כֹּהֵן מְלֶכֶת (if. LXX forstået som: jeres konges hytte, telt), citat fra Am 5,26 i *Biblia hebraica*.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 3

◀ **det har LXX taget som et nomen proprium** : sigter til, at LXX (80,13), *Septuaginta* har forstået det hebr. ord for konge, קֶהֱן (mælæk), som et egennavn, nemlig Μολόχ (Moloch (81,3)).

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 4

◀ **v. 43. ... i Texten kommer først כִּי־וַיִּצְלַח־לְיָמֶיךָ וְכִי־וַיִּצְלַח־לְיָמֶיךָ אֲשֶׁר־כִּי־וַיִּצְלַח־לְיָמֶיךָ** og ... **αστρον του θεου** : sigter til, at ApG 7,43 i *Novum Testamentum graece* har denne rækkefølge: »τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς« (jeres guds stjerne, Rhemphán, de billeder, som I har lavet for at tilbede dem), hvorimod »Texten«, dvs. den hebr. tekst i Am 5,26 i *Biblia hebraica*, har den omvendte rækkefølge: »כִּי־וַיִּצְלַח־לְיָמֶיךָ אֲשֶׁר־כִּי־וַיִּצְלַח־לְיָמֶיךָ« (Kijun, jeres billeder, jeres guders stjerne, som I har lavet jer).

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 5

◀ **כִּי ... oversat ved Ρεμφάν et coptisk Navn paa Saturn** : frit excerpt fra artiklen »Ῥεμφάν« (gr., »Rhempán«) i K.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74; bd. 2, s. 382. SK skriver כִּי i stedet for כִּי־וַיִּצְלַח־לְיָמֶיךָ. – **Saturn**: Om planeten Saturn opfattet som en guddom, se G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch zum Handgebrauch für Studierende, Kandidaten, Gymnasiallehrer und Prediger*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1833-38 [1820], ktl. 70-71; bd. 2, s. 455-57, som Bretschneider henviser til.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 8

◀ **προσκυνειν αυτοις staaer ikke i Texten** : 81,5.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 10

◀ **de sidste Ord ere af et ganske andet Sted** : sigter til »καὶ μετουκιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος« (og jeg vil føre jer bort til den anden side af Babylon), citat fra slutningen af ApG 7,43 i *Novum Testamentum graece*.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 11

◀ **i Texten staaer: jeg vil bortføre Eder paa hiin Side Damaskus** : henviser til det første halvvers af Am 5,27 (81,3) i *Biblia hebraica*: »אֲנִי־וַיִּצְלַח־לְיָמֶיךָ אֲשֶׁר־כִּי־וַיִּצְלַח־לְיָמֶיךָ«.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 11

◀ **Es. 66, 1.2** : Es 66,1-2: »Saa [således] sagde HERREN: Himlene ere min Throne, og Jorden mine Fødders Fodskammel; hvor er det Huus, som I vil bygge mig? og hvor er min Hviles Sted? 2. Og min Haand gjorde alle disse Ting, og de bleve allesammen til, siger HERREN; men til denne vil jeg see, til den Elendige, og til den, som haver en sønderbrudt Aand, og som er forfærdet for mine Ord« (GT-1740). Stafanus citerer fra Es 66,1-2 i ApG 7,49-50: »Himmelen er min Throne, men Jorden mine Fødders Skammel, hvad Huus ville [vil] I bygge mig? siger Herren; eller hvor er min Hviles Sted? 50. Haver ikke min Haand gjort alt dette?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 14

◀ **Es. 53, 7.8** : Es 53,7-8: »Den blev krævet, og han [Herrens lidende tjener], han blev gjort elendig, og han oplod ikke sin Mund, som et Lam, der føres hen at slagtes, og som et Faar, der er stumt for dem, som det klippe, og ikke oplader sin Mund. 8. Men han er taget fra Angest og fra Dom, og hvo [hvem] kan tale om hans Slægt; thi han er fraskildt fra de Levendes Land, han havde Plage for mit Folks Overtrædelses Skyld« (GT-1740). Der citeres fra Es 53,7-8 i ApG 8,32-33: »Men det Stykke af Skriften, som han [den etiopiske hofmand] læste, var dette: som et Faar blev han ført til Slagterbænken, og som et Lam er stumt mod den, der klipper det, saaledes oplader han ei sin Mund. 33. I hans Fornedrelse blev hans Dom fuldendt, men hvo skal kunne fortælle hans Tiid? efterdi hans Liv blev borttaget af Jorden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 16

◀ **den Afdeling af Es. ... 40 cap. ... til 66 ... af de Nyere ansees ... en עֶבֶד** : gengivelse af hovedpunkterne i argumentationen for den 'nyere' opfattelse af Es 40-66 i fx § 208 »Unächtheit des zweiten Theils der ihm zugeschribenen Weissagungen« i tredje afdelings andet afsnit, kap. 1 »Jesaia« i W.M.L. de Wette *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphischen Bücher des Alten Testaments*, 4. forbedrede og forøgede udg., Berlin 1833 [1817], ktl. 80 (forkortet *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung*), s. 261-265. Af de Wette henvises især til § 525 »Im Jesaias finden sich Stücke von sehr später Abfassung« i J.G. Eichhorn *Einleitung ins Alte Testament* bd. 1-3, Leipzig 1780-83; bd. 3, s. 83-97, hvor Eichhorn argumenterer for det synspunkt, at Es 40-60 forudsætter det babyloniske eksil og er forfattet senere end de første 39 kapitler. Desuden henviser de Wette til: J. Chr. W. Augusti *Grundriss einer historisch-kritischen Einleitung in's alte Testament*, Leipzig 1806, § 204, s. 246f.; L. Bertholdt *Historischkritische Einleitung in sämmtliche kanonische und apokryphische Schriften des alten und neuen Testaments* bd. 1-6, Erlangen 1812-19; bd. 4, »welcher die Einleitung in die prophetischen Schriften des alten und neuen Testaments enthält«, s. 1374-1385; og »Einleitung« i Wilhelm Gesenius *Philologisch-kritischer und historischer Commentar über den Jesaia* bd. 1,1-1,2 og bd. 2, Leipzig 1821 (forkortet *Commentar über den Jesaia*); bd. 2, »Auslegung von Kapitel 40 - 66« (bd. 3 i *Der Prophet Jesaia. Uebersetzt und mit einem vollständigen philologisch-kritischen und historischen Commentar begleitet* bd. 1-3, Leipzig 1820-21), s. 1-35. – **Exilet:** sigter til, at israelere fra Jerusalem og dens opland blev deporteret til Babylon af kong Nebukadnesar i hhv. 597 og 587 f.Kr. – **Hierusalem:** transskription af den gr. betegnelse for Jerusalem, Ἱερουσαλήμ. – **Cyrus:** lat., el. Kyros, gr. navn på grundlæggeren af og herskeren over det oldpersiske imperium (559-529 f.Kr.). Ved hans erobring af Babylon i 539 f.Kr. blev der stillet store forventninger til ham om frigivelse af de mange israelere, der var deporteret i eksil i Babylon. Disse forventninger, der blev indfriet, afspejler sig i Es 40-66; i 44,28 kaldes han Herrens hyrde og i 45,1 Herrens salvede. – עֶבֶד יי: egl. עֶבֶד יי, forkortelse for הַיְהוָה עֶבֶד, Herrens tjener.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 16

◀ **alle de Ældre ansaae for Xst** : se fx punktet om den messianske udlægning af 'Herrens tjener' i afsnittet »Kap. 52, 13 - 53, 12« i Wilh. Gesenius *Commentar über den Jesaia* bd. 2, s. 160-162, hvor Gesenius først omtaler, hvorledes læren om Kristi offer- og forsoningsdød i NT står under indflydelse af dette stykke om 'Herrens tjener', og derpå skriver: »Weiter bestimmter, als das N. T., hat nun aber die ältere Kirche dieses Stück von jeher als ein prophetische Schilderung der Schicksale Jesu, und als die classische Stelle des A. T. in der Lehre von Opfertod und Versöhnung betrachtet«; herefter nævnes Origenes (o. 185 - o. 254), Clemens fra Alexandria (o. 150-215) og Lactantius (o. 250-325) for at have opfattet stykket om Kristus. Se også Calvins stærkt kristologiske udlægning af Es 53,7-8 i fortolkningen til ApG 8,32-33 i *Ioannis Calvini in Novum Testamentum commentarii*, udg. af A. Tholuck, bd. 1-7, Berlin 1833-34, ktl. 92-95; bd. 4 »In Acta Apostolorum«, 1838, s. 164-166.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 21

◀ **indvendes herimod ... Xst. ... aldrig kaldes saa** : sml. fx punktet om den messianske udlægning af 'Herrens tjener' i afsnittet »Kap. 52, 13 - 53, 12« i Wilh. Gesenius *Commentar über den Jesaia* bd. 2, s. 163: »Der Name *Knecht Gottes* kommt nirgends vom Messias vor«.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 22

◀ **undertiden er det i selve Stykket Cyrus** : 81,16.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 23

◀ **hele Stykket ... de Nyere forklare ... om det israelitiske Folk ... Profheterne i Almdl.** : Disse synspunkter findes fremført i Wilh. Gesenius *Commentar über den Jesaia* bd. 2, s. 10-12, og s. 16f., samt pkt. om 'Herrens tjener' forstået som »das jüdische Volk« i afsnittet »Kap. 52, 13 - 53, 12«, s. 164-169, og i kommentarerne til Es 53,8, s. 183. Synspunkterne findes også i kommentarerne til ApG 8,32-33 i fx H. Olshausen *Commentar über sämmtliche Schriften des Neuen Testaments* (80,24) bd. 2, 1838, s. 746. – **Israel Folket 44,1:** Es 44,1, hvor 'Herrens tjener' forstås om Israel, 'som Gud har udvalgt'; foruden 44,1 henviser de Wette også til Es 41,8.9; 42,19; 44,21; 45,4; og 58,20 i *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung*, s. 261f. – **Profheterne i Almdl.:** I *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung*, s. 262, henviser de Wette om 'Herrens tjener' forstået »von dem Propheten« til Es 42,1; 44,26; 49,3.5; 52,13; og 53,11.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 24

◀ **Forfatteren Pseudo-Esaia** : Wilh. Gesenius benævner flere gange forfatteren af Es 40-66 'Pseudojesaia', se fx *Commentar über den Jesaia* bd. 2, s. 26 og s. 164. S. 171 diskuterer han den opfattelse, at 'Herrens tjener' er blevet forstået om profeten Esajas selv.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 29

◀ **v. 33 i Texten: men han er taget fra Angst og fra Dom** : henviser til begyndelsen af første halvvers

Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K27,

af Es 53,8 (81,16) i *Biblia hebraica*: »מַעֲצָר וּמְחַשְׁפֵּט לְקַח«.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 31

◀ **han er adskilt fra de Levendes Land** : henviser til begyndelsen af andet halvvers af Es 53,8 (81,16) i *Biblia hebraica*: »נִגְזָר יְמֵים מְאֹרְעִים«.

I trykt udgave: Bind 27 side 81 linje 32